

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XVII

PÄRNUMAA

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XVII

PÄRNUMAA

EESTI AJALOO- JA ÜHISKONNAÕPETAJATE SELTS

TALLINN 2013

Õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium.

Kogumiku koostaja Mare Oja

Teabetekstide koostajad: Marge Kanniste, Nora Küüts, Mati Laur, Maarja Mets, Mari Nuut, Elis Pill, Helvi Pöder, Madis Somelar, Edda Teearu, Hilja Treuberg, Triin Tulgiste, Lii Tõnismann, Katrin Võormann, Ülle Ütt

Tööülesannete autorid: Lea Lips, Mari Nuut, Mare Oja, Epp Pavelts, Tiiu Pukk, Elle Seiman, Madis Somelar, Kristi Tasuja, Lii Tõnismann, Ülle Ütt

Teabetekstide toimetaja Mati Laur
Tööülesannete toimetaja Mare Oja
Keeletoimetaja Ene Sepp

© Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts, 2013

ISBN 978-9949-9214-0-9 (kogu teos)
ISBN 978-9949-9476-3-8 (17. osa, trükis)
ISBN 978-9949-9476-4-5 (17. osa, pdf)

Eessõna

2011. aastal vastu võetud põhikooli ja gümnaasiumi riiklike õppekavade ajaloo ainekavas on rõhutatud kodukoha ajaloo ja kultuuriloo tundmise tähtsust. Uuena on ainekavas kultuurikeskkonna mõiste, mida saab tundma õppida just kodukoha kultuuri ja ajaloo ga seoses. Ainekava seab eesmärgiks, et õpilased mõistaksid oma rolli kultuuripärandi säilitajana ning edasikandjana. Ajaloo õppimise põhimõtte on liikuda lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, ning luua käsitletava teema ja paigaga isiklik seos.

Ainekava taotluste täitmiseks on koostatud õppematerjal kodukohaloo sidumiseks Eesti ajaloo ga, et õpetajad saaksid õpikeskkonda suurendada õppekäikudena oma koduümbruses ning koostada kultuuriloolise klassiekskursiooni marsruuti teistesse Eesti piirkondadesse. Õppematerjali võib kasutada Eesti ajalugu õppides nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis koduümbruse ajaloo tundmaõppimiseks ja kultuurikeskkonna mõtestamiseks.

Õppematerjali komplekt koosneb 17 raamatust: igale maakonnale oma raamat, lisaks eraldi raamatud Tallinna ja Tartu kohta.

Raamatud on üles ehitatud kronoloogilisel põhimõttel ja struktureeritud Eesti ajaloo ainekava periodiseeringu alusel. Märksõnade valikul olid aluseks kultuuriväärtuste registrisse kantud objektid, paigad ja ehitised, mis võiksid illustreerida käsitletavat ajaloo teemat, ning teised olulised näited. Õppematerjalis on esindatud erinevad rubriigid, mille kohta leidub käsitletavast perioodist konkreetsetes piirkonnas näiteid: muinasajast asulakohad, matmispaigad, muinaspõllud, hiied, linnamäed ning maalinnad; kesk- ja varauusajast linnused, kirikud ning kloostrid, linnade turuplatsid, raekojad, gildi- ja tsunftihooned; uusajast mõisahäärberid, kõrtsid, seltsi- ja rahvamajad, koolihooned, postijaamad ning tööstusrajatised. Välja pole jäetud ka nõukogudeaegseid kolhoosikeskusi ega tänapäeva elu atraktiivseid sümboleid, mis kunagi omakorda ajalooks saavad. Peale selle saab lugeda paikkonna legende ja teavet piirkonnas asuvate muuseumide kohta.

Õppematerjal valmis ajalooõpetajate koostööprojektina, millesse kaasati kohalikke kultuuriloolasi ja muuseumitöötajaid. Töö käigus kooskõlastati õppematerjali struktuuri ning ühtlustati nõudeid infotekstidele ja õppeülesannetele.

Pärnumaa õppematerjali koostajad tänavad Triin Tulgistet (kunstiajaloo MA) Nooruse galeriist ja Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut arheozoologiakogu hoidjat Kristi Tasujat (arheoloogia MA) abi eest teabetekstide ja meetodiliste ülesannete koostamisel. Häädemeeste muuseumijuht Tiiu Pukk oli konsultandiks töölehe „Laevaehitus Häädemeestel” ja majaproua Hilja Treuberg Pärnu Linnakodaniku Majast teabeteksti „Vabadussõja monument Pärnus” koostamisel. Piltide loovutamise eest täname Kadri Simsonit, Toomas Jüriadot, Urmas Luike, Jaak Nilsonit, Pärnu muuseumi, Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi ning Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheologiakogu ning mitmetulundusühingut Loodusring.

Õppematerjali koostamist ja väljaandmist rahastas Haridus- ja Teadusministeerium. Suur tänu toetajatele!

Kogumiku koostaja

Pärnu maakond

Pärnu maakond asub Eesti edelaosas ja piirneb nelja Eesti maakonna (Läänemaa, Raplamaa, Järvamaa ja Viljandimaa) ning Läti Vabariigiga. Maakonnas on kaks linna (Pärnu ja Sindi), üks vallasisene linn (Kilingi-Nõmme), neli alevit (Vändra, Pärnu-Jaagupi, Lavassaare ja Tootsi), 9 alevikku ning 324 küla. Tallinnast jääb Pärnu 130 km kaugusele, Tartusse on 180 ning kaugeimasse Eesti linna Narva 300 km. Pindalalt on Pärnu Eesti suurim maakond, jäädes rahvaarvult neljandale kohale. 88% maakonna rahvastikust on eestlased.

Tänapäevaste halduspiiridega võrreldes hõlmas ajalooline Pärnumaa mõnevõrra suurema ala, haarates ka praeguse Viljandimaa Halliste ja Karksi kihelkonna. Ajaloolise Pärnumaa piiridest jäid aga välja Läänemaale kuulunud Varbla kihelkond ning pool Mihkli kihelkonnast, mis oli toona erandlikult jagatud kahe kubermangu vahel. Mulgimaale lähedane Saarde maakonna kaguosas, Eesti kultuuriloos tähtsad Vändra ja Tori kirides, hõredalt asustatud ning suurematest keskustest eemale jäävana omanäolised Pärnu-Jaagupi ja Mihkli põhjas, rannakihelkonnad Häädemeeste ühel ning Audru ja Tõstamaa teisel pool Liivi lahte ning Pärnu ise, piisavalt väärikas etendama Eesti oludes suurlinna rolli – kõik need paikkonnad kokku annavad Pärnumaale teistest Eesti maakondadest suurema mitmekesisuse.

Pärnumaalt leiame Eesti ala vanimad inimasustuse jäljed, Pärnus hakkas ilmuma esimene järjepidev eestikeelne ajaleht, just siin kuulutati välja Eesti Vabariik. Eesti väärtustatuima suvituslinnana on Pärnu ühtviisi atraktiivne nii väliskülalistele kui ka kodueestlastele, kelle jaoks ei ole õiget suve kordagi Pärnus käimata. Kihnu saar maakonna ühes ja Soomaa teises servas on meie pärandkultuuri ning looduslähedase eluviisi sümbolid.

Pärnu ning Pärnumaaga on seotud ärkamisaja suurkujud Johann Voldemar Jannsen, Lydia Koidula ja Carl Robert Jakobson, riigimees Konstantin Päts, arhitekt Olev Siinmaa, muusik Raimond Valgre jpt.

<http://www.stat.ee/ppe-parnu-linn> (30.09.2013).

<http://www.stat.ee/ppe-parnu-maakond> (30.09.2013).

Sisukord

PÄRNU MAAKOND – Mati Laur	5
--	---

MUINASAEG

Pulli muinasasula – <i>Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Ülle Ütt</i>	8
Soontagana maalinn – <i>Triin Tulgiste</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman, Ülle Ütt</i>	10

KESKAEG

Vana-Pärnu piiskopilinn – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	12
Pärnu ordulinnus ja Punane torn – <i>Maarja Mets, Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	14
Mihkli kirik – <i>Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Lea Lips</i>	16
Pärnu-Jaagupi kirik – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Lea Lips</i>	18

VARAUUSAEG

Tallinna värav ja Pärnu bastionid – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	20
Pärnu Elisabeti kirik – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	22
Pärnu Katariina õigeusu kirik – <i>Mari Nuut</i> ; tööleht – <i>Mari Nuut</i>	24
Pärnu raekoda – <i>Katrin Võormann, Triin Tulgiste</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	26
Audru kirik – <i>Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	28
Lodja postijaam – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	30

19. SAJAND – 20. SAJANDI ALGUS

Tõstamaa mõis – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	32
Voltveti mõis – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	34
Kanaküla kõrts, taliteed ja palgiparvetajad – <i>Madis Somelar, Nora Kүүits, Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	36
Kuldlövi kõrts – <i>Edda Teearu</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	38
Sindi kalevivabrik – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Mare Oja</i>	40
Tori kirik – <i>Edda Teearu</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	42
Tori hobusekasvandus – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Ülle Ütt</i>	44
Kihelkonnakeskus Vändra – <i>Mari Nuut</i> ; tööleht – <i>Mari Nuut</i>	46
Lydia Koidula sünnipaik – <i>Madis Somelar, Nora Kүүits</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	48
Ajaleht Perno Postimees – <i>Marge Kanniste</i> ; tööleht – <i>Ülle Ütt, Madis Somelar</i>	50
Laevaehitus Häädemeestel – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Ülle Ütt, Madis Somelar, Tiiu Pukk</i>	52
Heinaste merekool – <i>Helvi Pöder, Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	54
Kihnu saar – <i>Lii Tõnismann</i> ; tööleht – <i>Lii Tõnismann</i>	56
Kihnu tuletorn – <i>Lii Tõnismann, Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Lii Tõnismann</i>	58
Seliste õigeusu kirik – <i>Mari Nuut</i> ; tööleht – <i>Mari Nuut, Mare Oja</i>	60

Vändra klaasitööstus ja Võidula mõis – <i>Mari Nuut</i> ; tööleht – <i>Mari Nuut, Mare Oja</i>	62
Kurgja talu – <i>Marge Kanniste, Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Mare Oja</i>	64
Pärnu kuurort – <i>Triin Tulgiste</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	66
Pärnu poeglaste gümnaasium – <i>Mari Nuut</i> ; tööleht – <i>Mari Nuut</i>	68
Pärnu-Valga raudtee – <i>Madis Somelar, Elis Pill, Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	70
Waldhofi tselluloosivabrik – <i>Mati Laur, Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	72
Ammende villa – <i>Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	74
Vändra gümnaasium – <i>Mari Nuut</i> ; tööleht – <i>Mari Nuut, Mare Oja</i>	76

EESTI VABARIIK 1918–1940

Iseseisvusmanifesti väljakuulutamine Pärnus – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	78
Punapargi lahingupaik – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	80
Vabadussõja monument Pärnus – <i>Hilja Treuberg</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	82
Koidula mälestussammas – <i>Madis Somelar, Elis Pill</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	84
Moodne ja funktsionalistlik Pärnu – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Ülle Ütt</i>	86
Pärnu rannahotell – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	88
Raimond Valgre – <i>Madis Somelar, Nora Kүүүts, Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar,</i> <i>Mare Oja</i>	90
Lepplaane uusasundus – <i>Mati Laur, Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	92
Tootsi turbatööstus – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	94
Konstantin Pätsi ausammas – <i>Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Mare Oja</i>	96

EESTI TEISES MAAILMASÕJAS

Suvesõda 1941: Tali vallamaja ülevõtmine – <i>Edda Teearu</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	98
--	----

EESTI NSV

Pärnu – Nõukogude Lääs – <i>Mati Laur, Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar,</i> <i>Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	100
Ministrite nõukogu puhkekompleks Valgerannas – <i>Mati Laur, Katrin Võormann</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	102
Libatse kolhoosiasula – <i>Mati Laur</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Epp Pavelts,</i> <i>Elle Seiman, Mare Oja</i>	104

ISESEISVUSE TAASTANUD EESTI

Pärnu Uue Kunsti Muuseum – <i>Triin Tulgiste</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar</i>	106
Pärnu rannapromenaad – <i>Edda Teearu, Maarja Mets</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar,</i> <i>Epp Pavelts, Elle Seiman</i>	108
Soomaa rahvuspark – <i>Madis Somelar, Nora Kүүүts</i> ; tööleht – <i>Madis Somelar, Mare Oja</i>	110

MUUSEUMID – <i>Ülle Ütt</i>	112
-----------------------------------	-----

Pulli muinasasula

Pulli muinasasula on vanim seni teadaolev jälg inimese tegutsemisest tänapäeva Eesti alal. 1967. aastal geoloogide avastatud asulakoht paikneb Pärnu jõe paremal kaldal Sindi linna lähedal Pulli küla maadel. Radiosüsinikproovidega tehtud leidude dateeringud (9000–8550 aastat eKr) annavad asula vanuseks kuni 11 000 aastat.

Arheoloogiliste kaevamistega on läbi uuritud umbes 1000 m² suurune pind. Asula kultuurikihi paksus on 5–15 cm. Kaevamiste vältel leiti mitu kividest laotud tuleaset, tulekivist tahutud tööriistu (kõõvitsad, uuritsad, noad), luust ning sarvest noole- ja odaotsi ning ahinguid. Napi leiuväime ja õhukese elutegevuskihi järgi on oletatud, et tegemist oli hooajalise laagripaigaga, mida kasutati rohkem kui saja aasta vältel. Asulakoht hüljati tõenäoliselt Läänemere Antsülusjärve staadiumis toimunud veetaseme tõusu tõttu.

Keskmisel kiviajal (mesoliitikumis) Läänemere idarannikul valitsenud Kunda arheoloogilisele kultuurile iseloomulikult elatusid tollased inimesed metsloomade jahist ning kalapüügist. Jahiti põtru ja kopraid, püütud kaladest olid levinumad kohad, latikad ning haugid. Avastatud koerahammaste järgi võib arvata, et juba sel ajal oli inimese kaaslasteks esimene koduloom – koer. Arvestades aegade jooksul toimunud merepinna tõuse ja langusi, võis tollane asulapaik jääda merre suubuva jõe suudmesse.

Esimeste asukate päritolu kohta võime teha pelgalt oletusi. Kuna toormena oli kasutatud kõige enam musta tulekivi, mida Eestis looduslikult ei esine, küll leidub aga tänapäeva Lõuna-Leedu ja Valgevene alal, võib arvata, et Pulli asulas peatunud inimesed kas pärinesid nendest piirkondadest või oli neil sealsete asukatega tihe kontakt.

Sel sajandil on avastatud veel mitu uut kiviaja asulapaika Sindi-Lodjal, kus Reiu jõgi suubub Pärnu jõkke. Oletused, et tegemist võib olla Pulli asulast veelgi vanemate asulakohtadega, pole senini siiski kinnitust leidnud, ent arheoloogilised uurimistööd jätkuvad.

Mustast tulekivist leiumaterjal Pulli asulapaigast

Foto: TLÜ Ajaloo Instituudi arheoloogiakogu

Kiviaja asula rekonstruktsioon Pärnu muuseumis

Foto: <http://www.parnumuseum.ee/files/page3/Kiviaeg.jpg>

Pärnumaa, 2. kd. Peatoimetaja ALDUR VUNK. Tallinn, 2010, lk 13.

AIVAR KRIISKA, Aegade alguses: 15 kirjutist kaugemast minevikust. Tallinn, 2004, lk 65.

http://et.wikipedia.org/wiki/Pulli_asula (30.09.2013).

<http://www.eestiigiid.ee/?CatID=287&ItemID=2488> (30.09.2013).

1. Mis muinasaja perioodi ja arheoloogilisse kultuuri kuulub Pulli asula?

Muinasaja periood: _____

Arheoloogiline kultuur: _____

2. Mille alusel teevad arheoloogid järelduisi vanu asulapaiku uurides?

1) _____

2) _____

3. Selgitage kultuurikihi mõiste tähendust.

_____
_____

4. Mis annab alust järeltada, et Pulli asula elanikud tegelesid kalapüügi ja küttimisega? Tooge teabetekstist näiteid.

Kalapüük: _____

Küttimine: _____

5. Millest võib järeltada, et Pulli oli püsiv asulakoht?

_____
_____

6. Mida tunnistavad järgmised Pulli asula leiud?

6.1. Kultuurikihi paksus 5–15 cm

6.2. Leitud koerahammas

6.3. Kvaliteetsest mustast tulekivist valmistatud esemed, mida leidub Lõuna-Leedus ja Valgevenes

_____
_____

7. Võrrelge Pulli asulat kirjeldavat teksti Kunda kultuuri kirjeldava tekstiga ning täitke võrdlustabel.

	Pulli	Kunda
Asula vanus		
Peamised leiud		
Asukate tegevusalad		
Asustuse lõppemise arvatav põhjus		

Soontagana maalinn

Soontagana maalinn asub Koonga vallas Avaste soo looduskaitseala lõunaservas. Kunagine maalinna asukoht on kuni 10 meetrit ümbritsevast sootasandikust kõrgem. Korrapärase ovaalse põhiplaaniga ringvalllõnnuse mõõtmed olid umbes 50 x 100 meetrit. Maalinna kogupindala ulatus 3500 ruutmeetri.

Soontagana maalinn

Foto: <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/soontagana1>

Esimesed proovikaevamised Soontaganas korraldati juba 1895. aastal. Põhjalikumalt uuriti lin-

nust 1960. aastail, mil kaevati läbi ligi 400 m² linnuse pindalast. Saadud vanimad leiud pärinesid 7. ja 8. sajandist, kultuurikihi põhiosa kuulus aga 12. sajandisse ning 13. sajandi algusesse. Seega oli just tol perioodil linnus kõige aktiivsemalt kasutuses. Leiti ka kümnekond elamualust koos ahjuvaredega, enamik mõõtmetega 4–5 x 4–5 meetrit. Ehitiste põrandana kasutati paeplaate, jälgi on puitpõrandatestki. Elamute kõrvalt leiti ühe või kahe aida jäänused. Kunagisest ringvallist on säilinud umbes meetrikõrgune vöönd ümber kogu linnuseõue. Kõrgendiku lõuna-kagupoolsel otsal asuv kühm võis olla aluseks tornitaolisele ehitisele. Osa linnusealast oli kasutusel põllumaana. Lisaks põlluharimisele peeti linnuses ka veiseid, lambaid, kitsi, sigu ja hobuseid.

Soontagana maalinn oli keskuseks muinaskihelkonnale, mis hõlmas hilisema Mihkli kirikukihelkonna ja nüüdse Koonga valla ala. Esimese kirjaliku allikana on Soontaganat nimetatud Henriku Liivimaa kroonikas, kus on kirjeldatud sõjakäike *provincia Sontagana*'sse 1210. aastal, Soontagana linnuse (*castrum Sontagana*) piiramist ning maalinna vallutamist 1216. aastal. 18. sajandil on iseloomustatud paika kui vesist ja läbipääsmatut ning mainitud ka linnuse juurde viinud puupakku-dest salateed.

Lähiminevikust on Soontagana oluline kui legendaarse metsavenna Ants Kaljuranna (hüüdnimega Hirmus-Ants) tegutsemispaik.

Viimased ümbruskonna külad surid välja 1960. aastate lõpul. Soontaganast umbes kaks kilomeetrit edelas asub Kurese küla. Nüüdseks rahvast tühjaks jäänud küla on kõrvalise asendi tõttu säilitanud muistse sumbkülamaastiku ilme iseloomulike rohkete kiviaedade ridadega.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996.

EVALD TÖNISON, Eesti muinaslinnad. Toimetanud ja täiendanud AIN MÄESALU ja HEIKI VALK. Tartu, 2008.

KATRE PALO, Retk „oma maa linna” ja sohu. – Eesti Loodus 2008, nr 1: http://www.eestiloodus.ee/artikkel2213_2191.html (30.09.2013).

<http://entsyklopeedia.ee/artikkel/soontagana1> (30.09.2013).

1. Mis allikas märgiti Soontagana maalinna esimest korda? Mis ajaloolise sündmusega seoses seda tehti?

Allikas: _____

Sündmus: _____

2. Tooge kaks ringvall-linnusele iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

3. Mida võib järeldada järgmiste faktide põhjal Soontagana maalinna kohta?

3.1. Linnuse õue katab kuni pooleteise meetri paksune kultuurikiht.

3.2. Kultuurikihist on leitud rohkelt põllumajandusinventari.

3.3. Kultuurikihist on leitud ehteid.

_____
_____

4. Seletage mõisteid.

Kultuurikiht – _____

Sumbküla – _____

Ait – _____

Kroonika – _____

5. Mis põhjustel on Soontagana külad jäänud tühjaks?

_____
_____

6. Uurige ise edasi.

6.1. Miks sai Ants Kaljurannast metsavend? _____

6.2. Miks sai ta endale hüüdnime Hirmus-Ants? _____

6.3. Milline oli mehe saatus? _____

6.4. Mis piirkonnas Eestis oli metsavendade vastupanu nõukogude võimule märkimisväärne?

_____

6.5. Mis asjaolud soodustasid metsavendade liikumist?

_____

Vana-Pärnu piiskopilinn

Mälestusmärk Vana-Pärnu toomkiriku asukohas
Foto: Mati Laur

13. sajandil kujunes Pärnu jõe suudmealale kaks linnalist keskust: jõe paremale kaldale Vana-Pärnu ning vasemale kaldale Uus-Pärnu. Öhtumaises kultuuriruumis oli linna tunnus linnaõiguse olemasolu, mitte niivõrd linna suurus või välisilme. Et Pärnu jõgi oli keskajal piir ordu ja Saare-Lääne piiskopi valduste vahel, sai kumbki linn oma õiguse eri valitsejalt.

Pärast Saaremaa vallutamist 1227. aastal loodud Saare-Lääne piiskopkonna keskuseks oli ette nähtud Lihula. 1238. aastal sõlmitud lepingu kohaselt tuli Lihula linnus ning piiskoplik katedraal ehitada ühiselt orduga. Võimalik, et ordu vahetu naabrus oligi põhjus, miks piiskop Heinrich otsustas 1251. aastal kolida oma residentsi Pärnusse. Siia rajatud toomkiriku juurde, Pärnu ja Sauga jõe vahelisele rannavallile kujunes väike, 200–300 elanikuga asula, mis sai piiskopi alalise residentsina linnaõiguse.

Soodne asukoht tõi õitsengu asemel kaasa hoopiski hävingu: 2. veebruaril 1263. aastal põletasid žemaidid vürst Treniota juhitud rüüsteretke ajal linna koos vastse katedraaliga maha. Piiskopi uueks residentsiks sai nüüd Haapsalu. Vana-Pärnu küll taastati, kuid siitpeale jäi see jõe vasakule kaldale kerkinud ordulinnuse ja Uus-Pärnu linna varju.

Erinevalt Uus-Pärnust puudus Vana-Pärnul linnamüür, mistõttu linn sattus kergemini rüüstamiste ohvriks. Lõpliku hoobi andis Vana-Pärnu linnale Liivi sõda. Sõjas purustatud linna enam ei taastatud. Hiljem kujunes Vana-Pärnu kohale kaluriküla, mis liideti 19. sajandil Pärnu linnaga.

Kunagist piiskopkonna keskust tähistab mälestuskivi Vana-Pärnu kalmistu väravas.

1. Miks kujunes Pärnu jõe suudmes välja kaks linna?

---

2. Miks rajati Saare-Lääne piiskopi residents Vana-Pärnusse?

---

3. Miks langes Vana-Pärnu kergemini rüüstamise ohvriks?

---

4. Võrrelge Uus- ja Vana-Pärnu linna arengut.

Uus-Pärnu: _____

Vana-Pärnu: _____

Sarnasused: _____

5. Miks on Liivi sõda Vana-Pärnu ja Eesti ajaloos murranguline?

Vana-Pärnu: _____

Eesti: _____

6. Seletage mõisteid.

Residents – _____

Katedraal – _____

Linnaõigus – _____

7. Uurige ise edasi.

7.1. Mis tänapäeva riigi aladel elasid žemaidid, kes põletasid Pärnu 13. sajandil?

7.2. Mis piirkonda nimetatakse õhtumaaks, mis piirkonda hommikumaaks?

Pärnu ordulinnus ja Punane torn

Esimesed kirjalikud teated ordulinnusest Pärnu jõe suudmeala vasakul kaldal pärinevad aastast 1265. Keskaegne Pärnu ordulinnus koosnes konvendihoonest ja kahest eeslinnusest, esimene neist ehitati koos konvendihoonega 14. sajandi alguses, hiljem rajati linnamüür ning teine eeslinnus.

Koos tulirelvade kasutuselevõtuga on hiljemalt 16. sajandi alguses linnamüüri ehitatud kaks ümmargust torni: jõeäärne püssirohutorn ehk Valge torn müüri kirdenurgas ja linnavanglana kasutatud Punane torn kagus. Nime sai

Punane torn

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:P%C3%A4rnu_ordulinnus.jpg

maakividest ehitatud torn punastest tellistest kattevodri järgi. Vangikong asus keldris maapinnast kuue meetri sügavusel. Torni ülemisi korruseid, kus ligi kahe meetri paksustes seintes paiknesid kitsad laskeavad, kasutati linna kaitstes. Ka neljandat korrust, mis 18. sajandi lõpul ümberehitustööde ajal lammutati, võidi rakendada vahitornina ümbruskonna jälgimiseks.

Linnamüüri ümbritsetud ordulinnusest itta jääv Uus-Pärnu linn ei olnud territooriumilt kuigi suur, ulatudes 320 meetrit läänest itta ja 210 meetrit põhjast lõunasse. Elu linnamüüri varjus tagas elanikele turvatunde ning pakkus tole aja oludes kõige kindlamat kaitset. Keskaegne Uus-Pärnu kuulus Eesti nelja hansalinna hulka, paistes silma eelkõige Liivimaa põllumajandustoodangu väljaveo sadamana.

Nii Liivi sõjas kui ka Poola-Rootsi jätkusõjas tublisti räsida saanud linnus kaotas lõplikult oma sõjalise tähtsuse pärast Põhjasõda. Suur osa linna laienemisele ette jäänud linnusest lammutati ning kasutati ehitusmaterjaliks. Endist viisi vangla ülesandeid täitev Punane torn jäi alles, ehitati aga mitmel korral ümber, kuni kohandati 19. sajandi lõpul arhiivihooneks.

Viimased säilinud ordulinnuse varemed hävisid Teise maailmasõja vältel. Kaitseehitistest ainsana ongi alles jäänud üksnes Hommiku tänaval kõrguv Punane torn. 1970. aastail restaureeritud ajalooline ehitus kuulub praegu Pärnu Linnavalitsuse valdusesse.

INNA PÖLTSAM-JÜRJO, Liivimaa väikelinn Uus-Pärnu 16. sajandi esimesel poolel. Tallinn, 2009.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 98–104.

SILVIA SARV, Ordulinnast suvepealinnani. 2., parandatud ja täiendatud trükk. Pärnu, 2002, lk 15–21, 129.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16682> (30.09.2013).

1. Kes rajas 1265. aastal Uus-Pärnu?

---

2. Uus-Pärnu oli üks Vana-Liivimaa hansalinnadest. Mille väljaveo poolest oli Uus-Pärnu tuntud? Nimetage teised tänapäeva Eesti alal paiknenud hansalinnad.

---

3. Miks hakkas linnuste sõjaline tähtsus alates 16. sajandist kaduma?

---

4. Kuidas mõjutasid Uus-Pärnut järgmised sõjad? Lisage sõdade toimumise aastad.

Liivi sõda _____

Poola-Rootsi sõda _____

Põhjasõda _____

Teine maailmasõda _____

5. Mille järgi sai Punane torn oma nime?

---

6. Mis eesmärkidel on Punast torni ajaloo vältel kasutatud?

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

7. Kuidas kasutatakse Punast torni tänapäeval?

---

8. Seletage mõisteid.

Konvendihoone – _____

Eeslinnus – _____

Hansa Liit – _____

Mihkli kirik

Mihkli kihelkond hõlmas Soontagana muinaskihelkonna alad. Eesti- ja Liivimaa vaheline kubermangupiir poolitas kihelkonna Läänemaa ning Pärnumaa vahel, mis tegi Mihklist Eesti ainsa kahte maakonda kuuluva kihelkonna. Praeguse haldusjaotuse järgi jääb endine Mihkli kihelkond peagu tervikuna Pärnumaa alla.

Esimest korda 1359. aastal mainitud peaingel Miikaeli nime kandev kirik ehitati arvatavasti juba

13. sajandil. Paekivist kirik on ühelööviline ja võlvlaega, mis asendas varasema lihtsa talalae. Hoone kaitseotstarbelisele kasutamisele viitab põhjaseina ülaosas paiknev müürisisene käik, mille kaudu sai minna talalaele. Hiljem võlve ladudes ehitati sinna lisaks trepp. Käiku pääses ilmselt redeliga üksnes kooriruumi seinas oleva ukseava kaudu, mis oli põrandast umbes 4 m kõrgusel. 2011. aastal avastati katuse remondi ajal kiriku lääneseina nurkade lähedal läbi müüri ulatuvad talaaugud, mis viitavad, et lääneseina välisküljel võis kunagi paikneda kaitserõdu.

Kiriku sisustus – nii altar, kantsel kui ka orel – on ehitatud alles 19. sajandil. Küll on aga alles hoitud 13. sajandist pärit ristimiskivi. Praegune torn on 19. sajandist, keskaegne torn murdus ligi sajand varem tormituultes. Tornikell on vanem ning on pärit 1684. aastast.

On arvatud, et ajavahemikus 1226–1234 oli Soontaganas mõnda aega preestriks Läti Henrik. Pole välistatud, et just siin võis ta kirjutada oma Liivimaa kroonika viimase peatüki.

INDREK ROHTMETS, Kultuurilooline Eestimaa: teekaaslane. Tallinn, 2004.

Mihkli kirik Läänemaal. Koostanud JUHAN TRUU. Mihkli, 1935.

ELMU RUKKI, Mihkli kirik ja kogudus. Tallinn, 1992.

AIN MÄESALU, Uusi andmeid Mihkli kiriku vanemast ajaloost: <http://www.ut.ee/OES/wp-content/uploads/Maesalu.pdf> (30.09.2013).

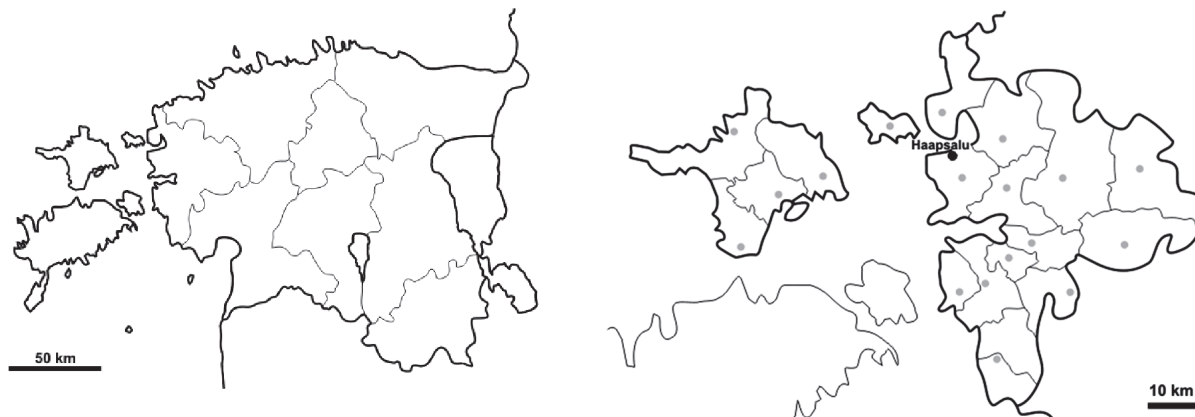

Mihkli kirik
Foto: Mati Laur

1. Töö kaartidega. Esimesel kaardil on näha Eesti varasem haldusjaotus. Teisel kaardil on esitatud kihelkonnakirikute asupaigad endisel Läänemaal (allikas: <http://kirikud.muinas.ee>).

1.1. Värvige parempoolsel kaardil Mihkli kihelkond ning tähistage kiriku asupaik.

1.2. Mis sündmuse järel kujunes esimesel kaardil esitatud haldusjaotus?

2. Teatavasti on Eestis palju Mihkli kirikuid (Tallinnas, Saaremaal, Jõhvis jne). Kelle järgi on need pühakojad oma nime saanud?

3. Tooge kolm näidet keskaegsete hoonete kohta, mis on ehitatud samast materjalist kui Mihkli kirik.

4. Miks on Mihkli kiriku ristimiskivil ajalooline väärtus?

5. Mis ülesandeid täitis keskaegne kirik?

6. Mis sündmustest andis keskajal märku kirikukella helin?

7. Mis perioodi Eesti ajaloos käsitleb Henriku Liivimaa kroonika?

8. Nimetage veel kaks Eesti keskaega käsitlevat kroonikat. Mis sündmusi neis kroonikais kajastatakse?

Kroonika – sündmus

Pärnu-Jaagupi kirik

Esimesed kirjalikud teated Pärnu-Jaagupi kirikukihelkonnast on pärit juba 1241. aastast. Praegune kivist kirikuhoone on ehitatud 1530. aastate esimesel poolel varasema puitkiriku asemele. Ajal, mil reformatsioon oli jõudnud Eestisse, sai palverändurite kaitsepühakule apostel Jakobile pühitsetud Pärnu-Jaagupi kirikust viimane katoliku usule pühendatud ning gooti stiilis ehitatud pühakoda siinmail.

Pärnu-Jaagupi kirik

Foto: Mati Laur

Rootsi aja lõpul 1695.

aastal ehitati kirik põhjalikult ümber: tehti suuremaks osa aknaid, ehitati paest põrandad, lõpetati käärkambri ehitus ning valgendati välisseinad. Võimalik, et siis sai kirik ka torni. Kindlad teated torni olemasolust on siiski alles 18. sajandist. Torni on mitmel korral uuesti ehitatud, viimati pärast välgutabamust 1885. aastal. Tänapäevase kuju sai kirikutorn 1907. aastal, kui valmis tornikiiver. Tornist viib kõik kiriku võlvidele.

Põhiplaani ühelöövilise kodakirikuga kaks kaarlöövi jagavad pikiruumi kolmeks võlvikuks. Kiriku interjööri vanim ja kauneim ese on evangelistide kujudega barokk-kantsel, mille ehitas 1660. aastal Taanist pärit puunikerdaja Elert Thiele. Tema loodud on ka Tallinna raekoja saali friis. Praegune altar valmis 18. sajandi lõpul, altarimaali tegi 1901. aastal kunstnik Ants Laikmaa, võttes aluseks Toomkiriku Eduard von Gebhardti 1866. aastal maalitud altaripildi „Kristus ristil”. Oreli ehitas kirikule Riia meister Hermann Walcker 1895. aastal. Kiriku kroonlühtrid pärinevad 1904. aastast.

Ulatuslikum siseremont tehti 1927. aastal: pühakoda sai elektrivalgustuse ning plekkahjud. Kiriku altarimaal ja orel said kannatada 1941. aastal Punaarmee rüüstetegevuses. Ka pärast iseseisvuse taastamist on kirikut renoveeritud.

AIVO AIA, Eesti kirikud läbi sajandite. Tallinn, 2009, lk 224.

TÖNU KANN, Pärnu-Jaagupi on Eesti vanimaid kihelkondi. – Pärnu Postimees, 28.02.2010.

<http://register.muinasa.ee/?menuID=monument&action=view&id=16628> (30.09.2013).

<http://www.eelk.ee/parnu-jakobi/> (30.09.2013).

1. Kellele on pühendatud Pärnu-Jaagupi kirik?

1.1. Kelle kaitsepühakuga on tegemist? _____

1.2. Kus on Eestis veel temale pühendatud kirikuid? _____

2. Nimetage Pärnu-Jaagupi kiriku väärtuslikud osad ja esemed.

---

3. Mis funktsioon on kiriku käärkambril?

---

4. Miks lõi välke kesk- ja uusajal kirikutornidesse sagedamini kui tänapäeval?

---

5. Seletage mõisteid. Vaadake lisaks pilte kiriku interjöörist aadressidel <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16628> ja <https://sites.google.com/site/paernujakobi/kirik>.

Kroonlühter – _____

Völv – _____

Lööv – _____

Kodakirik – _____

Tornikiiver – _____

6. Mille poolest on Pärnu-Jaagupi kiriku ajaloos tähtsad järgmised mehed?

Ants Laikmaa – _____

Hermann Walcker – _____

7. Uurige ise edasi. Apostel Jakobi nime järgi on eesti rahvakalendris oma nime saanud jaagupipäev (25. juuli). Mis tööd pidid jaagupipäevaks tehtud olema ning mis tööd ootasid veel ees?

Tallinna värav ja Pärnu bastionid

Kuninga tänava algusest suundub randa uhke 17. sajandist pärit barokne tunnelvärav.

Rootsi võim otsustas sõdadest räsitud Pärnu kui tähtsa sadamakoha ja sõjalise tugipunkti taas üles ehitada. Kaitseehitustööde eest vastutas Liivimaa kindralkuberner Erik Dahlberg, kellele sümpatiseeris Prantsusmaa välja- ja sõjaväeinseneri Sébastien Le Prestre de Vaubani bastionide süsteem. Dahlbergi juhiste järgi korraldas Pärnus kindlustustöid Paul von

Tallinna värav
Foto: Mati Laur

Essen. 1670. aastal alustatud tööd viidi lõpule 1696. aastaks, neli aastat enne Põhjasõja puhkemist.

Pärnu ümbritseti seitsme bastioniga, mis said oma nime taevakehade järgi: Venus, Saturnus, Mars, Luna, Jupiter, Mercurius ja Sol. Lisakaitset pakkus bastionide ette jääv vallikraav. Linnast oli võimalik väljuda kolme värava kaudu, millest suurim, hiljem Tallinna väravaks nimetatud, ehitati aastail 1675–1686 ning kandis kuni 1710. aastani kuningas Karl X Gustavi auks Karl-Gustavi värava nime. Maakivist ning tellistest barokstiilis värav rajati Mercuriuse ja Luna bastioni vahele, selle fassaad vooderdati Riia dolomiidiga. Värava mõlemas otsas asetsevad sepanaelttega tugevdatud suletavad tiibuksed, tunnel nende vahel on ligi 5 m lai ning 7 m kõrge. Väravatunneli külgedelt suundusid uksed valve- ja laorumidesse, mis olid loodud sõjamoona hoidmiseks.

Tallinna nime sai värav juba Vene võimu ajal: tollal suundus tee Tallinnasse Vana-Pärnust mööda Sauga jõe kallast. Üle jõe viiva parveni pääseski kõige hõlpsamini nimetatud värava kaudu.

1836. aastal kustutati Pärnu kindluslinnade nimekirjast ning linna laiendamisele ette jäänud bastionid tasandati järk-järgult. Tallinna värava kõrval, mida 1839. aastal kaunistati Pärnu vapiga ehitatud neobarokse ehisviiluga, säilitati osa vallikraavist kuni jõeäärse Venuse bastionini (tänapäevane Vallikäär). Värava lähedusse jäänud Mercuriuse bastion lammutati ning selle asemele kuhjati künegas, mille rahvas ristis Munamäeks. Nüüdseks on Munamäele rajatud park.

Ainus 17. sajandist pärit vallivärav Baltimaades restaureeriti aastail 1977–1980.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 98–104.

SILVIA SARV, Ordulinnast suvepealinnani. 2., parandatud ja täiendatud trükk. Pärnu, 2002, lk 15–23.

OLAF ESNA, Kuidas Pärnusse kerkis Munamägi. – Pärnu Postimees, 31.01.2007.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16684> (30.09.2013).

1. Kuidas on Tallinna värav oma nime saanud?

---

2. Mis nime kandsid Tallinna väravate kõrval teised Pärnu linnaväravad? Kus need asusid?

---

3. 1839. aastal kaunistati Tallinna värav Pärnu vapiga ehitud neobarokse ehisviiluga. Selgitage välja, mida Pärnu vapil kujutatakse.

---

4. Tallinna värava ees oli raveliin. Miks raveliine rajati? Mis nime kandis Tallinna värava ees olnud raveliin?

---

5. Miks pandi 1710. aastal Karl-Gustavi väravale uus nimi?

---

6. Kuidas on Pärnusse bastionide ehitamist mõjutanud järgmised isikud?

Erik Dahlberg – _____

Paul von Essen – _____

7. Joonistage teabeteksti kirjelduse ja veebilehe <http://linnaruum1.weebly.com/kindlustuste-modereerimine.html> joonise põhjal lisalehele Pärnu bastionid ning kirjutage nende nimed.

8. Kas Uus-Pärnu linnamüür lammutati enne või pärast bastionide rajamist? Miks?

---

9. Miks kustutati Pärnu 19. sajandi kindluslinnade nimekirjast? Kuidas mõjutas see otsus linna arengut?

---

10. Nimetage kaks Eesti linna, kuhu rajati samuti kaitserajatisena bastionisüsteem. Millal ja mis riigi võimu ajal need ehitati? Kuidas kasutatakse bastione tänapäeval?

Pärnu Eliisabeti kirik

Kuni Teise maailmasõjani oli Pärnu uhkeim kirik keskaegne Nikolai (Niguliste) kirik. 1944. aastal sai kirik sõjas tugevasti kannatada. Nõukogude võim loobus kiriku taastamisest ning andis 1954. aastal korralduse varemed õhkida. Kiriku asukohta märgib 1989. aastal rajatud mälestuskivi.

Eliisabeti kirik on tänapäeval Pärnu ainus luteri usu kirik. Aastail 1744–1747 ehitatud kirik oli mõeldud ennekõike linna ümbruskonna talurahvale. Ehitusmeistriks kutsuti Joachim Hinrich Güterbock Riias. Kirik pühitseti Püha Eliisabeti auks, mis polnud ilmselt juhuslik: seda seostati kiriku ehitamise ajal Venemaal valitsenud keisrinna Elisabeti (venepäraselt Jelizaveta) nimega.

Eliisabeti kirik kuulub Eesti barokiajastu väljapaistvamate sakraalehitiste hulka. Üldkuujult lihtsa eraldi kooriruumita saalkiriku välisilmes domineerib kõrge viilkatus. Fassaade kaunistavad suured ümarkaaraknad. Kiriku neogooti stiilis altar ja kantsel on pärit 19. sajandi keskpaigast nagu ka Rotterdamis valminud altarimaal „Ülestõusmine”.

Eliisabeti kirikus on kaks orelit. Vanem neist, 1928. aastal Riias Herbert Kolbe firmas valmistatud orel on hiljaaegu restaureeritud ning varustatud moodsa elektroonikaga. 2010. aastal valmis teine, Hardo Kriisa töökojas tehtud orel. Nõnda on Eliisabeti kirikust saanud ainulaadne kontserdipaik, kus saab kogeda kahe orelit kokkumängu. Kriisa orelit muudab ainulaadseks oreliprospekti roosaken Rait Präätsa kujundatud sinistes toonides vitraažiga.

Aastail 1809–1846 oli Eliisabeti koguduse pastor nimekas estofiil Johann Heinrich Rosenplänter (1782–1846), kes kogus eestikeelseid ja eesti keelt käsitlevaid käsikirju (teiste hulgas Kristjan Jaak Petersoni luuletusi), kutsus üles koguma rahvapärimust ning andis välja eesti keele uurimisele pühendatud ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache” („Lisandusi eesti keele täpsemaks tundmaõppimiseks”). Rosenplänter pidas hädavajalikuks õpetada eesti keelt ka gümnaasiumides. Ta koostas kõigi seni ilmunud eestikeelsete raamatute nimistu.

Eliisabeti kirik
Foto: Mati Laur

OLAF ESNA, Pärnu: Eliisabeti kirik eesti kogudusele. – Pärnu Postimees, 22.09.2004.

http://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%A4rnu_Nikolai_kirik (30.09.2013).

http://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%A4rnu_Eliisabeti_kirik (30.09.2013).

<http://www.turismiweb.ee/et/company/eelk-parnu-eliasabeti-kirik/8850/> (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16696> (30.09.2013).

<http://www.eesti.ca/parnu-eliasabeti-kirikus-avati-uus-hardo-kriisa-orel/article29568> (30.09.2013).

http://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_Rosenpl%C3%A4nter (30.09.2013).

1. Kirjeldage Pärnu Eliisabeti kirikut teabeteksti põhjal. Tooge näiteid kiriku väärtuslike varade kohta.

---

2. Iseloomustage barokkstiili Eliisabeti kiriku näitel. Nimetage kolm iseloomulikku joont.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Kas Eliisabeti kirik on langenud ka pildirüüste ohvriks? Põhjendage oma seisukohta.

---

4. Mis võis olla põhjus, et luterlastest sakslased kogunesid 19. sajandil jumalateenistusele Nikolai kirikusse ning luterlastest eestlased Eliisabeti kirikusse?

---

5. Teises maailmasõjas sai kannatada kaks Pärnu linna kultuuriloos tähtsat ehitist: Nikolai kirik ja teater Endla. Mis võis olla põhjus, et nõukogude võim neid ehitisi ei taastanud/restaureerinud?

---

6. Tooge näiteid kinnitamaks, et estofilide tegevus oli eeldus eestlaste rahvuslikule ärkamisele.

---

7. Selgitage kahe näite kaudu, kuidas on Johann Heinrich Rosenplänter mõjutanud eesti kirjanduslugu.

---

8. Uurige ise edasi.

8.1. Miks ehitati keskaegsete kirikute aknad vitraažiga?

8.2. Kelle kaitsepühak oli Püha Nicolaus? Tooge näiteid Nicolausele pühendatud Eesti kirikute kohta.

8.3. Mis pühakutele on Eestis veel kirikuid pühendatud?

Pärnu Katariina õigeusu kirik

Katariina kirik
Foto: Mati Laur

Suurmärter Katariinale pühendatud õigeusu kirik (Vee 8) ehitati 1764. aastal Pärnus käinud keisrinna Katariina II korraldusel kümme aastat varem Pärnu garnisonile rajatud puukiriku asemele. Vene arhitekti Pjotr Jegorovi projekti järgi ehitatud 1769. aastal pühitsetud kirik on stiilipuhtaim ning rikkalikem barokk-kirik Eestis, olles eeskujuks ka Tartus ja Kuressaares ehitatud õigeusu kirikuile. Ehitatuna Eesti teistest õigeusu kiriku hoonetest ligi sajand varem, ei lähtunud siin mitte vanavene, vaid euroopaliku barokkarhitektuuri kaanonitest.

Kiriku põhikorpus on kreeka risti kujuline. Läänes liitub sellega kolme astmena ahenev sihvakas kellatorn. Tavapärase sibulkuplite asemel on kirikul kuus tornikiivrit. Nii fassaadikaunistustes kui ka sisekujunduses seguneb barokk varaklassitsismiga. Interjöörü silmapaistvaim kujunduselement on kuppellagi, mille avaustest kumab valgus. Nagu kõigis õigeusu pühakodades on siingi ikonostaas, kus paiknevad teiste hulgas suurmärter Katariina, suurvürst Aleksandri ja Vladimiri Jumalaema ikoonid, kõik pärit 19. ja 20. sajandist. Suurmärter Katariinat tuntakse kirikuloos ka Aleksandria Katariinana, kelle nimepäeva tähistatakse Eestis kui kadripäeva.

Kirikut haldav Katariina kogudus kuulub tänapäeval Moskva patriarhaadi alluvusse.

Pärnumaa kirikud / Churches of Pärnu County. Koostanud URMAS VIILMA ja EGLE TAMM. Pärnu, 2001.

SILVIA SARV, Ordulinnast suvepealinnani. 2., parandatud ja täiendatud trükk. Pärnu, 2002.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16716> (30.09.2013).

1. Mille poolest erinevad Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik? Tooge näiteid.

---

2. Mis arhitektuurstiil iseloomustab Suurmärter Katariina kirikut Pärnus? Mille poolest erineb see ülejäänud õigeusu kiriku hoonetest Eestis?

---

3. Kirjeldage kiriku sisemust ja välisilmet.

Sisemus: _____

Välimus: _____

---

4. Mis on ikonostaas?

---

5. Millal tähistatakse Eestis Suurmärter Katariina nimepäeva?

---

6. Mis kombetalitused on selle päevaga seotud eesti rahvakalendris?

Pärnu raekoda

Pärnu raekoja hoone (Uus 4 / Nikolai 3) on silmapaistvamaid varaklassitsistliku arhitektuuri näiteid Pärnus. Uue tänava äärne hoone ehitati 1797. aastal kaupmees Peter Harderile. Pärast Harderi surma läks maja võlgade kätte müüki ning 1819. aastal ostis riik hoone komandandimajaks. Hoone kõrge viilkatus asendati madalama plekkkatusega, samast ajast pärinevad ka hoone peegellaed. Pärast seda, kui Pärnu kustutati kindluste nimekirjast ning komandandimaja jäi tühjaks, anti see 1839. aastal Pärnu rae käsutusse. Peale rae sai siia ruumid politsei ning maja keldris paiknes mõnda aega vangla. Hiljem kasutati võlvkeldreid kaupmeeste laorumina.

Pärnu raekoda
Foto: Mati Laur

Koos Vene linnaseaduse kehtestamisega Baltikumis 1879. aastal kasvas linna ametnikkond ning senine raekoda jäi kitsaks. Kauaaegse linnapea, Pärnu kuurordi väljaarendaja Oscar Alexander Brackmanni (1841–1927, linnapea aastail 1879–1915) initsiatiivil koguti korjanduse teel ehituseks vajalik raha. Juugendstiilis neobaroki ja neogootika sugemetega juurdeehitis, mis jätab esmapilgul hoopis vanema mulje kui peahoone, valmis 1911. aastal. Selle projekteeris nimekas *Art nouveau* stiili järgiv Riia arhitekt Wilhelm Ludwig Bockslaff. Saali tammepuust punase nahaga kaetud mööbel telliti hilisemalt Pärnu linnaarhitektilt Olev Siinmaalt (toona Oskar Siimann), kelle isa oli tislertöökoja omanik. Osaliselt on mööbel säilinud tänapäevani.

Uue tänava majas paiknes Pärnu linnavalitsus kuni 2007. aastani. Nüüd asub siinsetes ruumides linnagalerii ja külastuskeskus. Nikolai tänava tiibhoone on siiani linnavolikogu käsutuses. Alumisel korrusel on volikogu kantselei ning linnavolinike tuba, hiljem kohvikuruumina kasutusel olnud sinine saal oli algselt linnapea kabinet. Teisel korrusel paiknevad volikogu istungite saal, mida kasutatakse väga hea akustika tõttu ka kontserdisaalina, ja linnavalitsuse istungite ruum.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 137.

MART KALM, Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Tallinn, 2012, lk 218.
<http://www.parnu.ee/index.php?id=2641> (30.09.2013).

1. Võrrelge omavahel Pärnu raekoda ja Tartu ülikooli peahoonet. Nimetage kaks sarnasust.

- 1) _____
2) _____

2. Mis eesmärgil on Pärnu raekoja hoonet ajaloo vältel kasutatud?

- 1) _____
2) _____
3) _____
4) _____

3. Mille poolest on Pärnu raekoda tähelepanuväärne ehitis? Tooge teabetekstist näiteid.

_____
_____

4. Mis muutus Pärnu linna valitsemises 1877. aastal vastu võetud Vene linnaseadusega?

_____

5. Mis on Pärnu raehoone kultuurilooline tähtsus?

_____
_____

6. Kirjeldage arhitektuuri stiile ja tooge iseloomulikke tunnuseid.

Varaklassitsism – _____

Juugend – _____

Barokk – _____

Neobarokk – _____

Neogootika – _____

7. Uurige ise edasi.

7.1. Enne Oscar Brackmanni oli Pärnul veel üks linnapea. Kes see mees oli? Mille poolest oli ta tuntud?

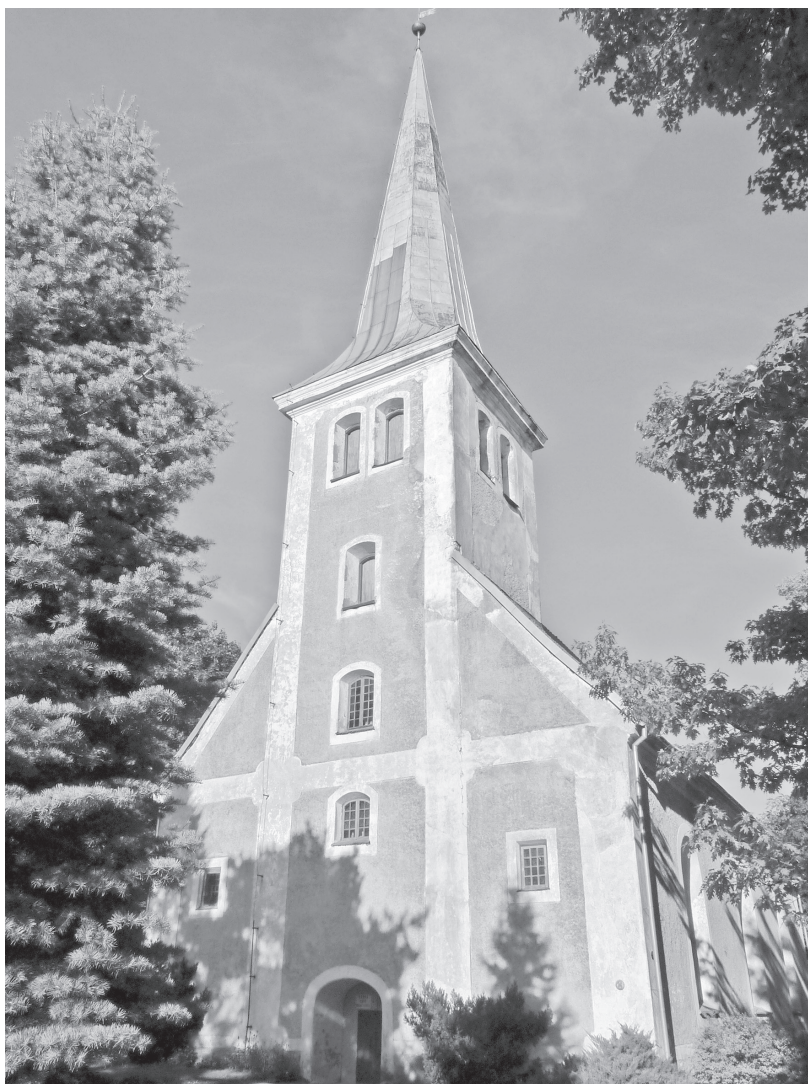
_____

7.2. Miks kaotas Oscar Brackmann oma linnapea ametikoha 1915. aastal ja siis uuesti 1919. aastal?

_____

Audru kirik

Audru Püha Risti kirik on üks väheseid 17. sajandist pärit maakirikuid Eestis. 1680. aastal valmis saanud paksude pae-kivist müüridega kirikuhoone kohal seisis varem 1630. aastail ehitatud puidust kirik. Kiriku ühelöövilise pikihoonega, kus tähelepanu äratavad laiad ümar-kaarsed aknanišid, liitub kitsam neljakandiline koor, mille põhjaküljele jääb käärkamber. Kiriku tumehalli seina taustal paistavad silma valgeks krohvitud portaali- ja aknapealistikud ning -äärised. Kõrge ja saleda gooti telkkiivriga torn on ehitatud 1715. aastal. Põhjalikumalt remonditi kirikut 1834. ja 1872. aastal. Kogu kiriku sisustus – altarisein, kantsel, nikerdatud külgtugedega pingid ja toskaana sambaile toetuv oreliväär – on pärit 19. sajandist. Berliini kunstniku Gustav Biermanni altarimaali „Kristus ristil” annetas kirikule 1872. aastal Audru mõisaproua. Audrut valitsenud Pilar von Pilchau aadlisuguvõsa vapivitraaž (1892) ehib kooriruumi lõunaakent kõrvuti Ungern-Sternbergide omaga.

Audru kirik
Foto: Mati Laur

Audru kiriku orel on valmistanud vanimaid eesti soost orelimeistreid Carl Georg Thal (1786–1854). See ainus Thali valmistatud orel on säilinud terviklikult.

Kirikut ümbritseb ehisaed, kus kasvab mitmesuguseid Eestis haruldasi puuliike: korea seedermand, tähkvaher, ameerika pärn, jaapani jalakas jt. Kirikuaias on mälestuskivi Audrus sündinud heliloojale ja koorijuhile Aleksander Saebelmann-Kunileiule ning tema heliloojast vennale Friedrich August Saebelmannile.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16599> (30.09.2013).

http://www.eelk.ee/h_audru.html (30.09.2013).

http://et.wikipedia.org/wiki/Audru_kirik (30.09.2013).

1. Kirjeldage Audru kirikut. Mille poolest on kirik eriline? Tooge näiteid.

---

2. Miks on Audru kirikuaed tähelepanuväärne?

1) _____

2) _____

3. Kuidas sai kirik endale altarimaali? Kas Audru mõisaprouat võib nimetada metseeniks? Põhjendage oma seisukohta.

---

4. Miks on oluline Audru kiriku orel?

---

5. Mis on Audru kiriku kultuurilooline väärtus?

---

6. Seletage mõisteid.

Lööv – _____

Käärkamber – _____

Portaal – _____

Altar – _____

Vitraaž – _____

7. Uurige ise edasi.

7.1. Tooge näiteid eestlastest orelimeistrite kohta.

7.2. Kus asub eesti meistrite ehitatud oreleid?

7.3. Kas tänapäeval tegutseb eestlastest orelimeistreid? Tooge näiteid nende ehitatud orelite kohta.

Lodja postijaam

Juba muinasajal oli Saarde piirkond teede ristumiskoht, kus kohustusid Pärnust Viljandi ja Tartu poole ning Riiga kulgevad teed. Kuigi Pärnust Riiga sõiduks oli märksa lühem maa piki mere-rannikut, oli rannaliikivate tõttu tee väga raskesti läbitav ning mugavam oli sõita pikemat, kuid läbipääsetavamad teed Saarde kaudu. 1800. aastal valminud Lodja postijaam jäigi Tallinna-Pärnu-Riia postitee äärde, mis jõudis Liivimaa kubermangu pealinna Ruhja (Rūjiena) ja Volmari (Valmiera) kaudu.

Lodja postijaam

Foto: Mati Laur

Postiteenistuse alguseks võib Eesti alal pidada 1636. aastat, mil Rootsi kuninganna Kristiina avaldas kogu riiki hõlmava postikorralduse kavandi. Postiteed ühendasid maa tähtsaid keskusi, iga 20–30 km järel paiknesid postijaamad, kus vahetati postihobuseid ning pakuti võimalust puhata ja keha kinnitada. Pärast Põhjasõda ning Eesti ala liitmist Vene riigiga sai siinse postiteenistuse peamiseks ülesandeks Vene keisririigi pealinna Peterburi ühendamise Lääne- ja Kesk-Euroopaga ning kubermangulinnade Tallinna ja Riiga.

Esimesed postijaamad paiknesid teeäärsetes kõrtsides. Omaette postijaamu hakati ehitama alles 18. sajandil. 1790. aastail valmis esimene postijaamade tüüpprojekt, mis sai ka Lodja postijaama ehitamise aluseks. Tänapäevani on säilinud postijaama kastellilaadne hoonekompleks, kuhu kuuluvad esilekerkiv valge krohvitud peahoone ning peamiselt maakivist ehitatud kõrvalhooned.

1870. aastal Eestisse jõudnud raudtee ja rongiliiklus vähendas järk-järgult postiteede tähtsust. Postijaamad püsisid veel raudteedest kõrvale jäänud paikades, kuni bussiliiklus needki välja suretas.

Lodja postijaama hoonekompleks oli pikka aega kohaliku metskonna käsutuses. Alates 2009. aastast kuulub see Saarde vallale, kes on plaaninud rajada sinna muuseumi ja külakeskuse. Lodja postijaam on hästi säilinud näide tsariaegse postikorralduse kohta, andes ettekujutuse ajast, mil kelleltki sõnumi ootamine võis kesta kuid ning reisimine ei olnud pelgalt odavlennupiletite ostmise.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 149.

SILVIA PALUOJA, Lodja postijaamast kujuneb külakeskus. – Pärnu Postimees, 11.09.2010.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16729> (30.09.2013).

1. Mida võib pidada postiteenistuse alguseks Eestis?

---

2. Miks oli uusaegsele riigivõimule tähtis postiteenistuse olemasolu?

1) _____

2) _____

3. Miks paiknesid esimesed postijaamad teeäärsetes kõrtsides?

---

4. Nimetage 18. sajandi lõpul valminud tüüpprojekti järgi ehitatud postijaamade kaks iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

5. Miks hobupostijaamade süsteem hääbus?

1) _____

2) _____

6. Miks on oluline luua Lodja postijaama endises kompleksis muuseum?

---

7. Uurige ise edasi.

7.1. Võrrelge omavahel Lodja postijaama ja Pärnu postijaama (praegune Trahter Postipoiss). Pildid leiate Google-otsinguga. Nimetage sarnasusi ja erinevusi.

Sarnasused: _____

Erinevused: _____

7.2. Nimetage Lodja postijaamast 20–30 km raadiusesse jäävaid postijaamu.

7.3. Vaadake kaarti. Mis paiku läbib tee Saardelt Viljandisse ja Tartusse ning Saardelt Riiga? Pange suuremad keskused kirja.

Tõstamaa mõis

Tõstamaa mõis

Foto: <http://www.puhkaeestis.ee/et/multimedia/tostamaa-mois>

Tõstamaa mõisa ajalugu ulatub tagasi keskaega, mil see kuulus Saare-Lääne piiskopile. Kui pärast Liivi sõja puhkemist müüs piiskop oma valdused Taanile, sai Tõstamaa omanikuks hertsog Magnus, kes mõisa edasi läänistas. Rootsi ajal kuulus mõis pikemat aega Helmersenide suguvõsale, alates 1831. aastast kuni Eesti Vabariigi maareformini olid Tõstamaal mõisnikud Staël von Holsteinid.

Mõisa kahekorruseline peahoone valmis 1804. aastal. Algselt varaklassitsistlikus stiilis mõisahäärberi ehitasid Staël von Holsteinid aastail 1875–1877 põhjalikult ümber. Katus muudeti lamedamaks, aknad kaarjamaks, siseruumidesse ehitati suursugune paraadtreppe ning seinad ja laed kaunistati ohtrate maalingutega. Värviga kaetud maalid restaureeriti aastail 1997–2004 ning on nüüd taas kõigile nähtavad. Häärberi võlvkeldris paikneb 2006. aastast muuseum.

Mõisa läheduses lookleva jõe äärde rajati 15 hektari suurune park, kus varem asusid mõisa majandushooned. Tänapäeval on säilinud kunagise hobusekasvatuse juurde kuulunud tall-tõllakuur ja kutsarimaja.

1877. aastal sündis Tõstamaal hilisem maailmakuulus orientalist Alexander Staël von Holstein. Tartu ülikoolis alustatud sanskriti keele õpinguid jätkas ta Berliini ja Halle ülikoolis, töötas seejärel Venemaa välisministeeriumis ning diplomaatilises teenistuses Indias. Esimese maailmasõja ajal asus Staël von Holstein elama Pekingisse. Ta oli Hiina valitsuse nõuandja ning Pekingi ülikooli Hiina-India instituudi asutaja. Hiinasse jäi kuulus orientalist kuni oma surmani 1937. aastal. Võtnud Eesti Vabariigi kodakondsuse, käis ta mitmel korral ka oma sünnimaad. Tuntud teadlasena oli ta mõnda aega külalislektor nimekas Harvardi ülikoolis Ameerika Ühendriikides.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 157–158.

VALDO PRAUST, Pärnumaa mõisad. Tallinn, 2009, lk 209–211.

ALO SÄRG, Pärnumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2011, lk 87–90.

SILVI KANOŠINA, Muuseum esitles end vallarahvale. – Pärnu Postimees, 29.12.2006.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16859> (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16860> (30.09.2013).

http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=77 (30.09.2013).

1. Koostage ülevaade Tõstamaa mõisa ajaloo tähtsamatest sündmustest.

---

2. Nimetage klassitsistliku mõisahoonel kaks iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

3. Selgitage näite kaudu, milles väljendus August Johann Staël von Holsteini hoolivus oma teenistujate suhtes. Vastamisel tuginege arhiivikooli materjalidele (http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=77).

---

4. Miks võib öelda, et maaseadus lõpetab mõisamajanduse arengu Eestis?

4.1. Mis oli maaseaduse eesmärk?

4.2. Kuidas kasutati Tõstamaa mõisahäärberit pärast riigistamist?

---

5. Miks enamik baltisakslasi Eestist lahkus? Millal see toimus?

Miks: _____

Millal: _____

6. Sisestage Google-otsingusse von Holstein ja uurige, millega on veel Tõstamaa mõisaomanike suguvõsa liikmed tegelnud.

---

7. Mis ülesandeid täitsid mõisas järgmised ametimehed/-naised?

Opman – _____

Kubjas – _____

Kilter – _____

Kutsar – _____

Tüdruk – _____

Toapoiss – _____

Majapidajanna – _____

Meier – _____

Voltveti mõis

Voltveti mõis asub Kilingi-Nõmme lähedal Tihemetsa alevikus. Mõis sai nime Vestfaalist pärit aadliperekonna Wolffeldtide järgi, kes olid siin mõisnikud aastail 1631–1737. Mõisa saksakeelne nimi Tignitz eestistati 1930. aastate lõpul Tihemetsaks.

Viimane Voltveti omanik enne 1919. aasta maa-reformi oli Heinrich von Stryk, kelle esivanemad ostsid mõisa 1786. aastal. Strykide ajast pärineb ka suurem osa tänapäevani säilinud hoonetest. 1830. aastal valminud hilis-

klassitsistliku mõisahäärberi fassaadi ilmestab uhke nelja toskaana samba ja laia trepiga portikus, mille külgedel lamavad Riias valatud pronkslõvid. 2011. aastal lammutati vahepeal tehtud juurdeehitised ning mõisa peahoone välisilme taastati selle algsel kujul. Neorokokooliku kujundusega siseruume kaunistavad rikkalikult maalitud laed ja valge kahhelahi. Härrastemaja ümbritseb liigirikas park. Haruldasematest puudest kasvavad pargis pensilvaania saar, euroopa ehk valge nulg, valgepöök ja Douglase viirpuu.

Heinrich von Stryk valiti 1918. aastal viimaseks Liivimaa rüütelkonna juhiks. Oma ametikohal toetas ta Balti hertsogiriigi loomist, millele hiljem vaadati kui Eesti Vabariigi vastasele tegevusele. Seetõttu jäeti von Stryk ilma ka mõisaomanikele makstud kompensatsioonist. Jõukust Heinrich von Strykil jätkus: muuhulgas oli ta Pärnumaa esimene autoomanik.

Kuigi Voltveti mõisa pindala oli väga suur (17 000 hektarit), katsid suurema osa sellest metsamas- siivid. Metsade haldamiseks palkas mõis mitu metsnikku ning jäagri. 1925. aastal asutati endisesse mõisasse Voltveti metsakool. Metsandust saab Tihemetsas õppida tänapäevani: praegu tegutseb siin Pärnumaa Kutsehariduskeskuse osakond.

Tihemetsa lähedale Allikukivile rajas Riia tööstur Albert Zoepffel 1858. aastal Voltveti kalevi- ja kammvillavabriku, mis andis tööd 400 töölisele. 1894. aastal hävis tehas tulekahjus ning seda enam ei taastatud. Tehasega samal ajal valmis Zoepffeli lossina tuntud punastest tellistest hoone, mida tööstur kasutas kuni Esimese maailmasõjani suveresidentsina. Aastail 1945–2012 tegutses hoones Tihemetsa põhikool.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 159.

JUHAN MAISTE, Eestimaa mõisad. Tallinn, 1966, lk 249.

http://www.aha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=191 (30.09.2013).

<http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/voltvedi-moisa-park/> (30.09.2013).

<http://vana.innove.ee/12518> (30.09.2013).

Voltveti mõis
Foto: Mati Laur

1. Voltveti mõisa kõrval kuulus Heinrich von Strykile veel mitu mõisa. Selgitage välja ja nimetage talle kuulunud mõisad, mis on samuti tänapäevani säilinud.

---

2. Mille poolest on Voltveti mõisakompleks eriline?

---

3. Võrrelge omavahel Voltveti ja Suure-Kõpu mõisa Viljandimaal (vt <http://www.mois.ee/vilj/kopu.shtml>). Nimetage kaks iseloomulikku joont, mis on omased mõlemale mõisahoonetele.

---

4. Iseloomustage neorokokoo stiili. Nimetage neorokokoolikule interjööriks kaks iseloomulikku tunnust.

Iseloomustus: _____

Interjööriks iseloomulikud tunnused:

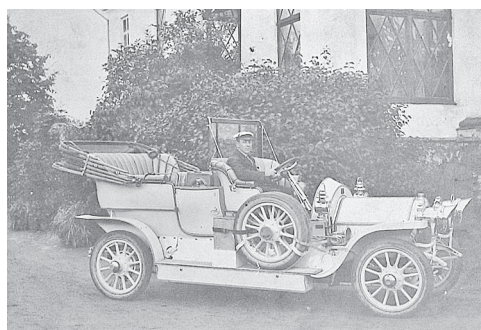
5. Fotol on Heinrich von Stryk oma autoga 1912. aastal. Miks põhjustas auto ostmine kohalike seas sensatsiooni?

_____

_____

_____

_____

Allikas: http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=195

6. Tutvuge Arhiivikooli veebilehel olevate allikatega, milles on juttu Heinrich von Sryki ja Voltveti mõisa eest tasu maksmisest (http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=198), ning vastake järgmistele küsimustele.

6.1. Mis seaduse alusel Voltveti mõis riigistati? _____

6.2. Kas Eesti vabariik pidanuks Voltveti mõisa riigistamise eest Heinrich von Strykile hüvitist tasuma? Leidke kaks poolt- ja kaks vastuargumenti.

Poolt:

1) _____

2) _____

Vastu:

1) _____

2) _____

Kanaküla kõrts, taliteed ja palgiparvetajad

Kanaküla teeristil Halliste jõe ääres asub rööbiti Kilingi-Nõmme – Viljandi maantee kahe talliga maantee kõrts. Arvatavasti valmis hoone 1819. aastal – see aastaarv on raiutud talliseina. Kõrtsi eluosa on ehitatud tahutud rõhtpalkidest, talliseinad aga suurtest maakividest. Pikk ja liigendamata rehetaline hoone on peagu 12 meetrit lai ning üle 56 meetri pikk. Kõrtsis oli kaheksa ruumi: suure kõrtsitoa pindala oli 38 m², ülejäänud seitse tuba olid väiksemad.

Kanaküla kõrts
Foto: Mati Laur

Kanaküla kõrtsi kõrghooaeg oli talviti. Siitkaudu liikusid Pärnu poole pikad linavorid. Viljandi ja Pärnu vahelist Soomaad läbis mitu taliteed. Soomaa oludes oli talitee sageli ainus võimalus pääseda talvekuudel Pärnusse või Viljandisse. Talude heinamaad asusid enamasti jõgede luhtades ning metsavahelistel niitudel, kust heina sai koju vedada ainult talvel reega. Igasugust puitmaterjali veeti samuti talviti. Nii kujunesid välja elulise tähtsusega kohalikud taliteed, mis aeti ikka tuultest varjatud kohti mööda läbi metsade, üle luhtade ja rabade. Neid kasutati kuni Teise maailmasõjani. Kanakülastki läks talvine otsetee Kikepera raba kaudu Pärnusse.

Pärast lume sulamist alanud kõrgvee ajal kogunesid kõrtsis palgiparvetajad. Kanakülast lääne ja loode pool laiuvad praegugi kümnete kilomeetrite ulatuses suured metsamassiivid. Talvel maharaiutud puud veeti hobustega jõe kaldale ning veeretati kevadel vette. Halliste jõest pääses Navesti kaudu Pärnu jõkke, mis võimaldas siitkandi metsade puitu parvetada otse Pärnu sadamasse. Lausparvetus algas tavaliselt siis, kui suurvesi oli pisut alanenud ja jõesängis tekkis tugevam vool. Parvetus kestis tavaliselt kümmekond päeva. Jõeäärsetele taludele andis see teenistust: parvepoistele pakuti ulualust ja toitu. Parvetus häabus Soomaal alles 1950. aastate lõpul. Parvetatud metsamaterjalist, mis oli paar kuud vees ujunud, sai paremat tarbepuitu: parvetuspuust tehtud põrandalauad ei „mängi” ning sellest valmistatud ukсед ja aknaraamid ei kaardu.

Veel 1970. aastail olid Kanakülas metskonna keskus, sidejaoskond, algkool ning rahvamaja. Nüüdseks on sadakonna elanikuga külla jäänud pelgalt kauplus. Uue ajastu eksootikat esindab aga küla nimele vääriliselt Palu tallu asutatud jaanalinnufarm.

Pärnumaa pärandkultuurist. Projektijuht VAIKE POMMER. Pärnu, 2011, lk 92–93.

SILVIA PALUOJA, Kanaküla külas muneb jaanalind suure tordi muna korraga. – Pärnu Postimees, 25.04.2010.

<http://www.eestigiid.ee/?SCat=24&CatID=0&ItemID=1614> (30.09.2013).

http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/EL/vanaweb/9910/inimesed.html (30.09.2013).

<http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kanak%C3%BCla> (30.09.2013).

1. Miks oli Soomaad talvel kergem läbida kui muudel aastaegadel?

---

2. Mida tähendab järgmine rahvatarkus: rege rauta suvel, vankrit talvel?

---

3. Kes on palgiparvetajad?

---

4. Nimetage kaks põhjust, miks oli just parvetatud metsamaterjal hinnatud.

1) _____

2) _____

5. Kelle eestvedamisel rajati Kanaküla kõrts?

---

6. Mille järgi valiti Kanaküla kõrtsi ehituspaik?

---

7. Miks vähendas raudteevõrgu areng märgatavalt taliteede tähtsust?

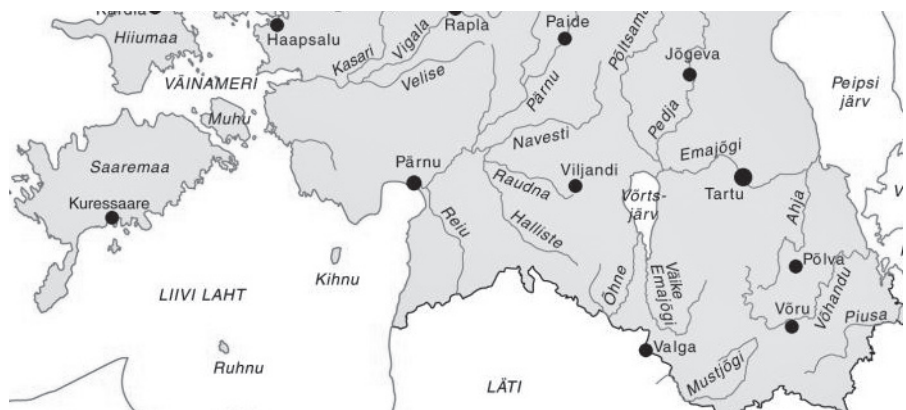
8. 2000. aasta rahvaloenduse andmeil elas Kanakülas 140 inimest. Miks on Kanaküla elanike arv viimaste aastakümnetega vähenenud?

---

9. Miks kasvatab Palu talu perenaine Mare Pärna jaanalinde?

---

10. Töö kaardiga. Märkige kaardile Kanaküla kõrts ning palgiparvetajate teekond Kanakülast Pärnu sadamasse.

Allikas: http://entsyklopeedia.ee/meedia/eesti_j%C3%B5ed/eesti_kaart1

Kuldlõvi kõrts

Kõrts oli külaühiskonnas tähtis asutus. See oli korraga nii joogi- kui ka söögimaja, võõrastemaja ning mõnes paigas ka postijaama asukoht. Kõrtsipidamine oli eesti soost inimesele väheseid sotsiaalse tõusu võimalusi, mistõttu kõrtsmikuametit hinnati kõrgelt. Kõrtside kõrgeaeg jäi 19. sajandisse. Audru mõisnikul krahv Pilar von Pilchaul oli kaheksa kõrtsi, nende hulgas Kuldlõvi kõrts. Vana Pärnu-Lihula maantee ääres Pärnust seitsme kilomeetri kaugusele jääv kõrts ehitati 1830. aasta paiku Pärnu suvitajate väljasõidutrahteriks.

Audru kõrts
Foto: Mati Laur

Audru Kuldlõvi kõrts on üks suuremaid klassitsistlikus stiilis kõrtsihooneid Eestis. Hoone oli esialgu kahe talliga ning U-kujulise põhiplaaniga: maanteega rööbiti paiknes rõhtpalkseintega eluosa, selle otstes aga kiviseintega tallid. Pärnu-poolne tall oli sakste, Audru-poolne aga talupoegade hobustele. Eluruumide ette jäi üheksa kapiteeliga kivisamba ja kahe poolsambaga markeeritud ligi 30 m pikkune ulualune. Hoone taga oli kivimüüriaga suletud sisehoov, mille keskel paiknes kaev. Hoonet kattis täiskelpkatus, mille katteks olid vaheldumisi S-katusekivid ja pilpad.

Tallidesse pääses kõrtsi esiküljelt ümarkaarsete väravate kaudu, samasugused väljapääsud olid ka külgfassaadidel. Sakste hobusetalli tagaküljel asusid moona- ja kaeraaidad ning õllekelder. Eluossa viis kaks kahepoolset ust: ühest pääses otse suurde talupoegade kõrtsituppa (46 m²), teisest aga mantelkorstna ees oleva esiku kaudu aadlikambrisse (49 m²) ja antvärkide tuppa (47 m²). Talupoegadele ning antvärkidele mõeldud kõrtsitubade vahel paiknesid letiruum ja sahver. Letiruumil oli kaks luugiava, üks talupoegade, teine antvärkide jaoks. Kõrtsmiku elu- ja tööruumid asusid kõrtsi tagaküljel. Kõrtsitube kütsid kahhelahjud. Rõhtpalkseinad olid kaetud püstlaudvoodri ning õlivärviga. Kiviseinad ja sambad olid krohvitud ning valgendatud. Hoone väravad olid kalasabamustris laudvoodriga, kuueruudulisi aknaid sai katta luukidega.

Pärast viinamonopoli kehtestamist 1900. aastal pandi kõrts kinni ning hoonesse asutati riigi viina-kauplus, mis tegutses kuni 1914. aastani. Seejärel kasutati kõrtsihoonet elamuna. 1977. aastal avati restaureeritud hoones Kuldlõvi trahter. Praegu saab ehitismälestiseks tunnistatud trahteris korraldada ettetellitud üritusi (pulmi, juubeleid jm tähtpäevi).

KALVI ALUVE, Maakõrtsid ja hobupostijaamad Eestis: ehitusajalooline ülevaade. Tallinn, 1976.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 141.

<http://register.muinas.ee/?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4227> (30.09.2013).

1. Millal hakati Eestis kõrtse rajama? Mis oli kõrtside rajamise eesmärk?

---

2. Mis funktsioonid olid uusaegsel kõrtsil?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Miks olid talupoegadele, antvarkidele ja aadlikele eraldi kõrtsitoad?

---

4. Joonistage teabeteksti kirjelduse põhjal Kuldlõvi kõrtsi skeem. Selgitage legendis kõrtsi ruumide ja teiste ehitiste otstarvet.

5. Selgitage välja, mis mõõtühikuid kasutasid kõrtsmikud alkohoolseid jooke müües?

---

6. Seletage mõisteid.

Sahver – _____

Trahter – _____

Viinamonopol – _____

7. Uurige ise edasi, mis mõisad Eestimaal kuulusid veel Pilar von Pilchaul suguvõsale. Millega tegelesid suguvõsa silmapaistvad esindajad?

Sindi kalevivabrik

1833. aastal rajatud Sindi kalevivabrik oli tolle aja Balti kubermangude suurim, moodusaim ja edukaim ettevõte. Tehase rajas Riia suurtööstur Johann Christoph Wöhrmann (1784–1843), kes oli 1831. aastal saanud Poolas asuva Sieradzi kalevimanufaktuuri omanikuks. Pärast Poola 1830. aasta ülestõusu mahasurumist toetas Vene riigivõim sealsete ettevõtete ületoomist ning ka Wöhrmann pidas targemaks tehas Poolast, mida pealegi lahutas Venemaa teistest osadest tollipiir, Baltikumi kolida.

Sindi kalevivabrik 19. sajandi lõpul
Foto: <http://sindi.kovtp.ee/en/ajalugu>

Et Pärnus kehtisid veel tsunftipiirangud, valiti vabriku asukohaks Pärnu jõe äärne Sindi mõis. Jõgi võimaldas kasutada vee-energiat ning oli kuni Pärnu sadamani laevatatav, andes vabrikule hea juurdepääsu. Vabriku tarvis ehitati imposantne viiekorruseline peahoone kahe kolmekorruselise tiibhoonega. 19. sajandi keskpaigaks kasvas tööliste arv pooleteise tuhandeni ning vabriku ümbrusesse kerkis peamiselt puithoonetest töölisalevik. Sindi vabriku töötajaskond oli mitmerahvuseline: vabriku juhtkond ja oskustöölised olid valdavalt sakslased, kangruteks palgati sisekubermangudest vene talupoegi, rakendust leidis ka ümbruskonna rahvas.

1850. aastal töötas Sindi vabrikus 164 kangastelge. Masinad pandi käima kahe vesiratta ja kahe aurumasinaga. Valmistati nii peent, keskmist kui ka jämedat kalevit kõige erinevamate värvitoonides: must, valge, tumeroheline, kahvaturheline, kollane, oliivkollane, hiirhall, tumepunane, karmiinpunane, taevasinine, safirsinine jne. Olu-liseks toodanguartikliks olid sõjaväe vormikuuved ning seetõttu töid riiklikud tellimused eriti neil aastail, mil Venemaa oli sõjajalal, vabrikule suurt kasumit.

Johann Christoph Wöhrmann
Foto: <http://sindi.kovtp.ee/en/ajalugu>

Vabrik jätkas tööd ka pärast Esimest maailmasõda, tootes nüüd lisaks puuvillast ja kunstiidriiet. Kui 1928. aastal rajati Lelle-Papiniidu kitsarööpmeline raudtee, oli üks selle rahastajaid Sindi vabrik. Sindi lähedale Pärnu jõe ehitati Eesti pikim raudteesild. Nõukogude võimu ajal kandis ettevõtte 1. detsembri nimelise tekstiilivabriku nimetust. 1960. aastail vabrikut laiendati ning Sinti koondati kogu Eesti villase riide tootmine. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist läks ettevõtte pankrotti. 2005. aastal toimunud tulekahjus hävis vabriku peahoone sisustus. Mitu väiksemat tekstiiliettevõtet töötab Sindis tänapäevani.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 151–152.

<http://investinparnu.com/index.php?id=136> (30.09.2013).

<http://sindi.kovtp.ee/ru/ajalugu> (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16785> (30.09.2013).

http://www.eha.ee/fondiloend/frames/fond_prop.php?id=2855 (30.09.2013).

1. Võrrelge omavahel vabrikut ja manufaktuuri. Nimetage kaks sarnasust ja kaks erinevust.

Sarnasused:

1) _____

2) _____

Erinevused:

1) _____

2) _____

2. Nimetage kolm põhjust, miks valiti kalevivabriku asupaigaks Sindi.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Kirjeldage teabeteksti alusel tootmist Sindi vabrikus: toodang, tehnilised seadmed, riiklik tellimus, töötajad.

_____
_____

4. Kuidas mõjutas kalevivabriku rajamine Sindi asustust ja arengut? Tooge näiteid.

_____
_____

5. Andke hinnang Sindi arengule tänapäeval: ettevõtlus, haridus, kultuur jms (<http://sindi.kovtp.ee>). Vaadake ka lehekülge <http://www.stat.ee/ppe-51213>.

_____
_____

6. Uurige ise edasi.

6.1. Mis probleemidega puutusid kokku 19. sajandi vabrikutöölised. Nimetage kolm probleemi.

_____

6.2. Kus asub veel tekstiilitööstuse ettevõtteid?

Teie kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

6.3. Kuidas hindate nende ettevõtete elujõulisust? _____

_____

Tori kirik

Tori (saksa keeles Torgel) sai omaette kihelkonnaks 1634. aastal Rootsi võimu all. Kihelkonna piirid ulatusid lõuna pool Pärnu külje alla Reiu jõeni. 17. sajandi lõpul ning aastail 1776–1862 kuulus Tori kihelkonda ka hilisema Häädemeeste kihelkonna ala.

Tori kirik on ehitatud aastail 1852–1854 Viljandi ehitusmeistri Heinrich Paslacki jooniste järgi varasema puukiriku asemele. Kolmkümmend

Tori kirik
Foto: Mati Laur

aastat hiljem (1882–1884) kirikut laiendati. Kooriosa lammutati ning ehitati ristlööv (transept) koos uue kooriga, mis andis kiriku põhiplaanile ladina risti kuju. Punastest tellistest raamitud aknad ehitati ümber teravkaarseks.

22. septembril 1944. aastal põletasid Tori silda õhkinud Saksa väed kiriku maha ning hoone jäi pikaks ajaks varemesse. Nõukogude võim keelas kiriku taastamise ja kirikuvaret kasutati laskestiiruna. 1989. aastal alustati kiriku ülesehitamist varemetes kasvavate puude langetamisega. Alates 1994. aastast peetakse kirikus jälle jumalateenistusi. Kiriku uus altar on veskikividest. Altariristi kujundas Mati Karmin. Läänefassaadi roosakent asendab 2000. aastal paigaldatud suure sihverplaadiga kell.

2001. aastal nimetati EELK Tori kogudus Püha Jüri koguduseks ning kirik pühitseti Eesti sõjameeste mälestuskirikuks. Kirikus on mälestustahvlid nii kodumaa eest langenuile, represseerituile kui ka Tšernobõli katastroofi likvideerimisel elu kaotanule.

Sõjatules hävinud Eesti kihelkonnakirikutest on Tori senini ainus, mis on täielikult taastatud.

http://entsyklopeedia.ee/artikkel/tori_kihelkond (30.09.2013).

http://web.zone.ee/tkirik/tori_2.html (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16846> (30.09.2013).

http://www.hot.ee/vvl/tori_155.htm (30.09.2013).

1. Nimetage sündmus, mille tagajärjel langes Tori piirkond Rootsi kuningriigi võimu alla. Dateerige sündmus.

---

2. Koostage lühiülevaade tähtsamatest sündmustest Tori kiriku ajaloos.

---

3. Miks on Tori kiriku ajaloos tähtsad järgmised isikud?

Heinrich Paslack – _____

Mati Karmin – _____

4. Seletage mõisteid.

Transept – _____

Koor – _____

Roosaken – _____

5. Kas teate veel nimetada mõnd kirikut, millel oli nõukogude ajal Tori kirikuga sarnane saatus? Kuidas kirikuhoonet kasutati?

Oma kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

6. Miks keelas nõukogude võim Tori kiriku taastamise?

---

7. Seletage, kes on Püha Jüri.

7.1. Kelle kaitsepühak ta on? _____

7.2. Mis probleemide korral Püha Jüri appi kutsutakse?

---

8. Nimetage üks Eesti kirik ja linn ning üks väljaspool Eestit asuv linn, mis on Püha Jüri kaitse all.

---

9. Mis viitab kiriku sisemuses asjaolule, et tegu on Eesti Sõjameeste Mälestuskirikuga?

Tori hobusekasvandus

Tori mõisat on esimest korda mainitud 1525. aastal. Vene ajal oli Tori riigi- ehk kroonumõis. Tänapäevani säilinud härrastemaja on ehitatud juba 1738. aastal. See on kroonumõisalikult tagasihoidlik neljatoaline barokne puitehitus, mille ühekorruselise keskosa katab kõrgem laastudest täiskelpkatus, 19. sajandil lisatud tiibu aga poolkelpkatus. Säilinud on mantelkorsten, oinasarvhingedega uksed ning ruudukujulised aknad.

Tori hobusekasvandus

Foto: Mati Laur

Et Tori mõisa maad olid väheviljakad, otsustas

mõisat rentinud Liivimaa rüütelkond 1820. aastate lõpul hakata kasvatama tõuveiseid ja meriinolambaid. Siinses kliimas ei tasunud see ettevõtmine ära. Uue kavana asutas rüütelkond 1856. aastal Toris hobusekasvatuse, seades eesmärgiks hävimisohus kohaliku eesti hobusetõu säilitamise ja parandamise.

Tõuaretusel kasutati põhiliselt Eestist pärit märasid ning Soomest, Saksamaalt ja Prantsusmaalt toodud täkke. Tori hobuse esiisaks peetakse 1892. aastal kasvatusele toodud sugutäkki Hetmani. Paarikümne hobusetõu kaasabil kujuneski raudja värvusega tugev jässakas põllutööks sobiv, kuid samaaegselt universaalne tori hobune. Hobusekasvatuse tegutseb samas kohas tänapäevani. Praegu aretatakse aga pigem kerget ratsahobust. Selle kõrval säilitatakse Toris edasi eesti hobusetõugu.

Koos hobusekasvatusega muutus mõisahoonestik. Härrastemaja vastu rajati Eesti suurim kuuest massiivsest viilkatusega hoonest koosnev tallikompleks, millest kaks vanemat on ehitatud tellistest, teised graniidi-tellise segatehnikas. Tallihoovi sissepääsu kaunistab historitsistlik värav.

Mõisa ja kiriku vahel paikneb läbisegi maakividest ning tellistest ehitatud kõrts, mis on üks suuremaid Eestis. Hilisklassitsistlikus stiilis kümne sambaga hoone valmis 1845. aastal. Selle keskel oli kõrtsituba, Pärnu-poolses otsas saksakambrid, Vändra-poolses aga „maahoov” talumeestele ja nende hobustele. Saksakambris ööbis oma Pärnu-käikudel ka Carl Robert Jakobson.

VALDO PRAUST, Pärnumaa mõisad. Tallinn, 2009, lk 205.

ALO SÄRG, Pärnumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2011, lk 84–86.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 156–157.

JUHAN MAISTE, Eestimaa mõisad. Tallinn, 1996, lk 68.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16829> (30.09.2013).

http://et.wikipedia.org/wiki/Tori_hobune (30.09.2013).

<http://www.torihobune.ee/avaleht.htm> (30.09.2013).

1. Tori mõis oli riigimõis ning seda rentis pikka aega Liivimaa rüütelkond. Meenutage õpitud ja nimetage, mis rüütelkonnad tegutsesid veel tänapäeva Eesti alal.

---

2. Eesti mõisad jagunesid rüütli- ja kroonumõisateks ning pastoraatideks. Seletage nende tähendusi.

Rüütlimõis – _____

Kroonumõis – _____

Pastoraat – _____

3. Tooge Tori mõisa põhjal näiteid barokse ehitusstiili kohta (vt ka <http://www.mois.ee/parnu/tori.shtml>).

---

4. Kirjeldage tori hobuse välimust ja omadusi. Lugege lisaks veebilehte <http://www.torihobune.ee/avaleht.htm>.

---

5. Kui palju on hobuseid Tori hobusekasvanduses praegu? Mis rekordid on tori hobuste nimel?

---

6. Mis on historitsism? Iseloomustage stiili värava näitel (<http://register.muinas.ee/content/monument/regular/2216.jpg>).

---

7. Mille põhjal võib Tori kõrtsihoonet pidada klassitsismi näiteks ehituskunstis? Mis ajastut on matkitud?

---

8. Mis ülesannet täitsid kõrtsihooned inimeste igapäevaelus?

---

9. Uurige ise edasi. 19. sajandil suurenes Eestis huvi meriinolammaste kasvatamise vastu. Ka Toris kasvatati enne hobusekasvanduse rajamist meriinolambaid.

9.1. Mis kanga valmistamiseks meriinolammaste villa kasutati? _____

9.2. Miks suurenes nõudlus selle kanga järele Vene impeeriumis?

9.3. Nimetage tähtsamad seda kangast tootnud vabrikud Eestis. _____

Kihelkonnakeskus Vändra

Vändra kihelkond on rahvasuus tuntud eelkõige suurte metsade poolest ning asjata pole karu ka praeguse Vändra lipu- ja vapiloom.

19. sajandil kujunes Vändrast tähtis kultuuri- ja majanduskeskus. Talude päriseksostmine kulges siin varem ning hoogsamalt kui Pärnumaa teistes põhja- ja läänepoolsetes osades. Varem kui mujal Eestis asusid Vändra talupojad aretama tõukarja: 1909. aastal loodud esi-

Vändra

Foto: Mati Laur

mest talurahva karjakontrolliühingut meenutab mälestuskivi Vändra pargis. Lisasissetulekuid pakkus metsatööndus: veerikaste jõgede võrk võimaldas odavat palgiparvetust otse Pärnu sadamani. Saeveskeid oli siinkandis tõepoolest palju ning ütlusel „tuleb nagu Vändrast saelaudu” tõepõhi all.

Vändra lihtne ühelööviline Martini kirik on ehitatud 1787. aastal ning pühendatud Püha Martinile Toursist, kelle nimepäev on mardipäevana tuntud ka Eesti rahvakombestikus. Aastail 1842–1850 oli Vändras köster ja kihelkonnakooliõpetaja rahvusliku ärkamisaja suurkuju Johann Voldemar Jannsen (1819–1890). Temalegi on pühendatud mälestuskivi Vändra pargis. Kiriku juures asuv 1922. aastal avatud kunstnik Nikolai Triigi kavandatud monument oli üks esimesi Vabadussõja mälestusmärke Eestis.

Vändra kalmistule on maetud mitu kogu Eesti elu kujundanud vändralast: kauaaegne Vändra pastor, Eesti esimese kurtummade kooli rajaja Ernst Sokolowsky (1833–1899, Vändra kirikuõpetaja aastail 1860–1891); kirjanik ja naisliikumise algataja Lilli Suburg (1841–1923, hauamonumendi autor Ferdi Sannamees); helilooja Mihkel Lüdig (1880–1958), kelle kirjutatud „Koit” („Laulud nüüd lähevad”) avab kõik üldlaulupeod; Eesti skaudiliikumise rajaja Anton Õunapuu (1887–1919) jt.

1922. aastal asutati Vändrase esimesi maagümnaasiume Eestis. Aastail 1928–1969 oli Vändral Viluvere jaama kaudu haruraudteeühendus Tallinna ja Pärnuga. Raudteejaama hoone on säilinud tänapäevani. 1945. aastal sai Vändra aleviks ning oli aastail 1950–1962 üks 39 rajoonikeskusest. Kuigi praegune Vändra edestab rahvaarvult mitutki Eesti linna, on ta halduslikult staatusest endiselt alev.

Vändra on tähelepanuväärne veel ühe ehitise poolest: Viljandi teeristis asuvat kurtummadele rajatud koolimaja peetakse Baltikumi kõige suuremaks puitehitiseks.

Pärnumaa, 2. kd. Peatoimetaja ALDUR VUNK. Tallinn, 2010.

JANNU HOLSTING, OREST NIINEMÄE, Vändra. Tallinn, 1986.

<http://et.wikipedia.org/wiki/V%C3%A4ndra> (30.09.2013).

<http://www.eestigiid.ee/index.php?CatID=97&ItemID=2620> (30.09.2013).

<http://www.vandra.ee> (30.09.2013).

1. Mis on mõjutanud Väandra arengut aegade jooksul?

---

2. Mis olid eeldused, et Väandra kujunes 19. sajandil oluliseks keskuseks?

---

3. Miks said kohalikud talupojad talusid päriseks osta varem kui mujal Eestis?

---

4. Mille poolest on tuntud järgmised Väandras elanud kultuuritegelased? Otsige nende tegevuse kohta lisainfot internetist või teabekirjandusest. Lisage veel tuntud vändralasi.

Johann Voldemar Jannsen – _____

Ernst Sokolowsky – _____

Lilli Suburg – _____

Mihkel Lüdig – _____

Anton Õunapuu – _____

5. Uurige Väandra alevi kodulehelt <http://www.vandra.ee>, mis võimalusi pakub Väandra tänapäeval. Tooge näiteid.

Ettevõtlus: _____

Kultuur: _____

Turism: _____

6. Väandra kirik on pühendatud Pühale Martinile. Lugege tema saatuse kohta veebilehelt <http://www.eestikirik.ee/?p=477>. Selgitage välja, kelle kaitsepühak on Püha Martin. Mis kirikud Eestis on veel talle pühendatud?

---

7. Uurige ise edasi.

7.1. Millal mainiti Väandrat külana ajaloos esimest korda? Mis nime all?

7.2. Tooge näiteid tähtsate sündmuste või arengusuundade kohta Väandra ajaloos.

Lydia Koidula sünnipaik

Lydia Koidula (kodanikunimega Lydia Emilie Florentine Jannsen) sündis 24. detsembril 1843. aastal Viljandi maantee äärde jäävas Vändra köstrimajas. Majapidamise juurde kuulusid saun, laudad ja ait. Majaesist kaunistasid lillepeenrad, elumaja kõrval oli tiik ning suur aed, kus kasvas palju õuna-, ploomi- ja kreegipuid.

Lydia oli peres vanim laps, hiljem sündisid veel õde Eugenie ning vennad Julius, Leopold, Harry ja Eugen. Isa Johann Voldemar Jannsen oli põline vändralane, kelle esivanemad olid juba mitu põlvkonda teeninud elatist möldrite, kõrtsmike ja saeveskipidajatena. Lydia ema Emilie Jannsen oli sakslane ning kodus kõneldi saksa keelt. Ladusalt eesti keelt rääkima õppis Lydia vanaemalt, isalt ja külarahvalt.

1850. aasta kevadel lahkus Jannsenite pere Vändrast Pärnusse, kus isast sai äsja asutatud Pärnu Eesti Vallakooli juhataja. Toona veel kuueaastane Lydia võttis lapsepõlvkodust ning seal kuulnud rahvajuttudest kaasa sügavaid muljeid. Lapsepõlvkodu Vändras oli hiljem inspiratsiooniks mitmele tema luuletusele, millest tuntuim on „Meil aiaäärne tänavas”.

Kunagine köstrimaja on nüüdseks hävinud. Lydia Koidula sünnikohta on rajatud park ning asetatud mälestuskivi (skulptor Juhan Raudsepp). Alles on Koidula-aegsed remmelgad ja pooleldi sissevarisenud kaev.

Lydia Koidulat (1843–1886) võib pidada Eesti ärkamisaja kõige tuntumaks luuletajaks. Tema kirjutatud näidendid panid aluse rahvuslikule dramaturgiale. Lydia Koidula oli osaline paljudes, eelkõige oma isa Johann Voldemar Jannseni algatatud rahvusliku liikumise ettevõtmistes.

Mälestuskivi Koidula sünnipaigas

Foto: http://www.tmm.ee/gallery2/main.php?g2_view=core.ShowItem&g2_itemId=4445

http://et.wikipedia.org/wiki/Lydia_Koidula (30.09.2013).

http://www.vandravald.ee/client/default.asp?wa_id=711 (30.09.2013).

1. Kuidas mõjutas lapsepõlvkodu Lydia Koidula kujunemist koidulaulikuks?

---

2. Leidke näiteid lapsepõlvkodu mõju kohta Lydia Koidula loomingus.

---

3. Mil moel aitas Lydia Koidula oma isa papa Jannsenit rahvuslikus liikumises.

---

4. Kuidas hindate Lydia Koidula rolli eesti kultuuriloos? Selgitage.

---

5. Uurige ise edasi.

5.1. Mis asub tänapäeval kunagises Pärnu Eesti Vallakoolis?

5.2. Mis hariduse Lydia Koidula sai?

5.3. Kellelt pärineb Lydia Koidula kirjanikunimi? Miks talle see nimi pandi?

5.4. Nimetage Koidula kirjutatud näidendeid ning selgitage nende tähtsust eesti kultuuriloos.

5.5. Kus Lydia Koidula suri? Mis kalmistul on tema põrm?

5.6. Kus asub Lydia Koidula mälestussammas? Kes on ausamba autor?

Ajaleht Perno Postimees

Üheks rajajooneks, millega tähistatakse eestlaste rahvusliku ärkamisaja algust, peetakse aastat 1857, mil ilmus „Kalevipoeg” ning Pärnus nägi ilmutavalt esimene järjepidevalt ilmuv eestikeelne ajaleht Perno Postimees ehk Näddalileht.

Perno Postimehe väljaandja Johann Voldemar Jannsen oli pärit Väändrast. 1850. aastal kolis ta Pärnusse, kus sai Ülejõel koolijuhataja koha. Ajalehe Perno Postimees esimene number, mis ilmus 5. juunil 1857. aastal, pöördus lugejate poole tervitusega „Terre, armas Eesti rahwas!“. Seni käibel olnud maarahva asemel võttis Jannsen esimesena omanimetusena kasutusele eestlase. Jannseni ajaleht ärgitas eestlasi olema uhked oma rahvuse üle („Häbbenegem ennast allati, kui rummalad olleme, agga ei ial mitte seppärast, et eestlased olleme”), nõutama haridust ning majanduslikku edenemist. Eestikeelne leht andis ka tolle aja kohta üllatavalt head teavet nii kodumaal kui ka maailmas toimuva kohta.

Ajalehe väljaandmine nõudis Jannsenilt suuri pingutusi. Alailma nappis raha, tellijaid oli esialgu vähe ja tagasiside lugejatelt nõrk. Siiski suutis leht end maksma panna ning 1862. aastal oli tellijaid juba üle 2200, mis oli tolle aja kohta väga suur arv. Jannseni lehe edu oli seda silmapaistvam, et samal ajal Tartus baltisaksa kirikuringkondade toimetusel ilmunud Tallorahwa Postimees (1857–1859) ei leidnud piisavalt lugejaid ja lõpetas tegevuse. Perno Postimehe edule aitas kaasa Jannseni muhe rahvalik jutustamislaad, mis kohanes lugejaga ning arvestas talumehe taset.

Kolinud 1863. aastal Pärnust Tartusse, pani Jannsen aluse uuele ajalehele Eesti Postimees. Perno Postimees, mille ametlik väljaandja oli raamatutrükikal Friedrich Wilhelm Borm, jätkas ilmumist kuni 1886. aastani juba teiste toimetajate käe all, kuid ei saavutanud enam Jannseni-aegset populaarsust.

Johann Voldemar Jannseni perekond elas Ülejõel Pärnu Eesti Vallakoolile 1850. aastal valminud majas. Siin toimetas Jannsen ka oma ajalehte. 1945. aastal asutati siia Jannseni tütre Lydia Koidula memoriaalmuuseum.

Jannsenite elukoht Pärnu Ülejõel

Foto: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/koidula_memoriaalmuuseum

Mälestusmärk Johann Voldemar Jannsenile Pärnus

Foto: Mati Laur

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 234–235.
http://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%A4rnu_Postimees (30.09.2013).
http://et.wikipedia.org/wiki/Johann_Voldemar_Jannsen (30.09.2013).
<http://www.parnumuuseum.ee/koidula-muuseum> (30.09.2013).

1. Mis aastal hakkas ilmuma esimene eesti rahvale mõeldud nädalaleht ja kuidas seda nimetati?

Aasta: _____

Nimetus: _____

2. Nimetage kaks eestikeelset ajalehte, mis ilmusid 19. sajandi I poolel. Avage nende ajalehtede kultuurilooline tähendus.

Ajalehed: _____

Tähendus: _____

3. Mis on Pärnus Jannseni välja antud ajalehe tähtsus oma ajas ja kultuurilooline väärtus?

Tähtsus: _____

Ajalooline väärtus: _____

4. Kellena töötas Jannsen Pärnus aastail 1850–1863?

_____

5. Miks sai Jannsenist üks rahvusliku liikumise liidreid?

_____

6. Nimetage kolm sündmust eestlaste rahvuslikus liikumises, milles Jannsen oli juhtfiguur. Põhjendage nende sündmuste tähtsust eestlaste rahvuslikus ärkamises.

Sündmus – põhjendus

_____

_____

_____

7. Miks langes Perno Postimehe populaarsus rahva hulgas pärast 1863. aastat?

_____

8. Kus asuvad Pärnus Koidula ja Jannseni skulptuur? Kes on nende autorid?

Koidula: _____

Jannsen: _____

9. Selgitage, millega on tegu.

Vaimude tund Jannseni tänavas – _____

Koidulauliku valgel – _____

Laevaehitus Häädemeestel

19. sajandi teisel poolel hakkasid Eesti rannikukülades kalapüügi ja põlluharimise kõrval olulist sissetulekut andma laevaehitus ning meresõit. Randlaste meresõidule andis hoogu Krimmi sõda (1853–1856), mil Inglise sõjalaevad blokeerisid Läänemere sadamad ja sealse kaubanduse. Randlaste väiksematel purjekatel õnnestus sageli inglastest märkamatult mööda hiilida ning tuua Rootsist või Saksamaalt salakaupa, ennekõike defitsiitseks muutunud soola. Salakaubandus pakkus õnnestumise korral head teenistust, mis korvas vahelejäämisest tingitud kahjud. Saadud raha eest osteti riigilt ja mõisnikelt suuri metsalanke, kust saadi nii laevaehituseks kui ka kauplemiseks tarvilikku puitu.

Eesti purjelaevanduse keskpunktiks kujunes Liivi lahe rannikuala Pärnust Heinasteni. Esimene sinne purjekas – kahemastiline 140 tonni puhasmahutavusega Julie – ehitati valmis 1861. aastal Häädemeeste küla karjamaal. Laevade ehitamiseks vajalik puit saadi lähedastest Laiksaare metsadest. Ehitusmeistrid olid enamasti iseõppinud Saaremaa talupojad. Talviti valmis ehitatud laevad veeti varakevadel talgute korras mööda merejääd piisavasse sügavusse, kus jää sulades laev vette vajus. Viimane lihv ja taglastus tehti juba Pärnus. Tuntuimaks Häädemeeste laevnikuks kerkis Gustav Martinson (1836–1887), kelle eestvõttel ehitati Häädemeestel üle paarikümne kaugsõidupurjeka.

Peamiselt korraldati Liivi lahe rannikul kohalikke vedusid: Riiga viidi põletuspuid ja kive ning Riiaast toodi omakorda Peterburi kipsi. Häädemeestel ehitatud laevadega tehti märksa kaugemaidki sõite, sealhulgas üle Atlandi. 19. sajandi lõpul tegutsesid Häädemeeste laevnikud edukalt Koola poolsaare põhjarannikul, vedades sealt välja tursakala.

Martinsonide purjelaevastik – Eesti arvukaim ja esinduslikem – hukkus valdavalt Esimeses maailmasõjas ning seda enam ei taastatudki, sest alanud oli aurikute ja mootorlaevade aeg.

1986. aastal rajati esimesse laevaehituskohta Häädemeestel kivist mälestusmärk.

Mälestusmärk esimesele Häädemeestel ehitatud purjekale

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Purjelaev_%27Julie%27_m%C3%A4lestusm%C3%A4rk_H%C3%A4demeeste.JPG

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 195.

Eesti rahva ajalugu. Toimetanud JUHAN LIBE, AUGUST OINAS, HENDRIK SEPP ja JUHAN VASAR. Tartu, 1932, lk 1608–1610. Pärnumaa pärandkultuurist. Projektijuht VAIKE POMMER. Pärnu, 2011, lk 52–53.

1. Kuidas mõjutas laevaehitust Pärnumaa rannikukülades Krimmi sõda?

---

2. Selgitage Gustav Martinsoni tähtsust Eesti laevanduse ajaloos.

---

3. Kirjeldage laevaehitust teabeteksti põhjal.

---

4. Kuhu ja mida veeti Häädemeestel valminud laevadega?

---

5. Kuidas hindate Häädemeeste laevnike tegevust? Põhjendage.

---

6. Selgitage purjeka Julie tähtsust Eesti laevanduse ajaloos.

---

7. Kus on Eestis veel tuntud meresõidupiirkonnad ja jõukad kaptenikülad?

---

8. Miks vähenes Eesti purjelaevade osatähtsus Esimese maailmasõja järel märgatavalt?

---

9. Uurige ise edasi.

9.1. 24. veebruaril 1919. aastal rajati Pärnu Kapteni Selts. Kas seltsil õnnestus oma eesmärgi ellu viia? Põhjendage oma seisukohta.

9.2. Kuidas on Häädemeeste laevanduse ajalooga seotud Jaan Hendrikson (1937. aastast Aruväli)?

9.3. Uurige, mis piirkondades ja mis eesmärgil sõitsid järgmised Eestis ehitatud purjekad: Bethlem (ehitatud 1896), Martinson (1889) ja Otto (1891).

9.4. 4. septembril 1865. aastal sündis Häädemeeste vallas August Ottomar Klein. Miks nimetatakse seda meest Eesti aurulaevanduse isaks?

Heinaste merekool

Enne oma merekoolide asutamist oli eestlastel lähim võimalus merendust õppida Peterburis või Riias, kuhu lihtsal randlasel oli raske pääseda. Esimene lähem merekool avati 1864. aastal eesti-läti keelepiirile jäävas Heinastes (Ainaži) Läti rahvusliku liikumise juhi Krišjānis Valdemārsi (1825–1891) ergutusel. Kooli asutajate hulgas olid ka vennad Jūri ja Andres Veide, jõukust kogunud laevaomanikud, kes olid huvitatud oma laevadele diplomeeritud meremeeste koolitamisest. Heinaste merekool alustaski tööd Jūri Veidele kuulvas majas.

Heinaste merekool

Foto: Mare Oja

1879. aastal muudeti merekool kolmeklassiliseks: I klass valmistas ette lähisõidutüürimehi, II klass lähisõidukapteneid ja kaugsõidutüürimehi ning III klass kaugsõidukapteneid. Kooli õppekava oli mitmekesine. Mõistagi oli tähtsal kohal navigatsioon, s.o kompassi ja merekaartide tundmine, selle kõrval õpiti maateadust, matemaatikat, astronoomiat, laevachitust, mereõigust ning maakleritega suhtlemiseks saksa keelt. Kaugsõidukaptenitele õpetati ka inglise ja vene keelt.

Kooli esimene juhataja ning õpetaja oli Tallinnast pärit rootslasest laevakapten Christian Dahl, kelle juhtimisel kerkis Heinaste merekool Vene riigi parimate hulka. Hea keeleoskajana valdas Dahl peale emakeele inglise, saksa, vene, norra, läti ja eesti keelt. See võimaldas õpetada õpilasi nende emakeeles. 1893. aastast kuni kooli sulgemiseni oli juhataja kooli omaaegne kasvandik Nikolai Raudsepp. Kokku õppis Heinastes 3760 õpilast, kellest 2/3 olid lätlased ja 1/3 eestlased, suurem osa neist ümberkaudsetest kihelkondadest. Lõpetajad said õiguse töötada nii purje- kui ka aurulaevadel.

Heinaste merekool tegutses 1916. aastani. Pärast piiriamist 1920. aastal jäi Heinaste Läti territooriumile. Alates 1969. aastast on merekooli vanimas hoones muuseum.

VAHUR MÄGI, Merekoolid Eesti tehnikahariduses. – Inseneeria, märts 2010.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 197.

http://entsyklopeedia.ee/artikkel/veide_j%C3%BCri1 (30.09.2013).

http://entsyklopeedia.ee/artikkel/dahl_christian (30.09.2013).

1. Selgitage järgmiste isikute tähtsust Heinaste merekooli ajaloos. Otsige lisamaterjali.

Krišjānis Valdemārs – _____

Jüri Veide – _____

Andres Veide – _____

Christian Dahl – _____

Nikolai Raudsepp – _____

2. Võrrelge koolis õpetatud erialasid ja õppeaineid Tallinna merekooli omadega (<http://www.merekool.ee/oppekavad>). Mis on sarnast, mis erinevat?

Erialad:

1) sarnased: _____

2) erinevad: _____

Õppeained:

1) sarnased: _____

2) erinevad: _____

3. Enamik õppest toimus Heinaste merekoolis eesti või läti keeles – nii nagu parajasti õpilase emakeel oli. Miks oli õpilastel vaja osata saksa, vene ja inglise keelt?

4. Kuidas oli korraldatud õpilaste merepraktika Heinastes? Kuidas on see korraldatud Tallinna merekoolis?

5. Selgitage välja, mis koolis said merehariduse Heinaste merekooli juhatajad Christian Dahl ja Nikolai Raudsepp?

6. Andke hinnang riigi panusele merehariduse edendamisel Eestis. Põhjendage oma seisukohta.

Balti kubermangudes kehtinud merekoolide seadus tuli välja 1867. Selle koostamisel arvestati Saksamaa, Rootsi ja Taani kogemusi ega peetud paljuks tutvuda elukorraldusega Eesti ja Läti randades. Kehtima pandud seaduse järgi oli väljaõpe tasuta ja toimus õppija emakeeles, sisseastumiseks mingeid varanduslikke ega vanuselisi piiranguid ei esitatud.

Allikas: <http://www.inseneria.ee/merekoolid-estis-tehnikahariduses/>.

Hinnang: _____

Põhjendus: _____

7. Mis on Heinaste merekooli tähtsus Eesti mereajaloos?

Kihnu saar

Eesti suuruselt seitsmenda saare Kihnu pindala on 16,4 km². Lähim punkt mandril – Lao maanina Tõstamaa poolsaarel – jääb Kihnust 10 km kaugusele. Kihnust Pärnusse on 50 km ning Liivi lahe teise suurema saare Ruhnu 60 km veeteed. Saar on üsna madal: Kihnu kõrgeim punkt ei ulatu merepinnast kõrgemale kui 9 m.

Vanimad kirjalikud teated Kihnu asutusest on pärit 1518. aastast. Praegu asub saarel neli küla: Sääre põhjas, Linaküla läänes, Lemsi idas ning Rootsiküla saare lõunaosas. Mandriga peetakse ühendust Lemsi sadama ja saare põhjaosas paikneva murukattega lennuvälja kaudu. Saare keskele jääb kirik ning rahvamaja, kus asub ka vallavalitsus ja raamatukogu, kool, sidejaoskond ning koduloomuuseum. Kihnu lõunatipus on tuletorn ja ilmajaam.

Kihelkondlikult kuulus Kihnu Tõstamaa alla. Usuvahetusliikumise ajal läks kogu saare elanikkond üle õigeusku. 1786. aastal ehitatud luteri kirik jäi tühjaks ning anti 1848. aastal üle õigeusu kirikule. Muutus ka pühakojade väljanägemine: hoonele ehitati sibulkuppel. Kirikut ümbritsev kiviaed ja värvilistest tellistest värav on ehitatud hiljem – 20. sajandi alguses. Erinevalt üldisest õigeusu tavast, mille järgi jumalateenistusel seistakse püsti, jäid Kihnu kirikusse pingid alles ning jumalateenistuse ajal istutakse. 1934. aasta rahvaloenduse järgi kuulusid kõik saare 1204 elanikku õigeusu kogudusse.

Kalmistu on kihnlaste jaoks niisama püha koht kui kirik. Sinna minnakse vaikselt, mitte kunagi pärast päikese loojumist, et surnuid ei häiritaks. Naised ja tüdrukud tulevad surnuaiale tumedas või mustas riietuses, mitte tavapärase punase kördiga. Ristidelt leiab peremärke, mille järgi võib määrata lahkunu suguseltsi.

Rootsikülalt on pärit Enn Uettoa (1848–1913), legendaarne Kihnu Jõnn ja metskapten – nõnda nimetati merekoolihariduseta kapteneid, kes sõitsid enamasti rannikumerd, orientiiriks horisondil paistev metsapiir. Meremehe elu on peateema ka Kihnu muuseumis välja pandud Kihnult pärit maalikunstniku Jaan Oadi loomingus.

Kihnu on tänapäevani säilitanud oma eksootilisuse. Kus veel Eestis võib iga päev kohata külgkorviga mootorrattal kihutavaid punases rahvariideselikus vanaprouasid?

Kihnu naised

Foto: http://www.puhkaeestis.ee/et/multimedia/kihnu-saare-tuur?selected=17791&type=yldine_objekt_pilt

THEODOR SAAR, Kihnu ja Ruhnu. Tallinn, 1973.

HARRI JÖGISALU, Kihnu ning Manõja. Tallinn, 2001.

<http://www.kihnu.ee> (30.09.2013).

<http://www.kihnuinstituut.ee/> (30.09.2013).

1. Koostage lisalehele teabeteksti kirjelduse põhjal Kihnu saare skeem. Kandke skeemile tingmärkide või numbritega külad, lennuväli ja sadam, kirik, rahvamaja, kool, sidejaoskond ja koduloomuuseum, tuletorn ning ilmajaam. Koostage ka tingmärke või numbreid selgitav legend.

2. Meenutage õpitust, miks vahetati luteri usk õigeusu vastu.

---

3. Millise pühaku auks on Kihnu õigeusu kirik pühitsetud? Keda see pühak kaitseb? Mis kirikud Eestis on veel talle pühendatud?

---

4. Kihnus on kirikulistel võimalik teha midagi sellist, mida mujal õigeusu kirikutes pole kombeks korda saata. Mida Kihnu kirikus tehakse?

---

5. Miks ei käida kiriku läheduses asuval kalmistul kunagi pärast päikese loojumist? Miks ei minda sinna punase seelikuga?

---

6. Mille poolest on kihnu kultuur tuntud? Tooge näiteid.

---

7. Uurige ise edasi. Kes on tuntud kihnlased?

7.1. Koos abikaasaga Kihnu kalmistule maetud õpetaja-kultuuriloolane, kelle kirjutiste hulka kuuluvad näiteks „Kihnu Jõnn ehk ühe legendi süünd” ning „Kihnu ja Ruhnu”. _____

7.2. _____ (1848–1913). Kuulsaim Kihnu meresõitja. Iseõppija, merekoolis käinud ainult paar päeva, seetõttu hüüti teda metskapteniks. Sai Vene valitsuselt kõrgeima diplomi – õiguse juhtida laevu kõikidel meredel. Ostis või rentis vanemaid laevu, õpetas Kihnu poisse merd sõitma. Viimaseks laevaks jäi Rock City.

7.3. _____ (1891–1976). Ülemaailmse tunnustuse pälvinud kunstnik-naivist, kelle arvukate maalide järgi saab tõetruu ettekujutuse hülgejahist, kivilaevadest ja kiviveost, põllutööst ning pulma- ja kõrtsistseenidest. Muuseumi varade hulka kuuluvad tema kolm maali: „Kihnu naised tulevad pörsalaadalt”, „Aadrilaskmine” ja „Vesilinnuga” tormis”.

7.4. _____ (1870–1953). Sai ehitusmeistriks juba 18aastaselt. Võttis ehitamisel kasutusele laeva vähendatud poolmudeli ning joonised (enne teda ehitati Kihnus laevu silma ja vilumuse järgi). Üht laeva oli ehitanud koduõue lähedal koplis, mitte rannas nagu tavaliselt. Kui küsitud, miks niimoodi kuival ehitab, vastanud humoorikalt: „Iä ligi lõunal käüä.”

7.5 _____ (1906–1984). Töötas Kihnus õpetajana ja koolijuhatajana, uuris kihnu keelt ning koostas selle grammatika, kirjeldas saarerahva eluolu, uuris peremärke ja kogus rahvapärimusi. Oli Eesti Rahva Muuseumi aukorrespondent. Raamatu „Kihnu ja Ruhnu” autor.

Kihnu tuletorn

Kihnu tuletorn ehk kohalikus murdes puak asub saare lõunatiipul. Senise puidust tuletorni vahetas praegune välja 1865. aastal. Tuletorni osad toodi kohale Inglismaalt ning monteeriti kohapeal kokku. Eeltööna tuli rajada üksnes vundament ja graniidist sokkel, millele torn poltidega kinnitati.

Kui kivist tuletorne oli meie rannikule püstitatud varemgi (vanim on 1531. aastast tegutsev tuletorn Hiiumaal Kõpus), siis metallist (malmist) valmistatud tuletornidest on Kihnu üks vanimaid Eestis. Kihnuga sama vana malmist torn on veel meie kõige põhjapoolsemal Vaindloo saarel.

Tuletorn on tänapäevani säilitanud oma algupärasuse, moderniseeritud on ainult valgustusseadmed. Teenindushoonetest on 19. sajandist säilinud petrooleumiait, kelder, kaevumaja ja tall. 1898. aastal veeti Kihnu tuletorni merepõhjas kulgev telefonikaabel, millega loodi esimene püsiühendus mandriga.

Maapinnast 31 meetri kõrgusel paiknev tuli on nähtav 11 mere miili kaugusele. Esialgu töötas tuletorn petrooleumiküttel. 1956. aastast hakati valgustama elektriga. Et esialgu varustati saart elektriga vaid päeval, töötas torn laaditavatel akudel. Öist elektrit võimaldati kihnlastele alles 1960. aastail.

Nõukogude ajal oli tuletorn võõrastele suletud. Nüüd on tuletorn renoveeritud ning alates 2013. aastast kõigile huvilistele avatud.

HEDDA PEET, Kihnu tuletorn. Kihnu, 2011.

HEDDA PEET, Tuletornid meremeeste hoidjad. – Õpetajate Leht, 18.02.2011.

<http://www.etts.ee/EE/tuletornid/tuletornide-nimekiri/parnumaa/840-kihnu-tuletorn> (30.09.2013).

Kihnu tuletorn

Foto: <http://www.panoramio.com/photo/62816950>

1. Mis on tuletorni ülesanne?

---

2. Mis vahendeid tuletornides selle ülesande täitmiseks kasutatakse?

---

3. Mille poolest on praegune Kihnu tuletorn eripärane? Kirjeldage seda. Kust on pärit tuletorni detailid?

---

4. Selgitage välja, mis seos on Kihnu tuletornil Virtsu omaga.

---

5. Kui vana on Kihnu tuletorn praegu? Arvutage.

---

6. Mis ülesandeid täitsid tuletorni teabetekstis märgitud teenindushooned?

---

7. Miks võis olla tuletorn nõukogude ajal võõrastele suletud?

---

8. Nimetage peale tuletorni veel viis ranna- või meremärki.

---

9. Kujutage ette puagivahi ametit 19. sajandil. Millised võisid olla tema töökohustused? Pange need töölehele kirja.

Seliste õigeusu kirik

Seliste kirik

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Seliste_kirik.jpg

1840. aastail Liivimaa kubermangu haaranud usuvahetusliikumine saavutas Liivimaa mandriosas kõige suurema ulatuse Pärnumaa läänepoolsetes kihelkondades. Talupoegade hulgas hakkasid levima kuuldused, et need, kes siirduvad keisri usku, saavad hingemaad ning pääsevad mõisnike võimu alt. Kuna Vene riigivõim ei lubanud talupoegi usuvahetusel takistada, tõlgendati seda talurahva hulgas üleskutsena õigeusku astuda. Seliste kandis pöördus õigeusku kaks kolmandikku elanikest. 1847. aastal asutatud õigeusu kogudus pidas alguses teenistusi mõisalt üüritud ruumides. Oma kiriku sai kogudus 1864. aastal. Puidust kiriku konstruktsioonid ehitati valmis Riias ning toodi kohale mööda jääteed. Riia ülempiiskop Platon pühitses kiriku Vassili Suure auks.

Audru-Varbla maantee äärsel künkal asuv Seliste (Seli) kirik on võrreldes teiste tollal ehitatud valdavalt kivist kirikuhoonetega askeetlik laudadega vooderdatud rõhtpalkehitis. Põhiplaani ladina risti kujulise pühakoja läänesisepääsu kohal paikneb uhke kaheksatahuline väikese sibulkupliga torn.

Kogudus tegutses kirikus 1987. aastani. Vahepeal võssa kasvanud räämas kirikut hakati korrastama 1998. aastal. 2001. aastal sai kirik uue katuse alla. 2004. aastal lõpetatud renoveerimist toetas Tõstamaa vallavalitsus ning Seliste külaselts. Suurima panuse andis kiriku taastamistödeks väliseestlane Juta Nõmm, kes asutas Göteborgi muinsuskaitse seltsi juurde Seli kiriku taastamisfondi. Jumala-teenistuste kõrval korraldatakse kirikus ka kultuuriüritusi.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 83.

Pärnumaa kirikud / Churches of Pärnu County. Koostanud URMAS VIILMA ja EGLE TAMM. Pärnu, 2001.

<http://www.puhkaeestis.ee/et/seli-puha-vassili-apostliku-oigeusu-kirik> (30.09.2013).

<http://mois.tostamaa.ee/moisamaja-ja-vald/15-moisamaja-ja-vald/28-seli-kirik> (30.09.2013).

http://www.tostamaa.ee/client/default.asp?wa_id=244 (30.09.2013).

1. Mis on usuvahetus?

---

2. Mis põhjusel usku vahetati?

---

3. Selgitage välja, millistes Eesti piirkondades oli üleminek õigeusku kõige rohkearvulisem.

---

4. Mille poolest oli kiriku ehitamine eripärane? Kuhu ehitati Seli-Tõstamaa kirik ja kes seda tegid? Vt lisaks http://www.tostamaa.ee/client/default.asp?wa_id=244.

---

5. Kellele kirik pühendati?

---

6. Kirjeldage lühidalt kirikuhoonet.

---

7. Seletage, mis on sibulkuppel.

---

8. Selgitage välja, kui palju on Pärnumaal õigeusu kirikuid. Kus need asuvad?

---

9. Seliste kirikut hoiab korras Seliste külaselts. Mida selts veel teeb (<http://selisteselts.onepagefree.com/>)?

---

10. Tooge näiteid tegusate külaseltside kohta.

Oma kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

Vändra klaasitööstus ja Võidula mõis

1822. aastal rajas tuntud Viljandimaa Rõika-Meleski klaasivabrikant Carl Georg Amelung klaasivabriku ka metsarikka Vändra mõisa maadele. Vändrast kümnekonna kilomeetri kaugusel Kärü jõe kaldal asetsev poolmõisa staatuses vabrik kandis nime Carolinenhof, mis mugandus rahvasuus Kaarlimõisaks. Vabriku toodanguks olid alguses pudelid, hiljem hakati valmistama ka aknaklaasi. 1866. aastal omandas klaasi-

Võidula mõisa aknad

Foto: Toomas Jüriado (<http://toomasjuriado.blogspot.com/2011/07/unustatud-moisad-2011-vaatus-2-pilt-1.html>)

vabriku Carl Moritz Graubner, kes oli alustanud Amelungi juures õpipoisina ning kellest oli saanud vabriku palgaline direktor. Graubnerid kujundasid Carolinenhofist igati moodsa tööstuse. Ainulaadseks kaubaartiklikuks said eritöötusega fotoplaadid, mis valmistati Saksamaalt toodud liivast ning turustati 20. sajandi alguses nii Venemaal kui ka Lääne-Euroopas.

1872. aastal valmis klaasivabriku praeguseni säilinud kontorihoone, mida kohalik rahvas on kutsunud mõisaks. Kõrgel maakividest soklil rohkete puitpitskaunistustega kahekorruselise historitsistlikus stiilis puithoone eripära on kohapeal valmistatud kumerad väljapoole kaarduvad aknaklaasid. Üheksa ruudu jagu sääraseid klaase maja peaukse kohal asuvate akende ees on säilinud tänapäevani. Mitmesugused vanadel fotodel nähtavad ehisdetailid on nüüdseks kadunud, hävinud on ka suur veranda. Hoone interjööri on säilinud vanu siseuksi, saali parkett, laiadest laudadest põrandad ja kahhelahi. Hoone on tänini alles ka tänu kohalikele töömeestele, kes saatsid 1905. aasta rahutuste ajal häärberit põletama tulnud mässulised tagasi, teatades, et nad tahavad selle ise maha põletada.

Klaasitehas töötas Kaarlimõisas kuni 1930. aastate alguse majanduskriisini. Graubnerid jäid maja valdajateks kuni ümberasumiseni Saksamaale 1939. aastal. Samal aastal anti Carolinenhofile uus eestistatud nimi Võidula. Pärast Teist maailmasõda asus hoones algul sovhoosikeskus, hiljem korterelamu. Praegu kuulub maja Vändra vallale, kes on siin teinud ulatuslikke restaureerimistöid. Mõisas on leidnud ruumid rahvamaja, raamatukogu ja külaselts.

SILVIA PALUOJA, Torupilli jörin Võidula vahel tähendab külaliste tulekut. – Pärnu Postimees, 01.07.2012.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16891> (30.09.2013).

http://et.wikipedia.org/wiki/V%C3%B5idula_m%C3%B5is (30.09.2013).

1. Mille alusel võib väita, et Väandra klaasivabrik oli oma aja kohta moodne tööstus?

---

2. Selgitage välja, mis klaasivabrikud kuulusid veel Carl Georg Amelungile. Mis oli nende peamine toodang?

Vabrik – toodang

---

3. Kirjeldage teabeteksti ja foto põhjal Võidula mõisa hoonet. Mis on selle ehitise eripäraseid detailid?

---

4. Tooge näiteid historistlikus stiili esinemisest Võidula mõisahoone sise- ja välisilmes.

---

5. Miks on Eestis puidust mõisahäärbereid tänapäevani vähe säilinud?

---

6. Uurige kodulehelt <http://voidula.vandravald.ee/>, kuidas kasutatakse Võidula mõisahoonet tänapäeval.

---

7. Kuidas võiks vanu mõisahäärbereid teie arvates kõige sobivamalt kasutada? Põhjendage.

Kurgja talu

Kurgja veski

Foto: <http://www.loodusing.ee/content/cr-jakobsoni-talumuuseum-kurgja-linnutajal>

Eesti rahvusliku liikumise suurmehi Carl Robert Jakobson (1841–1882) asus Vändrasse 1872. aastal, mil tal oli seljataga kuus aastat tegutsemist Peterburis, kus temast oli saanud agar rahvusliku liikumise tegelane. Vändrasse asudes oli Jakobson juba laiemalt tuntud nii oma kirjutistega Eesti Postimehes kui ka kolme Tartus Vanemuise Seltsis peetud isamaakõnega.

Vändras vallakirjutaja ametit pidanud Jakobson ostis 1874. aastal Kurgja talu, mis jäi Vändrast umbes 15 km kaugusele. Kurgja Linnutaja talust pidi Jakobsoni vaimusilmas saama teistele eeskujuks olev näidismajapidamine. Talu maad paiknesid Pärnu jõe mõlemal kaldal. Senine taluõu jäi jõe läänekaldale, talu uut hoonestikku hakkas Jakobson rajama teisele poole jõge, kuhu istutas viljapuud ning rajas pargi. Juba 1875. aastal valmis tolle aja kohta moodne karjalaut, 1880. aastal jahu- ja saeveski koos jõetammiga. Samal aastal alustas Jakobson ka uue ja uhke elumaja ehitamist. Taluperemehe seisundi tõttu valiti Jakobson nii Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi kui ka Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi presidendiks.

Kurgja jäi Jakobsoni peamiseks elupaigaks ka siis, kui ta 1878. aastal hakkas Viljandis välja andma ajalehte Sakala. Kurgja talu sai Jakobson pidada ainult kaheksa aastat. 1882. aasta kevadtalvel kopsupõletikku haigestununa suri ta Kurgjal 19. märtsil 1882 ning maeti talu lähedale perekonnakalmistule. Rahvusliku ärkamisaja ühe silmapaistvama tegelase hauda ehib Jaan Koorti loodud monument.

Jakobsoni enda projekteeritud elumaja valmis alles pärast tema surma. Kurgja talu jäi Jakobsoni lese (suri 1940. aastal) ja tütarde majandada. 1948. aastal rajati Kurgjale Carl Robert Jakobsoni Talumuuseum ning selle esimeseks direktoriks sai Jakobsoni vanim tütar. Järgnevail aastakümneil on muuseumi jõudsalt laiendatud ning Jakobsoni näidistalu idee museaalsel kujul täide viidud.

HELDUR HIIS, REIN TOMSON, C. R. Jakobsoni Talumuuseum – 50: lühiülevaade Kurgja talu ja talumuuseumi ajaloost ning C. R. Jakobsoni elust ja tegevusest. Pärnu, 1998.

http://et.wikipedia.org/wiki/Carl_Robert_Jakobson (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8352> (30.09.2013).

<http://www.hiiekivi.ee/kurgja.html> (30.09.2013).

1. Mis tegevuse ja ettevõtmistega on Carl Robert Jakobson läinud Eesti rahvusliku liikumise ajalukku?

---

2. Mis on ajalehe Sakala tähtsus?

Omas ajas: _____

Eesti ajaloos: _____

3. Miks peetakse Carl Robert Jakobsoni oma vaadetelt radikaalseks?

---

4. Mille poolest oli Kurgja talu oma ajas moodne talukompleks? Tooge näiteid.

---

5. Mis asub Kurgjal tänapäeval? Uurige muuseumi kodulehte <http://www.kurgja.ee/>. Mis haridusprogramme jt tegevusi seal pakutakse?

---

6. Mil moel on jäädvustatud Carl Robert Jakobsoni mälestus? Tooge näiteid.

Pärnu kuurort

Pärnu kuurordi asutamisaastaks peetakse 1838. aastat, mil praeguse mudaravila kohal olnud kõrtsihoone asemele rajati linna esimene suplusasutus, mis täitis talviti sauna ülesandeid.

Linna tõsisem huvi kuurordi kui võimaliku tuluallika vastu sai alguse 1880. aastail, sest senised kaubandusest saadavad sissetulekud hakkasid kahanema. Pärnu muutmine kuurortlinnaks sai linnapea Oscar Alexander Brackmanni (1841–1927, linnapea aastail 1879–1915) südameasjaks. Tema eestvõttel alustati 1880. aastail supelasutuse juurde soise heinamaa asemele rannapargi rajamist. Pärnu haljastamise kavandi tellis Brackmann nimekalt Riia pargiarhitektilt Georg Kuphaldtilt. Linnavalitsuse palgale võeti aednik ning asutati puukool.

Linna kätte läks ka senine supelasutus, mis ehitati nüüd ümber mudaravilaks. Tolle aja kohta igati moodsa muda- ja kümbelravila valmimisega 1890. aastal kerkis Pärnu Vene impeeriumi mainekate kuurortlinnade hulka. Puhkajate kohalemeelitamiseks kasutati ka teaduse abi: Peterburis ja Riias teha lastud analüüsid tõestasid, et Pärnu meremuda ei jää oma raviomadustelt põrmugi alla tolleks ajaks juba tuntust kogunud Haapsalu ning Kuressaare mudale.

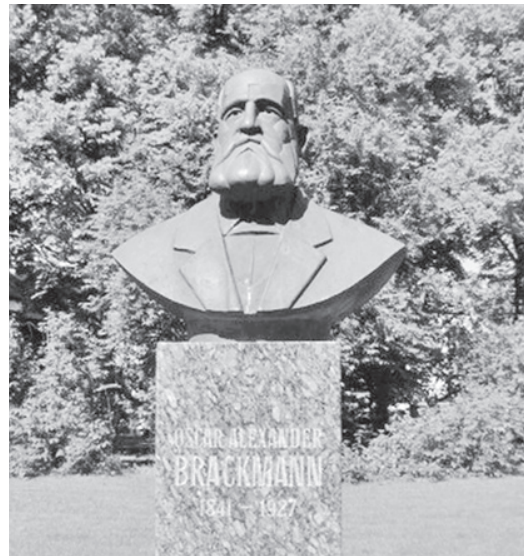
19. sajandi supluskombestik erines paljuski tänapäevast. Mehed ja naised suplesid eraldi, selleks olid merre teineteisest sündsale kaugusele rajatud supelsillad. Sildadel paiknevate supelonni kasutus ning ka mere-suplus olid tasulised. Jõukamate supelsakste käsutuses olid privaatsemad supelonnid, mis veeti hobustega merre.

Brackmann seisis hea raudteeühenduse loomise eest. 1896. aastal alanud reisirongiliiklus kasvatas suvitajate arvu märgatavalt. Pärnusse kerkisid arvukad suvitusedmajad ja pansionid. Enne Esimest maailmasõda kasvas suvitajate arv Pärnus paari tuhandeni aastas.

Meeste suplusonnid Pärnu rannas

Foto: Rahvusraamatukogu digiarhiiv (<http://digar.nlib.ee/show/nlib-digar:64301>)

Mälestusmärk Oscar Brackmannile

Foto: <http://lemill.net/lemill-server/content/webpages/oskar-brackmann-veebileht>

1. Mis asjaolud soodustasid Pärnu arenemist kuurortlinnaks?

- 1) _____
2) _____
3) _____

2. Milline oli Pärnu linnapea Oscar Alexander Brackmanni osa Pärnu kujunemisel kuurortlinnaks? Tooge näiteid teabetekstist.

_____
_____

3. Mida peetakse Pärnu kuurordi alguseks?

_____

4. Nimetage Eesti kuurortlinnad, millega Pärnu pidi konkureerima. Tooge näiteid, kuidas üritas Pärnu oma positsiooni kuurortlinnana konkurentide kõrval parandada.

_____
_____

5. Mis olid supelonnid? Kuidas neid kasutati?

_____
_____

6. Millega seletada kuurortlinna külastajate arvu kasvu 19. sajandi lõpul?

_____
_____

7. Andke hinnang mereranna tähtsusele.

Pärnu ajaloos: _____

Tänapäeval: _____

8. Uurige ise edasi.

8.1. Kirjeldage näidete põhjal ning võimaluse korral pildistage 19. sajandi lõpul ja tänapäeval Pärnusse rajatud suvitumaju ning pansione.

8.2. Millal ehitati Pärnusse Kuursaal, Rannahotell, Kõlakoda, Mudaravila ja Rannahoone?

8.3. Kui palju on tänapäeval Pärnus suvitajaid?

8.4. Mis aastast kannab Pärnu suvepealinna tiitlit? Kuidas see tiitel Pärnu arengut mõjutab?

Pärnu poeglaste gümnaasium

Kuninga ja Aia tänava nurgal põlispuudest alleede vahel asuv kahekorruline tellishoone on Pärnu linna vanim järjepidevalt tegutsev koolimaja, mis valmis 1875. aastal. Senine Pika tänava äärne gümnaasiumihoone (hävis Teise maailmasõja ajal) oli jäänud kitsaks ega vastanud enam aja nõuetele. Asukoht turuplatsi nurgal linnaaitade vahel ei lubanud ega võimaldanud rajada juurdeehitist. Sobiv plats uuele koolihoonele leiti vanalinna serval äsja lammutatud keskaegsete kindlustuste kohale.

Pärnu poeglaste gümnaasiumi hoone
Foto: Mati Laur

Neorenessanss-stiilis hoonet projekteerides lähtuti järelklassitsistlikust rangest sümmeetria- ja taotlusest. Ehitusaegse tava kohaselt olid klassiruumid hoone välisküljel ja koridor hooviküljel. Teisel korrusel asunud aulat rõhutasid suuremad kaaraknad. Esimesel korrusel paiknesid garderoob, direktori korter ning õpilaste pansioni ruumid.

1804. aastal kreiskoolina asutatud, 1861. aastast progümnaasiumina ning alates 1865. aastast Pärnu poeglaste gümnaasiumina tegutsenud kool oli tuntud vabameelse hoiaku poolest. Seetõttu tuldi siia õppima ka Vene riigi teistest piirkondadest – Lätist, Leedust, Poolast, Ukrainast ja Kaukaasiast. Õpilaste osalemist koolivälises tegevuses pigem soositi ning isegi pörandaalusele tegevusele vaadati läbi sõrmede. Sestap leiame gümnaasiumi vilistlaste hulgast rohkesti Eesti Vabariigi sünni- ja algusaastate juures seisnud: Päästekomitee liikmed Konstantin Päts (lõpetas gümnaasiumi 1894) ja Jüri Vilms (1908), riigivanemad Friedrich Karl Akel (1889), Jüri Jaakson (1889), Jaan Teemant (1891), peaminister Jüri Uluots (1910), ministrid Hans Rebane (1903), Julius Seljamaa (1912), Heinrich Laretei (1913) jpt. Ka iseseisvusmanifesti 23. veebruaril 1918. aastal esimest korda rahvale ette kandnud Hugo Kuusner oli Pärnu poeglaste gümnaasiumi vilistlane (1908). Nende kõrval on kooli lõpetanute hulgas pastor Villem Reiman, kirjanikud Karl August Hindrey ning August Jakobson, kunstnik Ants Laikmaa, keelemees Pent Nurmekund jpt tuntud kultuuri- ja ühiskonnategelased. Koolimaja ees on vilistlasest kuulsa maletaja Paul Kerese büst.

Pärnu poeglaste gümnaasium tegutses hoones kuni Teise maailmasõjani. Hiljem on siin paiknenud mitu erinevat kooli, alates 1987. aastast Pärnu Kuninga tänava põhikool. Pärnu poeglaste gümnaasiumi järglaseks peetakse Pärnu 1. keskkooli (asutatud segakoolina 1952. aastal), mis nimetati 1995. aastal Pärnu ühiskooli gümnaasiumiks.

1. Koostage lühiülevaade tähtsamatest sündmustest kooli ajaloos.

---

2. Mis stiilis ehitati omaaegne Pärnu poeglaste gümnaasiumi hoone? Tooge näiteid hoone arhitektuuri kohta.

Stiil: _____

Näited: _____

3. Mis seos oli koolil Eesti Vabariigi väljakuulutamisega 24. veebruaril 1918. aastal?

---

4. Leidke Pärnu poeglaste gümnaasiumi lõpetanute hulgast kolm Eesti Vabariigi riigivanemat, kolm kirjanikku, kaks kunstnikku ning kaks muusikut. Millega on nad läinud Eesti aja- ja kultuurilukku?

Riigivanemad:

1) _____

2) _____

3) _____

Kirjanikud:

1) _____

2) _____

3) _____

Kunstnikud:

1) _____

2) _____

Muusikud:

1) _____

2) _____

3) _____

5. Mis kool on praegu endises Pärnu poeglaste gümnaasiumi hoones? Mil moel on väärtustatud oma ajaloolist tausta?

---

6. Kuidas näevad tänased Pärnu haridusjuhid kooli järglase – ühisgümnaasiumi tulevikku käimasoleva (2013) haridusreformi ajal? Kas otsus õigustas ennast? Põhjendage.

Pärnu-Valga raudtee

Raudtee jõudis Eestisse 1870. aastal, mil valmis sadamalinnu Tallinna ja Paldiskit Narva kaudu Peterburi ning Sise-Venemaaga ühendav Balti raudtee. 1895. aastaks olid raudteeühenduse saanud ka Tartu, Valga ja Võru. Esimene kitsarööpmeline raudtee (rööbaste vahe 750 mm, vrd laiarööpmelisel raudteel 1524 mm) ehitati Pärnust Mõisaküla ja Ruhja (Rüjiena) kaudu Valka. Raudtee rajamist rahastas erakapitalil põhinev Juurdeveo Raudtee Selts.

1895. aasta kevadel hoogsalt alanud ehitustööd takerdusid talveks, kuid tänu Poolast ja Leedust kohale toodud lisatööjõule ning Riias appi saadetud soldateile võidi 5. oktoobril 1896. aastal rongiliiklus 125 km pikkusel raudteel pidulikult avada. Pärnu ning Mõisaküla vahele rajati Surju ja Voltveti jaam ning Vaskräama ja Sigaste peatuskoht.

Pärnust Valka sõitmiseks kulus 6–7 tundi. Valgas sai ümber istuda Riia ning Tartu või Pihkva kaudu Peterburi sõitvatele rongidele. Alates 1900. aastast sai Mõisakülalt kitsarööpmelise rongiga Viljandi kaudu edasi sõita ka Tallinna. Kuigi sel kombel kulus Pärnust Tallinnasse sõiduks 13–14 tundi, oli see tol ajal veel valdavast hobustranspordist märksa kiirem ja mugavam. 1925. aastal valmis harutee Riisseljast Läti piirini Iklani, 1928. aastal uus kitsarööpmeline raudtee Papiniidust Lelleni. Alles nüüd sai Pärnust rongiga Tallinnasse Mõisaküla, Viljandit ning Türit läbimata.

Pärast Eesti ja Läti iseseisvumist kulges raudtee Mõisakülalt Valgani Läti territooriumil. Pärnust Valka sai sõita ka edaspidi ilma Läti viisata, kuid Eestis rongile haagitud vagunite ukсед olid Mõisakülalt Valgani suletud ning Läti peatustes mahaminek ja pealetulek keelatud. 1944. aastal hävitasid taganevad Saksa väed Valga ja Ruhja vahelise raudtee, mida pärast sõda enam ei taastatudki. Kitsarööpmeline raudtee suleti lõplikult 1975. aastal. Ka 1981. aastal valminud Pärnu-Mõisaküla laiarööpmelise raudtee rööpad ning liiprid on praeguseks kogu raudtee ulatuses üles võetud.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 194.

MEHIS HELME, Eesti kitsarööpmelised raudteed 1896–1996. Autori kirjastusel, 1996.

http://www.histrodamus.ee/?event=Show_event&event_id=2915&layer=190#2915 (30.09.2013).

Voltveti jaam

Foto: <http://www.raudtee.eu/run.php?id=1321&mode=img>

Kilingi-Nõmme jaam (2013)

Foto: Mati Laur

1. Töö kaardiga.

- 1.1. Märkige kaardile Pärnu-Valga kitsarööpmeline raudtee.
- 1.2. Kandke kaardile teisedki teabetekstis märgitud raudteeliinid.
- 1.3. Tähistage kaardil raudteelõik, mille sakslased 1944. aastal hävitasid.

Allikas: <http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Eesti.raudteev%C3%B5rk.T%C3%BCri%E2%80%93Tamsalu.svg>

- 1.4. Andke täidetud kaardi alusel hinnang Eesti raudteevõrgu arengule.

2. Mis mõju avaldas raudtee olemasolu ümbruskonna arengule järgmistes valdkondades?

Asustus	
Tööstus	
Kaubandus	
Põllumajandus	

3. Kas nõustute seisukohaga, et raudteevõrgu areng aitas kaasa Eesti ühiskonna moderniseerimisele? Põhjendage oma seisukohta.

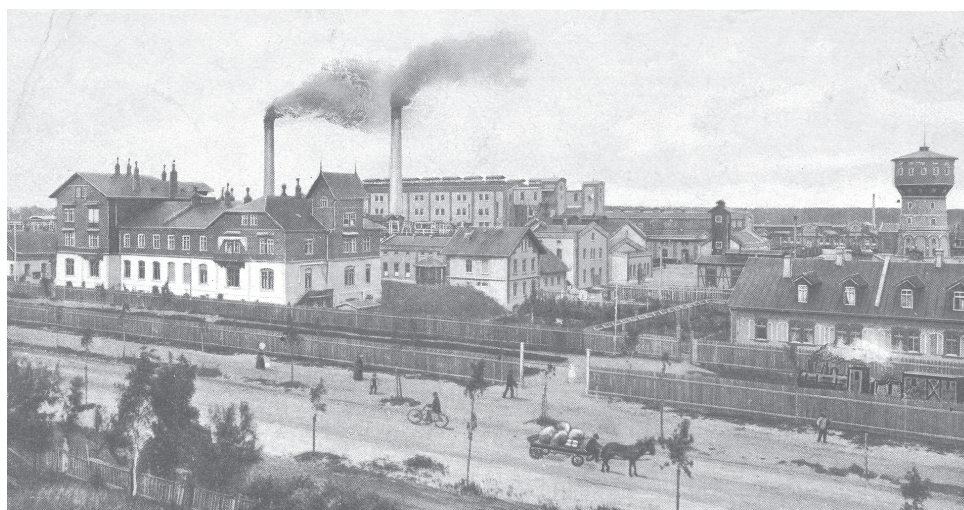
Seisukoht: _____

Põhjendused: _____

4. Kas teie arvates oleks Eestis raudteevõrgu arendamisel perspektiivi?

Waldhofi tselluloosivabrik

Aastail 1900–1915 tegutses Pärnus Papiniidus Waldhofi tselluloosivabrik, mis oli Vene riigi suurim. Waldhof oli Saksa maal Mannheimis asutatud firma, mis kerkis kiiresti maailma suurimaks tselluloositootjaks ning laiendas oma tootmist ka Vene riigi alale. Vabriku asupaigaks sai jõe ja

Waldhofi vabrik

Foto: Rahvusraamatukogu digiarhiiv (<http://digar.nlib.ee/digar/show/?id=64377>)

äsja valminud raudtee vaheline ala. Punastest ning kollastest tellistest vabrikuhooned, viis katlamaja oma korstnatega ja kellatorn kujundasid vabrikust otsekui omaette linna. Tehase juurde rajati raudteejaam, sadamakai, elektrijaam ning oma töölislinnaosa.

Enne Esimest maailmasõda toodeti Papiniidus 5 miljonit puuda (üle 300 000 tonni) tselluloosi aastas, millest kolmandik müüdi välisturgudel Euroopast kuni Põhja- ja Lõuna-Ameerikani. Tehas kasvas kiiresti Pärnu suurimaks tööandjaks, pakkudes tööd vähemalt 2000 inimesele, kellele lisanudid tuhanded metsahangeete täitjad. Pärast õhtust vabrikuvilet, mis tööpäeva lõpetas, mustanud Riia maantee töölt tulevatest inimestest.

Pärnumaa metsadesse jättis Waldhofi vabrik suured raiesmikud. Paberipuud veeti sisse ka Põhja-Venemaalt. Ümbruskonna metsade hävitamise kõrval sai tselluloositehasest Pärnu suurim õhu ja vee saastaja. Tootmisjäätmel juhiti Pärnu jõkke, mis muudeti otsekui kloaagiks. Linna kohal hõljus Waldhofi suits ning haisva vee ja õhuleha pärast ei soovinud supelsaksad enam kuurortlinna staatusesse pürgima asunud Pärnusse tulla.

Sedapuhku leidsid keskkonnaprobleemid ootamatu lahenduse. Esimese maailmasõja puhkedes ründasid Saksa sõjalaevad ja lennuvägi mitmel korral Eesti rannikut. 1915. aasta augustis Pärnu reidile ilmunud Saksa sõjalaevad vallandasid linnas paanika. Kartes sakslaste dessanti maale, lasti Waldhofi tselluloosivabrik pikemalt mõtlemata õhku. Vabrikuhoonete hiiglaslikud varemed lammutati lõplikult alles 1936. aastal.

Praeguseni on Riia maantee vabrikupoolsel küljel säilinud mõningad Waldhofi meistrite kahekoruselised telliselamud. Maantee merepoolsel küljel on alles ametnike kolm ühesugust puitelamut. Veidi kaugemal, Riia maanteega paralleelselt kulgeva Metsa tänava ääres võib näha veel tollaegseid tööliselamuid.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 158, 408.

MAIE PIHLAMÄGI, Eesti industrialiseerimine 1870–1940. Tallinn, 1999, lk 23–68.

LEELE VÄLJA, Pärnu. Jalutaja teejuht. Tallinn, 2008, lk 132–133.

Waldhof, talumehe hiilgav põli, kadaklus, päike, Endla seltskond ja kohalik ajaleht. – Pärnu Postimees, 05.06.2012.

http://et.wikipedia.org/wiki/Waldhofi_tselluloosivabrik (30.09.2013).

<http://loodusegakoos.ee/puuri-uuri/metsanduse-ajalugu/toostuse-areng> (30.09.2013).

1. Mida tselluloosist valmistatakse?

- 1) _____
- 2) _____

2. Mis asjaolud soodustasid tselluloosivabriku rajamist just Papiniitu?

- 1) _____
- 2) _____

3. Nimetage Waldhofi vabriku rajamisega kaasnenud positiivseid ja negatiivseid tagajärgi.

Positiivsed: _____

Negatiivsed: _____

4. Kus toodeti ning toodetakse Eestis peale Pärnu veel tselluloosi?

_____

5. Uurige ise edasi.**5.1. Miks suleti Waldhofi vabrik 1915. aasta juulis valitsuse otsusel?**

_____

5.2. Nimetage Riia maantee ääres olevad puitmajad, mis ehitati Waldhofi juhtkonna eramuteks. Miks on majad Riia mnt 94, 96, 98, 100 ja 102 kultuurimälestisena riigi kaitse all? Kus paiknes veel Waldhofi vabriku tööliste elamuid? Vt ka <https://www.google.ee/#q=Waldhofi+vabrik>.

_____

_____

5.3. Iseloomustage kolme näitega Pärnu vabrikutööliste elutingimusi 20. sajandi alguses.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

5.4. Mis tööstusettevõtte rajati Papiniitu pärast Teist maailmasõda?

_____

5.5. Kuidas on ettevõtte rajamine mõjutanud Pärnu linna arengut? Tooge näiteid.

_____

_____

Ammende villa

Ammende villa
Foto: Mati Laur

Pärnu rannarajooni 1905. aastal rajatud luksusliku välimuse ja suure iluaiaga Ammende villa (Mere pst 7) on üks paremini säilinud varase juugendstiili näiteid Eestis.

Villa ehitas baltisakslasest värvikas ühiskonnategelane, Pärnu rikkamaid kaupmehi ja muu hulgas Eesti Riigikogu esimese koosseisu liige Hermann Leopold Ammende (1855–1934), kes kuulus toona Saksa-Balti parteisse. Ammende perekonna edu kaubandusalal oli pika traditsiooniga, nende tegevuse haare ulatus Lääne-Euroopast Samarkandini Venemaale kuuluvas Kesk-Aasias. Luksuslik hoone telliti Hermann Leopold Ammende tütre pulmapeoks ja perekonna tulevaseks suvemajaks. 20. sajandi alguses ehitati Eestis mitu Soome arhitektide kavandatud hoonet. Ka Ammende villa projekteeris Vaasast pärit Frithiof Mieritz (1863–1916), kelle arhitektuuribüroo paiknes Peterburis.

Pärast Vene revolutsiooni ja Esimest maailmasõda Ammende perekond laostus ning kolis Saksa- maale. Villa müüdi 1927. aastal Pärnu linnale, kes tegi arhitekt Olev Siinmaa juhatusel hoones hulga ümberehitusi. Siin asusid suvekasiino ning klubi. Teise maailmasõja ajal kasutas hoonet Saksa sõjavägi. Kuigi sõja kestel hävis ligi pool Pärnu südalinnast, jäi häärber sõjatulest puutumata. Nõukogude ajal läks hoone kuurordi käsutusse, siin paiknesid arstikabinetid ja raamatukogu. Praeguseks on ajalooühinguline hoone restaureeritud luksuslikuks hotelliks-restoraniks, mis kaunistab suursugusele suguvõsale vääriliselt linnapilti ning on hinnatud kultuurielamuse paik.

1. Juba 19. sajandi lõpus hakati Pärnu rannarajoonis elavalt villasid ehitama. Millega seda põhjendada? Vastamisel lugege ka Pärnu mudaravila teksti.

---

2. Koostage Ammende villa lühike ajalugu ehitusest kuni tänapäevani.

---

3. Mis eesmärgil Ammende villa ehitati?

---

4. Mis tegevusega oli Hermann Leopold Ammende perekond jõukust kogunud?

---

5. Miks Ammende perekond Eestist lahkus?

---

6. Selgitage välja, kus asub Ammende perekonna rahula.

---

7. Nimetage Ammende villa näitel kolm juugendstiili iseloomulikku tunnust.

1) _____

2) _____

3) _____

8. Uurige ise edasi.

8.1. Nimetage peale Ammende villa kaks Pärnusse rajatud juugendlikku ehitist.

1) _____

2) _____

8.2. Nimetage kaks tähtsat hoonet Pärnu kultuuriloos, mis said Teises maailmasõjas kannatada ning lammutati nõukogude võimu ajal.

8.3. Mis tähtsus on Pärnu linna kultuuriloos Olev Siinmaal?

Vändra gümnaasium

Vändra gümnaasiumi hoone

Foto: <http://entsyklopeedia.ee/galerii/v%C3%A4ndra3>

19. sajandi Vändra hariduselu keskmes seisis 1834. aastal asutatud kihelkonnakool. 1840. aastail oli siin õpetajaks Johann Voldemar Jannsen.

19. sajandi lõpul kehtestati koolihariduses sunduslik vene õppekeel, kuid pärast 1905. aasta revolutsiooni anti vähemusrahvustele õigus asutada omakeelseid erakoole. Baltikumis kasutati seda võimalust kohe, kusjuures parandati just naiste haridusvõimalusi, milleks asutati mitu tütarlastekooli. Samasuguse kooli rajamiseks Vändrasse loodi 1907. aastal Vändra Rahva Hariduse Selts. Koolimaja ehitamiseks vajaliku krundi andis kalendrite koostamisega tuntust kogunud Mats Tõnisson oma Kirikaru talu maast. Rahvalt kogutud raha eest ehitatud ja 1913. aastal valminud modernne juugendstiilis koolimaja läks esialgu seltside käsutusse. Alles pärast sõda alustas 1922. aastal hoones tööd eesti õppekeelega reaalgümnaasium, esimesi maagümnaasiume Eestis. Kooli esimeseks direktoriks sai Vändra kirikuõpetaja Jaan Nuudi.

1939. aastal avati koolimaja ees Eesti 20. sajandi esimeste kümnendite ühe mainekama ajakirjaniku Anton Jürgensteini (1861–1933) kõrgel graniitsambal seisev pronksbüst, mille valmistas skulptor Ferdi Sannamees. Vändras sündinud Jürgenstein töötas aastail 1885–1905 Vändra kihelkonnakooli õpetaja ning juhatajana. Vändrast lahkus Jürgenstein Tartusse, kus oli Postimehe juures selle väljandja Jaan Tõnissoni parem käsi. Sõnakas publitsist valiti nii Vene Riigiduuma kui ka kahe esimese Riigikogu koosseisu.

Gümnaasium on tegutsenud erinevate nimetuste all Vändras kuni tänapäevani. Vändra gümnaasiumi vilistlane on ka praegune Tartu ülikooli rektor Volli Kalm.

JANNU HOLSTING, OREST NIINEMÄE, Vändra. Tallinn, 1986.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 382–384.

http://et.wikipedia.org/wiki/Anton_J%C3%BCrgenstein (30.09.2013).

1. Koostage ülevaade tähtsamatest etappidest Väandra hariduselus kuni tänapäevani.

---

2. Vaadake Väandra gümnaasiumi kodulehte <http://www.vandragumnaasium.edu.ee/>: õppesuunad, huviringid, projektid jms. Mis järeldusi saab kooli kohta kodulehe alusel teha?

---

3. Mis tähtsus oli koolil Väandra alevi elus ajaloos ning mis tähtsus on tänapäeval?

Ajaloos: _____

Tänapäeval: _____

4. Mis arhitektuurstiili näide on Väandra gümnaasiumi ajalooline hoone?

---

5. Milline on teie arvates vilistlasliikumise tähendus koolile tänapäeval? Põhjendage.

---

6. Kes on teie kooli vilistlastest saanud tuntuks oma eduka karjääri või tegevuse tõttu avalikus elus?

---

7. Kes oli Anton Jürgenstein? Kirjeldage tema tegevust.

---

8. Uurige ise edasi. Millised olid hariduse saamise võimalused 20. sajandi alguse Eestis?

Iseseisvusmanifesti väljakuulutamine Pärnus

Saksa vägede võidukas pealetung Esimese maailmasõja Idarindel 1917. aastal suurendas väljavaateid kuulutada välja Eesti iseseisvus. Augustis 1917. aastal langes Riia, oktoobri algul vallutasid sakslased kogu Eesti saarestiku. Oktoobri lõpul võimu haaranud enamlaste sallimatus teisitimõtlejate vastu ja nende diktatuuri kehtestamine hajutas viimasedki kahtlused, mis Eesti poliitilisel eliidil Venemaast lahkulöömise suhtes veel olid.

Kasutades 1917. aasta detsembris enamlastega sõlmitud vahelepe lõppemist, alustasid Saksa väed 18. veebruaril 1918. aastal Idarindel suurpealetungi. Maanõukogu Vanematekogu moodustas 19. veebruaril Eestimaa Päästmise Komitee (Konstantin Konik, Konstantin Päts ja Jüri Vilms), kelle ülesanne oli koordineerida iseseisvumiseks vajalikke samme. 21. veebruaril kiitis Maanõukogu Vanematekogu heaks iseseisvusmanifesti teksti, mille põhiautor oli Maanõukogu liige Juhan Kukk.

Olukorras, kus Tallinnast polnud punased veel lahkunud, Haapsalu oli aga juba langenud pealetungivate Saksa vägede kätte, peeti kõige otstarbekamaks kuulutada manifest välja Pärnus, kust punased olid 21. veebruaril lahkunud ja võim läinud rahvuslaste kätte. 23. veebruari õhtul kell kaheksa luges Maanõukogu liige advokaat Hugo Kuusner Endla teatri rõdult tõrvikuvalgel manifesti teksti ette teatrihoone juurde kogunenud rahvahulgale. Teatrimajale heisati sinimustvalge lipp.

Manifest algas sõnadega: „Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul kaotanud tunni iseseisvuse järele. Põlvest põlve on temas kestnud salajane lootus, et hoolimata pimedast orjaööst ja võõraste rahvaste vägivaldavalitsusest veel kord Eestis aeg tuleb, mil „kõik piirud kahel otsal lausa löövad lõkendama” ja et „kord Kalev koju jõuab oma lastel õnne tooma”. Nüüd on see aeg käes.”

Endla teatri juugendstiilis hoone, mille rõdult manifest ette kanti, avati 1911. aastal August Kitzbergi näidendiga „Libahunt”. Teise maailmasõja ajal sai teatrihoone tugevasti kannatada, selle taastamine aga venis, kuni 1961. aastal varemed hoopiski õhati. Uus teatrimaja, mis valmis 1967. aastal, ehitati teisele krundile. Vana Endla teatri kohale rajati 2008. aastal mälestusmärk „Rõdu” (autorid Mart Aasa, Kaarel Eelma ja Mikk Mutso) pühendusega iseseisvusmanifesti esmakordsele väljakuulutamisele.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2010, lk 424, 427–429.

AGO PAJUR, Iseseisvusmanifesti süünd. – Tuna 2003, nr 2, lk 27–43.

<http://www.parnu.ee/index.php?id=133> (30.09.2013).

<http://www.epifanio.eu/nr9/est/mark.html> (30.09.2013).

Endla teatrimaja (1911)

Foto: <http://www.2silda.ee/content/editor/images/ENDLA2.jpg>

Mälestusmärk „Rõdu”

Foto: Mati Laur

1. Nimetage kolm sündmust, mis soodustasid Eesti omariikluse rajamist. Põhjendage oma valikut.

---

2. Miks ei saanud Maapäeva Vanematenõukogu 1918. aasta jaanuaris ja veebruaris avalikult tegutseda?

---

3. Milline oli Konstantin Pätsi roll Eesti omariikluse rajamises?

---

4. Nimetage peale Konstantin Pätsi veel üks isik, kelle tegevus oli oluline Eesti omariikluse rajamisel. Põhjendage oma seisukohta.

---

5. Miks kuulutati Eesti Vabariik esimest korda välja just Pärnus?

---

6. Miks heisati teatrimajale 23. veebruaril 1918. aastal sinimustvalge lipp? Mis tähendus oli lipul tol ajal?

---

7. Mida mõeldakse Eesti Vabariigi iseseisvusmanifesti tekstis „pimeda orjaöö” all?

---

8. Mis oli 1911. aastal rajatud Endla teatrimaja kultuurilooline väärtus?

---

9. Uurige ise edasi.

9.1. Mis Pärnu koolis õppisid Konstantin Päts ja Jüri Vilms?

9.2. Mis tähtsus oli Endla seltsil eestlaste rahvuslikul ärkamisajal?

9.3. Kus etendati Pärnus teatrietendusi pärast Teist maailmasõda kuni 1967. aastani?

9.4. Kes projekteeris 1967. aastal ehitatud uue teatrimaja?

Punapargi lahing

Vabadussõja alguses oli Eesti vägede vastaseks pealetungiv Punaarmee. Seni Venemaa vastu seisnud Saksa väed lahkusid 11. novembril 1918. aastal Esimese maailmasõja lõpetanud vaherahu kohaselt kodumaale. Ainus lahing taanduvate sakslaste ja Eesti väeüksuste vahel peeti 23. detsembril 1918. aastal Voltveti jaama lähedal Punapargi saeveski juures.

Lahkuvad Saksa väed võtsid teeäärsetest taludest kaasa vilja, heina, hobuseid ning kariloomi. Eesti 6. Pärnu polgu ülem Johan Puskar saatis sakslaste tõkestamiseks Voltveti piirkonda leitnant Verner Limbergi 40mehelise jalaluurajate komando kahe kuulipildujaga. Komando pidi jälgima sakslaste lahkumist ning püüdma läbirääkimiste teel kohalikest elanikest riisutud kraam tagasi saada.

Rongiga Mõisaküläst teele asunud võitlejad kohtasid enne Voltveti jaama Punapargi ülesõidu kohal mitmesajamehelist sakslaste kolonni. Kuigi Limberg käskis sõdureil vaguneisse jääda, kavatsedes ise sakslastega läbirääkimistesse astuda, hüppasid mehed keelust hoolimata vaguneist välja. Eestlaste poolt kostnud lask sundis sakslasi lahingukorda asuma. Alanud tulevahetuses varjusid jalaluurajad kuulipildujaga saepuru- ja puuvirnade taha. Sakslased alustasid omakorda rongi tulistamist kergesuurtükist. Nähes olukorra lootusetust, andis leitnant Limberg korralduse taganeda vaguneisse ja sõita Voltveti jaama. Käsku täitnud üheksa meest pääsesid tule alt, ülejäänud taandusid lahingukorras. Seitse viimase padrunini võidelnud meest langesid sakslaste kätte vangi ning hukati. Ainult üks vangilanguist pääses eluga, peites püssi lumehange ning hakates puid riita laduma, seletades vigases saksa keeles, et ta on saeveski tööline.

Sakslased kaotasid Punapargi lahingus langenutena 22, eestlased aga üheksa meest, kellest viis maeti 26. detsembril Pärnus mitmetuhandelise rahvahulga kohalolekul Alevi surnuaiale. Need olid esimesed peamiselt Pärnus komplekteeritud 6. polgu langenuid äsja alanud Vabadussõjas.

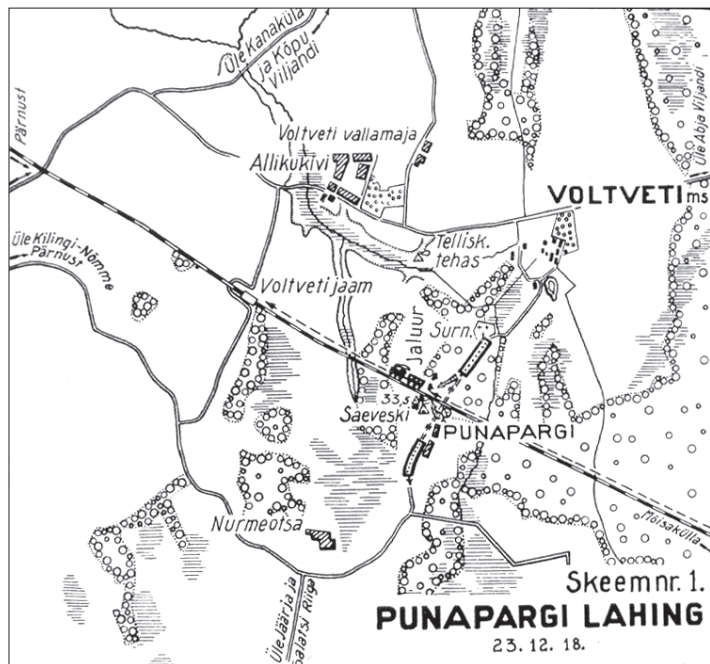
Punapargi lahing näitas väeosade juhtimise raskusi Vabadussõja alguses. Kiirel käel komplekteeritud üksused polnud rindele jõudmiseks veel kaugeltki piisavalt liitunud.

Sündmuse meenutamiseks on lahingupaika seatud mälestuskivi.

Eesti ajalugu, 6. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2005, lk 32.

http://et.wikipedia.org/wiki/Punapargi_lahing (30.09.2013).

<http://mittkrig.wordpress.com/2012/12/23/23-detsember-1918/> (30.09.2013).

Punapargi lahingu skeem

Foto: <http://www.livonia.ee/sonumid/98/leht4/pildid/lisa/foto5.htm>

Punapargi lahingu mälestuskivi

Foto: Mati Laur

1. Mis sõja – kas Vabadussõja või Esimese maailmasõja – sünnimuseks võib Punapargi lahingut pidada? Põhjendage oma seisukohta.

---

2. Kuidas hindate Eesti sõdurite alustatud Saksa sõdurite tulistamist Punapargi seaveski juures? Kas see oli sõjaolukorda silmas pidades õigustatud? Põhjendage oma seisukohta kahe argumendiga.

Seisukoht: _____

Põhjendus: _____

3. Miks kaotasid eestlased Punapargi lahingu?

1) _____

2) _____

3) _____

4. Vaadake Vabadussõja kaarti ja vastake küsimusele.

4.1. Kas Voltveti jaam asus Punapargi lahingupaiga suhtes Mõisaküla või Pärnu poole?

4.2. Mis oli Voltveti jaama strateegiline tähtsus?

4.3. Kuidas liikus rinne samas paigas hilisemal sõjaaastail? Mis sündmused jäid Voltveti jaama lähedusse?

---

5. Kus toimusid Vabadussõja lahingud teie kodupaigas? Kui palju inimesi hukkus? Kes on teie kodukandi Vabadussõja ohvrid? Uurige välja langenute nimed. Mis sündmustega/lahingutega seoses nad hukkusid? Kuidas on jäädvustatud nende mälestus?

Vabadussõja mälestussammas

Pärnus

16. juulil 1922. aastal avati Pärnu Alevi (Garnisoni) kalmistul Vabadussõjas langenute ühismatmispaigas suure pidulikkusega mälestussammas, mille autor on skulptor Amandus Adamson.

Nelinurkse tüvipüramiidi kujulise monumendi otsas on pronksist vabadusristi kujutis. Selle esiküljel on pronksreljeef kahuri ratta juures lebavast raskesti haavatud sõdurist; tema pea kohal on kaitseingel palmioks ja võidupärjaga. Kahel pool külgedel on kujutatud madu-dega võitlevad kotkad. Tagakülje pronksskulptuuril on leinaja lesk kahe lapsega. Nende figuuride modellid olid Adamsoni enda abikaasa ja lapsed. Võib-olla seepärast pidas Adamson mälestussammast üheks oma olulisemaks tööks. 1929. aastal sängitati monumendi kõrvale ka kuulus skulptor ise.

Nõukogude võimu korraldusel monument ööl vastu 15. aprilli 1945 õhiti. Järgmisel ööl võtsid seitse Pärnu koolitüdrukut ette riskantse julgustüki – vedasid osa pronksskulptuurist eemale ja matsid maha. 1988. aastal, kui mälestussammast hakati taastama, näitasid nad peidukoha kätte. Välja kaevatud lillevanikuga poisi kuju asub nüüd Pärnu muuseumis. Täielikult taastatuna avati mälestusmärk 17. juulil 1993. aastal.

Pärnu Alevi kalmistu rajati 1773. aastal Nikolai ja Eliisabeti kiriku kogudusele. Tähelepanuväärsed on tänapäevani säilinud viis suurejoonelist Pärnu suurkaupmeestele kuulunud matusekabelit.

LEELE VÄLJA, Pärnu. Jalutaja teejuht. Tallinn, 2008, lk 131.
http://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%A4rnu_Vabaduss%C3%B5ja_m%C3%A4lestussammas (30.09.2013).

Vabadussõja mälestussammas algsel kujul
 Foto: Rahvusraamatukogu digiarhiiv (<http://digar.nlib.ee/digar/show/?id=64429>)

Taastatud mälestussammas
 Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:P%C3%A4rnu_Vabaduss%C3%B5ja_m%C3%A4lestussammas.jpg

1. Miks nimetatakse Pärnu Alevi kalmistut ka Garnisoni kalmistuks?

---

2. Miks oli Pärnu Vabadussõja monument autorile hingelähedane?

---

3. Miks hävitas nõukogude võim monumendi?

---

4. Mil moel säilitati osa mälestusmärgist?

---

5. Kas teate nimetada veel samasuguseid Eesti ajaloos tähtsate mälestusmärkide kaitsmise juhtumeid?

Oma kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

6. Mis võimaldas mälestussammast taastada? Millal see protsess algas? Miks avati Vabadussõja taastatud monument lõplikult just 1993. aastal?

---

7. Mis allikmaterjale monumenti taastades kasutati?

1) _____

2) _____

8. Nimetage veel kolm Amandus Adamsoni kavandatud skulptuuri?

1) _____

2) _____

3) _____

9. Uurige ise edasi.

9.1. Riia maantee ääres on kaks Pärnu kalmistut, Alevi ja Vana kalmistu. Alevi kalmistule maeti luteri kiriku liikmeid. Mis kiriku liikmeid maeti Vanale kalmistule?

9.2. Uurige Riigi Teatajast Pärnu linna kalmistute eeskirja. Vanal kalmistul on ühe Eesti riigimehe vanemate haud, millele ei tohi peale matta. Kes see riigimees on?

9.3. Alevi kalmistule on maetud alloetletud isikud. Mis on nende tähtsus Pärnu linna ajaloos?

Ellen Ammende –

Oscar Alexander Brackmann –

Johann Heinrich Rosenplänter –

Lydia Koidula mälestussammas

Lydia Koidula mälestussammas

Foto: Mati Laur

Lydia Koidula (1843–1886), ühe silmapaistvaima eesti naisluuletaja mälestussammas asub Pärnu kesklinnas Koidula nime kandvas pargis.

Mälestussamba rajamist hakati kavandama juba 1923. aastal, kui Pärnu linnaarsti Jaan Kuke algatusel loodi Pärnumaa Rahvahariduse Seltsi egiidi all vastav toimkond. Asukoha valimine võttis aega, sest sobivaid kohti pakuti välja mitu, näiteks ka Endla teatri ette. Lõpuks langetati otsus tollase kino Illusioon esise platsi kasuks.

Kuue kunstniku esitatud kavandist peeti parimaks Amandus Adamsoni oma, kellelt kuju tellitigi. Skulptuur valati pronksi Itaalias, transporditi meritsi Tallinnasse ning sealt mööda raudteed Pärnusse. Kuju graniitalus toodi Soomest.

Lydia Koidula mälestussammas avati pidulikult 9. juunil 1929. aastal. Valitsuse esindajana oli kohal majandusminister Aleksander Oinas. Pärastlõunal korraldati Endla teatris aktus, kus teiste hulgas võtsid sõna Aino Kallas ja Friedebert Tuglas.

Koidula kuju jäi Amandus Adamsoni (1855–1929) viimaseks tööks. Adamsoni loodud on ka Pärnu Alevi kalmistul asuv Vabadussõja mälestussammas, mille lähedusse on nimekas skulptor maetud.

OLAF ESNA, Kuidas Pärnusse kerkis Lydia Koidula ausammas. – Pärnu Postimees, 05.04.2007.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8325> (30.09.2013).

1. Tooge näiteid Lydia Koidula tähtsusest Eesti kultuuriloos.

---

2. Lydia Koidula suri 1886. aastal. Miks muutus luuletajale ausamba rajamine aktuaalseks alles 1920. aastail?

---

3. Kuidas on Lydia Koidula eluteega seotud järgmised kohad?

Vändra – _____

Pärnu – _____

Tartu – _____

Viin – _____

Kroonlinn – _____

4. Uurige kultuurimälestiste riikliku registri materjale Lydia Koidula mälestussamba rajamise kohta (<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8325>) ning vastake järgmistele küsimustele.

4.1. 1923. aastal esitas Koidula ausamba rajamiseks moodustatud toimkond linnavõimudele palve muuta senise Tallinna-Posti tänava nimi Johann Voldemar Jannseni tänavaks. Miks peeti tänava nime muutmist vajalikuks?

4.2. Nimetage arhitektid, kes kujundasid Lydia Koidula mälestussamba ümber oleva väljaku.

---

5. Vaadake juuresolevat fotot. Mis kümnendil on foto tehtud? Põhjendage.

---

6. Uurige ise edasi.

6.1. Mis kooli lõpetas Lydia Koidula 1861. aastal?

6.2. Mis võis olla põhjus, et ta ei asunud edasi õppima Tartu ülikooli?

6.3. Kuidas on Eesti kultuurilukku läinud Lydia Koidula näidendite „Saaremaa onupoeg” ja „Säärane mulk” lavastamine?

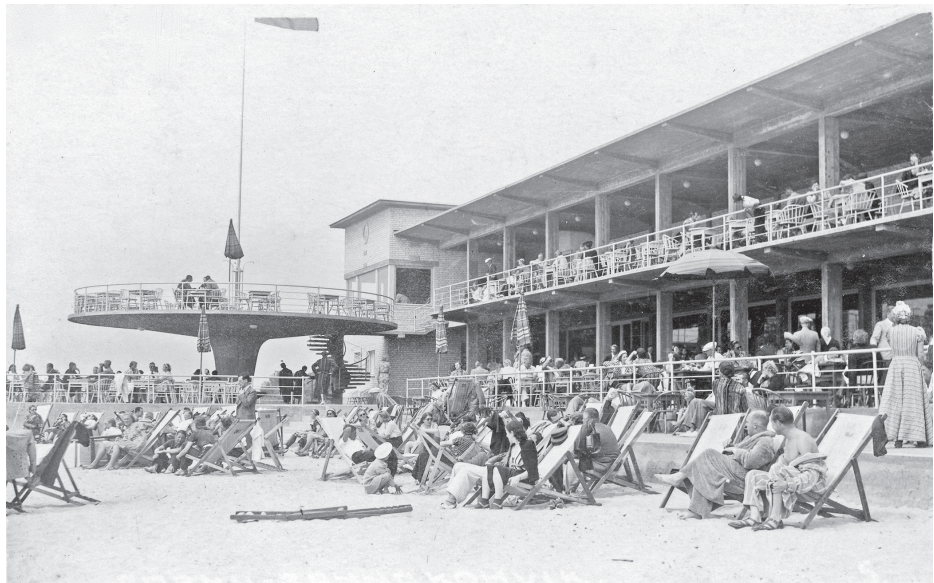

Allikas: http://cache.osta.ee/iv2/auctions/1_9_16884582.jpg

Moodne ja funktsionalistlik Pärnu

1920. aastad tõid Euroopasse uue rannakultuuri, mis jõudis kiiresti ka Eestisse. 1924. aastal avati Pärnus esimest korda ühine supelrand meestele ja naistele – esialgu küll üksnes Raekülas, järgmisel aastal aga juba linna keskrannas. Rannaliivale ilmusid mugavad lamamis- toolid ning rannakorvid. Kui siiani oli rannakultuuri peetud pelgalt rikaste lõbuks, siis nüüd läks päikese käes lesimine moodi ka lihtsama linnarahva hulgas.

Pärnu rannakohvik (1939)

Foto: Rahvusraamatukogu digiarhiiv (<http://digar.nlib.ee/digar/show/?id=64322>)

Sõjaajal mahapõlenud vee- ja mudaravila asemele ehitati uus. 1927. aastal valminud kuurhoone (arhitektid Erich von Wolffeldt ja Aleksander Nürnberg) neoklassitsistlik fassaad koos hoone ees haljasalal paikneva dekoratiivse puskkaevuga (skulptor Voldemar Mellik) sai üheks Pärnu kuurordi sümboliks.

Uue mudaravila interjööri ja mööbli kujundas linnaarhitekt Olev Siinmaa (1881–1948, kuni nime eestistamiseni 1936. aastal Oskar Siiman), kellest kujunes Eesti silmapaistvamaid funktsionalistliku arhitektuuri viljelejaid. 1930. aastail kasvas Pärnu linn jõudsalt. Aastakümne teisel poolel valmisid Olev Siinmaa projekteeritud rannahotell (1937, koos Anton Soansiga) ning rannakohvik (1939) merele avaneva seenrõduga. Mõlemad ehitised kuuluvad siinse funktsionalistliku arhitektuuri tippu ning tollast Pärnut võib õigusega pidada Eesti funktsionalismi pealinnaks.

Moodsa suvituskohana meelitas Pärnu puhkajaid ka välismaalt. Kui 1920. aastate teisel poolel oli valdav osa välismaistest puhkajatest soomlased, siis 1930. aastate keskel hakkas Pärnus suvitama järjest rohkem rootslasi. Viimasel sõjaeelisel suvel 1939. aastal registreeriti Pärnus rohkem kui 8000 pikemalt kui nädal viibinud suvitajat, kellest ligi 60% olid välismaalased. Alanud Teine maailmasõda ja Punaarmee sissetung Eestisse tõmbas kuurordi arengule pikaks ajaks piduri.

TIIT KASK, Kuurordi kujunemislugu: <http://kuurort175.weebly.com/kuurort.html> (30.09.2013).

MART KALM, Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn, 2001, lk 158–163.

<http://www.puhkaeestis.ee/et/parnu-mudaravila> (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16700> (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27186> (30.09.2013).

1. Millal ja miks hakkas Pärnust kujunema kuurortlinn? Vt ka teabeteksti „Pärnu kuurort”.

---

2. Mis muutus Pärnu arengus Eesti Vabariigi algusaastail?

---

3. Selgitage välja, mis võimalusi pakub Pärnu puhkajaile peale mereranna nüüdisajal. Kes on puhkajad Pärnus tänapäeval?

Puhkamisvõimalused: _____

Puhkajad: _____

---

4. Iseloomustage funktsionalismi ja neoklassitsismi arhitektuuristiilina. Tooge näiteid Pärnu ehitiste põhjal.

Funktsionalism – _____

Neoklassitsism – _____

---

5. Mudaravila sisekujundajana on nimetatud Olev Siinmaad, kes on jätnud olulise jälje Pärnu ehituslukku. Tooge näiteid teabeteksti põhjal.

---

6. Mis ehitisi on Olev Siinmaa projektide järgi veel rajatud?

Pärnus: _____

Mujal Eestis: _____

Pärnu rannahotell

Pärnu rannahotell
Foto: Mati Laur

Tõeliselt moodsaks suvituslinnaks muutus Pärnu pärast suurejoonelise rannahotelli valmimist. Hotelli ehituse tellis linn, soovides tuua Pärnusse rohkem jõukaid välissuvitajaid. Projekti saamiseks korraldati konkurss, kuid esinduslikule osavõtule vaatamata jäeti lõpliku projekti koostamine linnaarhitekt Olev Siinmaa ja Anton Soansi ülesandeks, kes kasutasid motiive ka konkursil osalenud arhitektide töödest.

Otse rannajoonele projekteeritud hoone mõjus oma ajastus väga modernistlikult. Kõik numbritoad avanesid päikese ja mere poole. Hoone pikiosas asetses iga toa ees rõdu, mis oli parajasti moodi läinud võte. Uudne oli ka rohke klaaspinna kasutamine. Eenduva keskosa ümar lõpetatus ning reelingut meenutav rõdu jätsid mulje merele suunduvast laevast. Hotelli pikiosas paiknesid 35 kahe- ja 38 ühetoalist numbrit, mis mahutasid 184 külastajat. Ümarosas olid ürituste saalid, selle teisel korrusel asus presidendisviit. Eesti funktsionalismile omaselt jäadi ka Pärnu rannahotelli siseinterjööris traditsionalistlike kujundusvõtete juurde, taotledes esinduslikkust ning dekoratiivsust.

Nõukogude ajal kandis rannahotell algul sanatooriumi nr 1, siis sanatoorium Estonia nime. Pärast iseseisvuse taastamist loodi hoones Ell Väärtnõu ja Andres Ringo rekonstruktsiooni alusel hotell. Lennart Mere nime kandev presidendisviit on kolinud teiselt korruselt kolmandale.

1. Mis eesmärgil rajati Pärnu rannahotell?

---

2. Selgitage välja, mis aastal rannahotell avati.

---

3. Mille poolest oli rannahotell omal ajal väga modernistlik?

---

4. Nimetage Pärnu rannahotelli näitel funktsionalistliku arhitektuurstiili kolm iseloomulikku joont.

1) _____

2) _____

3) _____

5. Võrrelge rannahotelliga mõnda Olev Siinmaa Pärnusse projekteeritud eramut. Leidke sarnasusi ja erinevusi.

Sarnasused: _____

Erinevused: _____

---

6. Nimetage lisaks rannahotellile Olev Siinmaa projekteeritud hooneid Pärnu linnas.

---

7. Selgitage välja, milline oli Olev Siinmaa saatus.

---

8. Nimetage hooneid, mille on projekteerinud Ell Väärtnõu ja Andres Ringo.

Pärnus: _____

Mujal Eestis: _____

Raimond Valgre

Eesti armastatumaid heliloojaid Raimond Valgre (1913–1949) sündis Riisiperes kingsepa perekonnas. Tema muusikaline andekus paistis silma juba lapsena. Raplas ja Paides koolis käinud ning Tallinnas ehitustehniku ametit õppinud Valgre teenis 1932. aastast alates elatist muusikuna, mängides orkestrites ning kirjutades ka ise laule.

Pärnus veetis Valgre kaks suve (1939–1940), esinedes koos orkestriga Pärnu rannasalongis.

Andeka muusikuna mängis Valgre nii klaverit, akordioni, kitarri kui ka trumme. Just Pärnu suvedel kirjutas Valgre oma laulud „Õige valik” ning „Muinaslugu muusikas”, mida ta toona kandis ette inglise keeles. Laulutekstitid (pealkirjadega vastavalt „Snowflakes” ja „I hear a Little Story in the Music”) kirjutas Alice Feillet, prantsuse juurtega neiu, kellega Valgre tutvus samuti Pärnus 1939. aastal.

Teise maailmasõja ajal mobiliseeriti Valgre Punaarmeele, kus ta mängis rahvuskorpuse orkestris. Sõjajärgne stalinlik diktatuur tungis ka muusikaellu. Keelati tango ja fokstrott ning saksofon kuulutati rahvavaenulikuks muusikariistaks („Täna mängid saksofoni – homme reedad kodumaa!”). 1948. aastal keelati Valgre laulude avalik esitamine. Vana-aastaõhtul 1949 suri 36aastane kibestunud Valgre kopsupõletikku.

Raimond Valgre 90. sünniaastapäeva tähistamiseks rajati Rotary klubi eestvõttel endise rannasalongi, nüüdse kuursaali juurde muusiku pronksskulptuur, mille valmistas kujur Rait Pärn. Pärnus toimub ka iga-aastane muusikafestival „Kummardus Valgrele”, kus Valgre loomingut esitavad nii tuntud kui ka alles lavale pürgivad muusikud.

Raimond Valgre skulptuur

Foto: Mati Laur

JAAK OJAKÄÄR, Raimond Valgre legend. Tallinn, 2012, lk 67–99, 174–175.

http://de.wikipedia.org/wiki/Raimond_Valgre (30.09.2013).

http://www.rotary.ee/index.php?PHPSESSID=bddd6be0534c2638f56e7744c847a70e&frm_app_page=6&frm_app_action=1&frm_app_id=462 (30.09.2013).

<http://www.kummardusvalgre.ee/> (30.09.2013).

1. Kuidas mõjutas Raimond Valgre elu ja loomingut aeg, mil ta elas? Tooge näiteid.

---

2. Kes ja mil moel on mõjutanud Raimond Valgre loomingut?

Nimi – mõjutus

---

3. Nimetage Raimond Valgre laule. Mis on laulude peateema?

Laulu pealkiri – peateema

---

4. Mis on teie lemmiklaul Valgre loomingust? Põhjendage, miks.

Laul: _____

Põhjendus: _____

---

5. Kuidas hindate Raimond Valgre panust Eesti muusikaajalukku? Põhjendage.

---

6. Mis võib olla põhjus, et Raimond Valgre elu käsitlev film „Need vanad armastuskirjad” valmis alles 1992. aastal?

---

7. Kuidas hoitakse Raimond Valgre mälestust? Tooge näiteid.

Lepplaane uusasundus

Lepplaane küla hakati rajama 1929. aastal uusasundusena endise Tamiste mõisa heinamaadele. Säärased asundused ehitati riigi toel enamasti kõrvalistel äärealadel paiknevale riigi tagavaramaadele. Lepplaane asundus loodi arhitekt Erika Nõva kavandi järgi, kelle projekteeritud on ka tuntuimad uusasundused Harjumaal Pillapalus ning Virumaal Peressaares.

Lepplaane koolimaja

Foto: Urmas Luik (Pärnu Postimees, 23.10.2011).

Talud paigutati Lepplaanes korrapäraselt kahe peatee äärde. Teede ristumiskohta ehitati koolimaja, kauplus, koorejaam, saeveski ja tellisetehas. Siia koondati ka käsitöölise elamud.

Lepplaane külla sai krundid poolsada peret. Talud kandsid kõlavaid nimesid: Alliksaare, Raidmetsa, Soosalu, Lipuvälja. Maasaajad olid tavaliselt seni ilma maata sulased või oskustöölised. Eelistatud olid korralike eluviiside ja põllupidamiskogemustega pereinimesed lastega. Küla kasvas jõudsalt: 1930. aastate lõpuks oli Lepplaane asunduses 57 talu. 1935. aastal avati kauplus. Järgmisel aastal alustati moodsa koolihoone ehitamist, nurgakivi panekul 23. juunil 1936. aastal osales ka riigivanem Konstantin Päts. Uusasunduste rajamine oli valitsuse erilise tähelepanu all, mis andis ümbruskonna rahvale põhjust kutsuda Lepplaanet Pätsi küllaks.

1937. aastal valminud koolimajast (arhitektid August Esop ja Johan Ilmas) sai asunduse uhkeim hoone. L-kujulise koolimaja pikemas kõrge viilkatusega tiivas oli kaks avarat klassiruumi ning saal, lühema kelpkatusega osa avarast vestibüülist pääses teisele korrusele õpetajate korteritesse. On märkimisväärne, et see oli tolle kandi esimene keskküttega hoone. Koolimajast sai külaelu keskpunkt. 1930. aastate teisel poolel tegutsesid Lepplaanes haridusselts, maanaiste selts, masinaühistu ja spordiklubi. Ühistegevust korraldas Lepplaane Uudismaapidajate Ühing.

Asunduse arengule tegi lõpu nõukogude võim. Ka uusasunikud ei pääsenud küüditamistest. Nagu enamik uusasundusi käis Lepplaanegi alla. Elanikud kolisid suurematesse keskustesse ning talud jäid järk-järgult tühjaks, kuni need hävitati maaparandustööde tehes. 1966. aastal suleti kool. Mõnda aega kasutati hoonet lastepäevakoduna. Praegu seisab eravalduses hoone tühjalt.

Tänapäeval elab Lepplaanes poolsada elanikku, kellest on ainult kümmekond asunduse rajajate järglased. 2008. aastal loodud külaseltsi esimesed ettevõtmised annavad lootust paremateks päevadeks.

Teabeteksti koostamisel on kasutatud 2009. aasta ajalooalaste uurimistöde võistluse „Minu Eesti” võidutööd, Are Põhikooli 9. klassi õpilase KARINA POOLMA uurimust „Lepplaane uudismaa-asunduse lugu – moodsast projektist ääremaaks” (juhendaja ELVE TAMVERE): <http://www.hot.ee/l/lepplaane/LKS%20Uurimus.pdf> (30.09.2013).

SILVIA PALUOJA, Koolimajale pani nurgakivi president Päts. – Pärnu Postimees, 23.10.2011.

<https://sites.google.com/site/lepplaane/> (30.09.2013).

1. Mis seadusega riigistas Eesti Vabariik Tammiste mõisa valdused/heinamaad?

---

2. Miks oli vaja rajada uusasunduse piirkonda tööstusettevõtteid, kauplust ja koolimaja?

---

3. Kes said eelisjärjekorras Lepplaane uusasunduspiirkonnas endale maad? Põhjendage, miks.

---

4. Miks nimetati Lepplaanet Pätsi külaks?

---

5. Mis põhjustas Lepplaane uusasunduse allakäigu?

---

6. Võrrelge Lepplaane asundust tänapäevaste uusasundustega. Mida leiate sarnast, mida erinevat?

Sarnane: _____

Erinev: _____

7. Mis on kodanikualgatuslike seltside tähtsus külaelu arengus? Tooge näiteid nende tegevuse kohta.

---

8. Uurige ise edasi.

8.1. Mille poolest on tuntud järgmised isikud?

Erika Nõva – _____

August Espo – _____

Johan Ilmas – _____

8.2. Mis nimetust kannavad praegusaja uusasundused? Tooge näiteid.

8.3. Kas tänapäeval kolivad inimesed pigem linnast maale või maalt linna? Selgitage, mis on nende protsesside põhjused.

Maalt linna: _____

Linnast maale: _____

Tootsi turbatööstus

Turvast hakati Eestis küttena kasutama esialgu mõisates 18. sajandi lõpul. 19. sajandi keskpaigaks on teada juba umbes 300 käsitsi kaevandatud turbaauku. Mehhaniseeritult hakati turvast esimest korda tootma 1861. aastal Sindi kalevivabriku tarvis. 20. sajandi alguses võeti turvas kasutusele ka elektrijaamades, kus see sai peamiseks toormeks.

Tootsi turbabriketitehas

Foto: Mati Laur

1930. aastail seadis Eesti valitsus eesmärgiks tagada riigi energeetiline sõltumatus ning samaaegu pidurdada üha kasvavat metsaraiet. Lahendust nähti just turba osakaalu suurendamises kuni kolmandikuni kõigist küttekuludest.

Ülesanne leida sobiv koht turbabriketivabriku rajamiseks tehti insener Orest Kärmile. Esialgu kavandatud Ellamaa raba jäänuks suurtootmiseks liiga väikeseks. Sobivamaks paigaks osutus Tootsi raudteejaama lähedal asuv Pööravere turbasoo. Sinna, Eesti suurimate rabamassiivide vahele, alustatigi 1938. aastal tehase rajamist. Algselt Pööravere nime kandev tehase asupaik nimetati peagi raudteejaama järgi ümber Tootsiks.

Insener Dmitri Tõnisbergi juhtimisel valminud funktsionalistlikus stiilis paekivist ja silikaat-telistest fassaadiga viiekorruseline tootmishoone on 1930. aastate Eesti tööstusarhitektuuri silmapaistvamaid näiteid. Koos Saksamaal Magdeburgis valmistatud tehnikaga on Tootsi tehas üks terviklikumalt säilinud tegevuse lõpetanud tootmiskomplekse Eestis.

Eraldatuse tõttu jäi alev Teisest maailmasõjast puutumata ning 1950. aastail saavutas tehase plaanitud võimsuse. 1950. aastate lõpul tehti tehasehoonele juurdeehitis. Tollest ajast on pärit ka pilkupüüdev arhitektuuriliselt algse tehasehoonega hästi haakuv kellatorn. Hoogsalt kasvas tehast ümbritsev alev. Turbatootmise kõrgaeg Eestis jäi 1970. ja 1980. aastasse. Briketitoodang Tootsis saavutas haripunkti 1976. aastal.

1990. aastail avanes Tootsi turbatööstusele ka Euroopa turg. Peamisteks ekspordi sihtkohtadeks kujunesid Holland, Belgia ja Saksamaa. Samaaegu kütteturba nõudlus järjest kahanes ning 2011. aastal Tootsi briketitehas suleti. Tehast hallanud AS Tootsi Turvas tegutseb edasi tükk- ja kasvuturba valmistamisega. Tänapäeval kaevandab turvast Eestis umbes 20 000 hektaril 35 ettevõtet.

UNO TRUMM, Eesti turbatööstuse ajalugu, 1. osa. Tallinn, 2012, lk 9–12, 113–119, 197.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 156.

HENRY KUNINGAS, Tootsi turbatööstuse briketivabriku eksperdihinnang, EKA Muinsuskaitse- ja restaureerimise osakond. Tallinn, 2011: ftp://195.80.111.130/pub/HTTP/XX_saj_arhitektuur/ekspertdihinnangud/parnu/metsakula_tootsi_briketivabrik_A-10082/Tootsi%20briketivabriku%20ekspertdihinnang.pdf (30.09.2013)

HENRY KUNINGAS, Tootsi turbatööstus ja asula. – Muinsuskaitse aastaraamat 2011. Tallinn, 2012, lk 85–87. <http://www.vapo.ee/> (30.09.2013).

1. Milleks turvast kasutatakse?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

2. Nimetage kolm eri valdkonda kuuluvat ettevõtet, kus on kasutatud Tootsi turvast.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Miks suurendas Eesti Vabariigi valitsus turbatootmist 1930. aastail?

---

4. Kuidas mõjutas turbatööstuse arengut raudteevõrgu areng/olemasolu?

---

5. Miks suleti Tootsi briketitehas?

---

6. Kuidas on briketitehase sulgemine mõjutanud Tootsi alevi arengut?

---

7. Uurige ise edasi. Kus on Eestis veel turvast toodetud või toodetakse praegugi? Nimetage ka ettevõtted.

Konstantin Pätsi ausammas

25. juunil 1939. aastal avas Konstantin Päts oma sünnikohas Tahkurannas talle endale pühendatud 8,5 m kõrguse ausamba. Selle autorid olid arhitekt Anton Soans ning skulptor Ferdi Sannamees, ausammast ümbritseva pargi kujundas Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa. Ausammas ei püsinud kaua: juba 1940. aasta augustis hävitati mälestusmärk nõukogude võimu käsul. Ausammas taastati 1989. aastal Eesti Muinsuskaitse Seltsi eestvedamisel. Rekonstruktsiooni autorid on Andres Mänd ja Mati Karmin.

Konstantin Pätsi ausammas

Foto: Mati Laur

Konstantin Päts (1874–1956) sündis teise lapsena küllaltki jõukasse ehitusmeistril taluniku perekonda. Ta õppis Tartu ülikoolis õigusteadust ning siirdus seejärel 1900. aastal Tallinna, kus hakkas toimetama ajalehte Teataja. Siit algas Pätsi poliitiline karjäär. Revolutsioonilisel 1905. aasta sügisel sai temast Tallinna linnaeapea kohusetäitja, 1917. aastal, veidi enne enamlaste võimuharumist, kerkis ta juba Eestimaa kubermangu maavalitsuse etteotsa. Päästekomitee esimehena oli Konstantin Päts Eesti iseseisvuse väljakuulutamise eesotsas ning sai esimese valitsuse peaministriks. Aastail 1920–1934 oli ta viiel korral riigivanem.

Tehtud! Monumendi hävitajad 1940. aastal

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Konstantin_P%C3%A4tsi_ausammas

1934. aastal korraldas Konstantin Päts koos kindral Johan Laidoneriga sõjaväelise riigipöörde, teatades, et rahvas on viidud massipsühhoosi ning säärases seisundis ei ole võimeline tulevastel valimistel ratsionaalselt otsustama. Alanud autoritaarset valitsemist on poliitiliste õiguste ja sõnavabaduse piiramise tõttu kutsutud ka vaikivaks ajajärguks. Uue põhiseaduse kohaselt valiti vahepeal riigihoidja tiitlit kandnud Päts 1938. aastal ainsa kandidaadina Eesti esimeseks presidendiks.

Konstantin Pätsi on süüdistatud, et ta andis pärast Teise maailmasõja puhkemist järele Nõukogude Liidu nõudmistele ja kapituleerus vastupanuta. Pärast nõukogude võimu kehtestamist küüditati Päts koos perega Venemaale, kus ta 1956. aastal suri. 1990. aastal maeti Pätsi põrm ümber Tallinna metsakalmistule.

Konstantin Pätsi panust iseseisva riigi saavutamisse ei tohi alahinnata. Tegu oli inimesega, kes pühendas oma elu Eesti Vabariigile, kuid kelle isiklikud ambitsioonid ja arvamus, et ta on ainuisikulisena pädev otsustama terve rahva eest, viisid demokraatia hääbumiseni.

Eesti ajalugu, 6. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2005, lk 92–103, 164–172.

Eesti ajalugu elulugudes. Koostanud SULEV VAHTRE. Tallinn, 1997, lk 112–113.

http://www.tahkuranna.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=615&Itemid=150 (30.09.2013).

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8342> (30.09.2013).

1. Mis eeldused olid Konstantin Pätsil kujuneda ühiskonnategelaseks?

---

2. Otsige lisamaterjali ja täitke tabel näidetega.

Päts kui poliitik	Päts kui ühiskonnategelane	Päts kui majandustegelane

2.1. Milliseid tema tegevusi hindate positiivselt, milliseid negatiivselt? Põhjendage.

Positiivselt: _____

Negatiivselt: _____

2.2. Sõnastage kokkuvõttev arvamus tabeli põhjal:

3. Kuidas hindate 25. juunil 1939. aastal Konstantin Pätsi monumendi avamist tema enda osalusel? Põhjendage.

---

4. Kas peate 12. märtsil 1934. aastal korraldatud riigipööret õigustatuks? Põhjendage oma seisukohta kahe argumendiga.

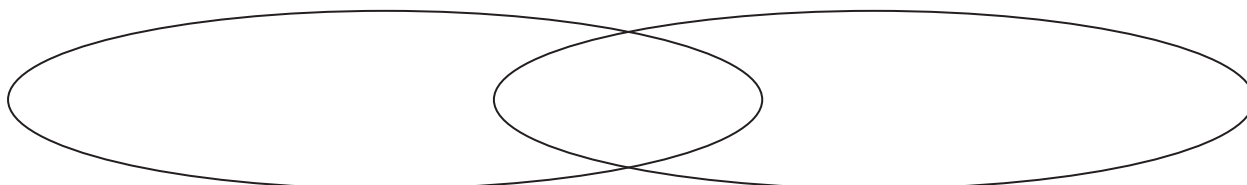
Seisukoht: _____

Põhjendus: _____

5. Kuidas hindate 1938. aastal Eesti Vabariigis toimunud presidendivalimisi? Põhjendage oma seisukohta.

---

6. Konstantin Pätsi kõrval oli 20. sajandi esimesel poolel üks Eesti juhtivaid poliitikuid Jaan Tõnisson. Otsige lisainfot ja koostage kahe poliitiku kohta Venni diagramm. Leidke märksõnu nende tegevusest ja seisukohtadest.

Suvesõda 1941: Tali vallamaja ülevõtmine

17. juunil 1940. aastal okupeeris Punaarmee Eesti Vabariigi ning liitis selle Nõukogude Liiduga. Nõukogude võimu kehtestamine tähistas diktatuuri algust. Represseeriti mitte ainult teisitimõtlejaid, vaid ka potentsiaalseid nõukogude võimu vastaseid. 14. juunil 1941. aastal küüditati Eestist Siberisse 9146 inimest.

22. juunil 1941. aastal alustas Saksamaa sõda Nõukogude Liidu vastu. Sõjaolukorras punane terror süvenes, mööda maad liikusid tappes ja põletades hävituspataljoniid. Tuhanded eesti mehed põgenesid tihti koos perekonnaga uue küüditamise ja mobilisatsiooni kartuses metsa. Mitmes kohas moodustasid metsavennad relvastatud salku.

Lõuna-Pärnumaal sai vastupanukeskuseks Tali vald. Soome ringhäälingu eestikeelsetest saadetest kuulnud teated Saksa vägede peatse Eestisse jõudmise kohta julgustasid mehi 3. juulil Tali vallamaja üle võtma. Ootamatu rünnakuga vahistati kohalolnud enamlased ja vardasse heisati sinimustvalge lipp. Ametisse pandi vabariigiaegsed vallaametnikud ning tühistati kõik punaste antud korraldused. Elanikele anti tagasi nende raadioaparaadid. Tali valla eeskujul võeti juba samal päeval võim üle ka Saarde, Tihemetsa ja Laiksaare vallamajas ning Kilingi-Nõmme linnas. Kümned vihatud nõukogude võimu esindajad vahistati.

Vältimaks Pärnust karistussalkade saatmist, vastasid metsavennad vallutatud vallamajades telefonidele ning andsid Pärnu punastele ülemustele valetateid rahuliku olukorra kohta. Pettus tuli siiski peagi välja ning omakaitsetelased pidid Kilingi-Nõmme all vastu võtma hävituspataljoni rasked rünnakud, millest esimene võideti Eesti-Läti piirilt lahkunud ja metsavendadega ühinenud piirivalvurite toel.

Tali vallas suudeti võimu käes hoida kuni Saksa vägede tulekuni. Piirivalvekapten Villem Raid koondas enam kui 400 metsavenda Pärnumaa Omakaitse 1. pataljoniks, kes tegi koostööd nii Läti metsavendade kui ka pealetungivate Saksa vägedega. Esimesed Wehrmachti üksused ületasid Eesti riigipiiri 7. juulil Mõisaküla ja Jäärja kandis. Eesti iseseisvuse taastamisest polnud uus võim aga kaugeltki huvitatud ning Suvesõjale järgnes kolm aastat Saksa okupatsiooni.

<http://digar.nlib.ee/digar/show/?id=76600> (30.09.2013).

<http://www.hot.ee/lvpforum/ajalugu-4.html> (30.09.2013).

<http://lood.wordpress.com/1941-aasta-suvesoda> (30.09.2013).

<http://et.wikipedia.org/wiki/Suves%C3%B5da> (30.09.2013).

Pärnumaa metsavennad

Foto: http://www.hot.ee/vaikal00/vaikal_68.htm

Tali vallamaja

Foto: Mati Laur

1. Kuidas õnnestus Punaarmeel Eesti Vabariik okupeerida? Mis sündmused sellele sammule eelnesid?

---

2. Nõukogude võim korraldas Eesti alal kaks küüditamist: juuniküüditamise ja märtsiküüditamise.

2.1. Millal küüditamised toimusid?

2.2. Mis eesmärki need täitsid?

2.3. Kes olid peamised ohvrid?

2.4. Mis jälje on need Eesti ajalukku jätnud?

---

3. Miks alustas Saksamaa NSV Liidu vastu 1941. aastal sõda, kuigi augustis 1939. aastal olid riigid allkirjastanud mittekallaletungilepingu?

---

4. Võrrelge juunikommunistide ja metsavendade eesmärke.

---

5. Selgitage tööpataljoni ja hävituspataljoni erinevust.

---

6. Miks jagati pärast seda, kui rahvuslased olid Tali vallamaja üle võtnud, elanikele välja raadioaparaadid, mille oli neilt ära võtnud nõukogude võim? Miks olid need konfiskeeritud?

---

7. Miks tegi Villem Raidi rajatud Pärnumaa Omakaitse 1. pataljon koostööd Saksa vägedega?

---

8. Kas see koostöö oli tulemuslik? Kas lootused täitusid? Leidke poolt- ja vastuargument.

Poolt: _____

Vastu: _____

Pärnu – Nõukogude Lääs

Teine maailmasõda ning punavõimu kehtestamine Eestis tõid kaasa olulisi muutusi Pärnu suvituselus. Kuurordi sõjast laastatud ilme suudeti lõplikult korradada alles 1960. aastate keskel. Mõistagi kadusid Pärnu linnapildist rootslastest ja soomlastest suvitajad. Neid asendasid teistest Nõukogude Liidu osadest Pärnusse puhkama sõitnud peamiselt venekeelsed turistid, kelle jaoks oli linn euroopalik nõukogude välismaa, neist paljudele ainuke Lääne kogemus üldse. Seevastu eestlastele omandas sõjaeelsetel kümnendel kujunenud Pärnu kuurordi miljöö nostalgilise ideaalmaastiku tähenduse, olles otsekui käegakatsutav paranus Eesti Vabariigi aegadest.

Sanatoorium Tervis

Foto: http://theboxclub.ru/images/all/tervis_vid.jpg

Nõukogude võim taastas kuurortlinna mitte enam „kodanlikult pahelise” suvituspaigana, vaid rangelt raviasutusena. Terviseprotseduure hakkasid aasta ringi osutama sanatooriumid. Sinna mahtusid ainult üleliidulise tuusikuga puhkajaid, mis tähendas, et eestlasi sattus Pärnu sanatooriumidesse harva. Nõukogudepäraselt esialgu numbreid kandnud sanatooriumidele (rannahotellist sai sanatoorium nr 1) pandi hiljem kõlavad nimed Estonia, Sõprus, Rahu ja Tervis. Sanatooriumide kätte läksid linna uhkemad hooned: näiteks sai Ammende villast Sõpruse sanatooriumi raamatukogu. Ainsa uue hoonestikuga ehitati 1970. aastail kolhooside rahalisel toetusel sanatoorium Tervis ning sinna pääses end turgutama ka kohalikku rahvast.

Päev sanatooriumis oli hommikust õhtuni korraldatud: alustati varakult ühise hommikuvõimlemisega, kindlate söögikordade vahele mahtusid mitmesugused raviprotseduurid. Mudaravi kõrvale lisandusid parafiini- ja elektriravi ning vanniveele lisati soola, tärpentini või männiekstrakti. Pakuti ka radoonivanne, mis võisid aga radioaktiivse kiirguse tõttu tekitada kopsuvähki.

Neile suvitajaile, kel ei olnud õnne sanatooriumi pääseda, pakuti üüritube nii era- kui ka korter-majades. Valdavalt Leningradist ja Moskvast pärit suvitajate majutamisest sai paljudele pärnakatele tähtis lississetuleku allikas. Harvad polnud juhtumid, kui pererahvas kolis pööningule, et puhkajaile ruumi teha. Üsna palju oli Pärnus suvitajate hulgas juute, sest erinevalt Venemaast ei olnud Eestis juudivastaseid hoiakuid. Suvekuudel kasvas Pärnu elanike arv mitmekordseks. 1980. aastate keskpaigas käis Pärnus ligi 300 000 turisti aastas, neist 25 000 olid sanatooriumides puhkajad.

TIIT KASK, Kuurordi kujunemislugu: <http://kuurort175.weebly.com/kuurort.html> (30.09.2013).

ANDRES TOHT, Pärnu kuurort. Tallinn, 1976.

ANU JÄRS, Suvituselu ja rannakultuur nõukogude ajal. – Reis [Nõukogude] Läände. Kuurortlinn Pärnu 1940–88. Koostanud TIIT KASK ja ALDUR VUNK. Pärnu, 2009, lk 109–117.

<http://www.parnupostimees.ee/143093/suvi-1959-parnu-parima-sanatooriumiga-eesti-kuurort/> (30.09.2013).

1. Kuidas mõjutas Pärnu arengut nõukogude kord? Tooge näiteid.

---

2. Miks nägi nõukogude võim varasemat kuurortlinna „kodanlikult pahelise” suvituspaigana?

---

3. Miks oli erinevalt teistest Pärnu sanatooriumidest Tervises ka eestlastest terviseparandajaid?

---

4. Nimetage raviprotseduure, mida sanatooriumeis tehti.

---

5. Võrrelge neid tänapäevastega <http://www.spaestonia.ee> põhjal. Mis oli sanatooriumis ja spaa teenust pakkuvas asutuses sarnane, mis erinev?

Sarnane: _____

Erinev: _____

6. Miks majutasid pärnakad suvitajaid oma era- ja kortermajades? Vastake nii linnaelanike kui ka puhkajate seisukohalt vaadatuna.

Linnaelanike huvi: _____

Puhkajate huvi: _____

Ministrite nõukogu puhkekompleks Valgerannas

Looduskaunis Valgerannas asuv tänapäeval Villa Andropoffiks nimetatud endine Eesti NSV Ministrite Nõukogu puhkekompleks ei olnud ainuke omataoline Eestis (samasugune oli näiteks ka Keila-Joal), küll on aga üks terviklikumalt säilinuid, andes hea ülevaate tolle aja ehituspraktika võimalustest ja reeglitest.

Vanim osa kompleksi hoonestikust – puidust suvilad – on pärit juba 1960. aastast. Hoogsam ehitustöö läks lahti arhitekt Meeli Truu koostatud hoonestusprojekti järgi 1970. aastate

teisel poolel, mil valmisid luksuslik saun ja kinomaja. Ka kompleksi peahoone projekteeris algul Meeli Truu, kuna aga selle maketi üle visati Eesti Televisiooni vana-aastaõhtuses huumorisaates nalja, pilades hoonet põrgu väravaiks, telliti uus projekt Raine Karbilt, kelle projekteeritud on Tallinna linnahall ning rahvusraamatukogu hoone. 1984. aastal valminud maja põhja- ja lõunafassaad on teineteisest üsna erinevad. Põhjakül on rangelt sümmeetriline ja esinduslik. Sisepääsu ümarkaarsete varikatusega haakuvad tugevalt eenduva kolmanda korruse kaaraknad. Merele avatud rohke klaaspinnaga lõunakül on seevastu projekteeritud märksa vabamas laadis.

11 hektari suurune ala oli nõukogude ajal mõeldud kommunistliku partei nomenklatuuri liikmetele ning nende külalistele. Kogu territoorium oli võõrastele silmadele suletud ja pideva valve all. Endist kinomaja hoovi ümbritseb tänapäevani paks müür. Kuulduste põhjal oli isegi mees, kes käis filme näitamas, viidud kinomajja tagaukse kaudu. Ta ei teadnud kunagi, kes saalis istus, sest tema tööruum oli ehitatud nii, et ta nägi ainult ekraanil toimuvat.

Pärast iseseisvuse taastamist müüdi kogu puhkekompleks eravaldusesse. Nüüdseks kõigile külalistele avatud populaarne peo- ja pulmapaik on nime saanud Nõukogude Liidu kunagise liidri Juri Andropovi järgi, kelle võimu ajal kompleksi peahoone projekteeritigi.

Villa Andropoff

Foto: http://www.andropoff.ee/?id=1475&picture_id=101&action=show_in_popup

INGRID RUUDI, ENSV MN Valgeranna puhkekompleksi peahoone eksperdi hinnang: <http://register.muinas.ee/file/architecture/1718.pdf> (30.09.2013).
<http://www.andropoff.ee/ajalugu> (30.09.2013).

1. Kelle tarbeks ehitati puhkekompleks? Mil moel sobis see töölisrahva riigi kontseptsiooniga? Milline oli tegelik praktika? Tooge näiteid.

---

2. Kes olid Villa Andropoffi hoonekompleksi arhitektid? Mis ehitiste projekteerijatena on nad veel tuntud?

Arhitekt – näited

---

3. Kirjeldage kompleksi teabeteksti ja foto põhjal. Mis on selle juures tähelepanuväärset?

---

4. Kuidas on puhkekompleks nime saanud?

---

5. Miks oli kompleksi territoorium võõrastele suletud?

---

6. Kuidas kasutatakse kompleksi tänapäeval? Tooge näiteid (vt <http://www.andropoff.ee/>).

---

7. Kas teate nimetada teisi samasuguse eesmärgiga ehitatud rajatisi?

Oma kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

Libatse kolhoosiasula

Kui linnainimesele tähendasid 1970. aastad elu halvenemist ja tarbekaupade järjest süvenevat defitsiitsust, siis kujunes maal see kümnend kolhoosielu õitseajaks. Kolhoosnike palgad tõusid ja läksid 1980. aastate esimesel poolel linnainimeste omadest mööda. Andekamad majandijuhid suutsid üle kavaldada nõukogude majandussüsteemi jäikust ning kätte võidelda teatavaid õigusi oma toodangut müües ja saadud kasumit paigutades, mida ühe võimalusena kasutati ära ka suurejooneliste majandikeskuste ülesehitamiseks.

Edasi kolhoosi keskus

Foto: Ragne Oja

Nõukogudeaegse Pärnu rajooni ühe tuntuma kolhoosi Edasi keskus asus Pärnu-Jaagupist kuus kilomeetrit põhja pool Tallinna-Pärnu maantee äärde jäävas Libatse külas.

7. aprillil 1949. aastal moodustatud Edasi kolhoosi hiilgeajad jäid 1970. ja 1980. aastaisse, mil kolhoosi esimees oli Vello Prints. Kolhoos andis tollal tööd rohkem kui paarisajale inimesele. Kui tänapäeval leiab maarahvas tasuvamat tööd linnas, siis toodi Edasi kolhoosi suviti tööjõudu Pärnust. Libatsesse kerkis uhke kolhoosikeskuse hoone (praegu asub selles vanurite hooldekodu) ning eriprojekti järgi ehitatud kauplus (arhitekt Olga Bruns). Kolhoosikeskust läbiva keske tänava äärde rajati nii ühepereelamuid kolhoosi juhtkonnale kui ka valdavalt kolmekorruselisi kortermaju tavakolhoosnikele. Ka kortermajad ehitati tolle aja kohta tavapärasest märksa nägusamad, säilitades hoonete ümbruses võimalikult palju looduskeskkonda.

Kuigi nii eramuid kui ka kortermaju on viimaseil aastakümneil uuendatud, on enamik neist siiski säilitanud algse välimuse. Ka ühismajandi kunagised tootmishooned, millest on imposantseim 1981. aastal valminud ait-kuivati, on suures osas tänapäevani säilinud, moodustades koos omaaegsete masinate ja seadmetega otsekui kolhoosikorra vabaõhumuuseumi. Kunagist musterkolhoosi meenutab 2009. aastal loodud mälestuskivi.

Eesti ajalugu, 6. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2005, lk 314–316.

TÖNU KANN, Libatse „vabaõhumuuseumist” Pärnu-Jaagupisse. – Pärnu Postimees, 28.02.2009: <http://www.parnuposimees.ee/88066/libatse-vabaohumuuseumist-parnu-jaagupisse/> (30.09.2010).

<http://et.wikipedia.org/wiki/Libatse> (30.09.2010).

1. Miks oli kolhooside moodustamise kõrgaeg 1949.–1952. aastal? Mis sündmused seda tingisid?

---

2. Mis annab tunnistust, et Edasi kolhoosil läks 1970.–1980. aastail majanduslikult hästi?

---

3. Kuidas edu saavutati?

---

4. Selgitage kolhoosi ja sovhoosi erinevust.

Kolhoos – _____

Sovhoos – _____

5. Tooge näiteid nõukogudeaegsete edukate kolhooside ja sovhooside kohta.

Oma kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

6. Miks ei olnud nõukogudeaegsed ühismajandid jätkusuutlikud ja on tänapäevaks likvideeritud?

---

7. Mis asutused/ettevõtted tegutsevad praegusajal endiste ühismajandite asemel?

Pärnu Uue Kunsti Muuseum

1992. aastal asutatud Pärnu Uue Kunsti Muuseum (aastani 1998 Chaplini Kunstikeskus) on iseseisvuse taastanud Eesti esimene nüüdisaja kunstile spetsialiseerunud muuseum.

Muuseum asub endises Eestimaa Kommunistliku Partei Pärnu linna- ja rajoonikomitee hoones, mille projekteeris 1969. aastal Maie Penjam. Hoone valmis 1975. aastal ning koosneb kolmest erineva kõrgusega hooneploki, mis on viimistletud dolomiitplaatidega.

Pärnu Uue Kunsti Muuseumi hoone

Foto: Mati Laur

Uue Kunsti Muuseumi egiidi all toimub iga-aastane dokumentaal- ja antropoloogiafilmide festival, mida on korraldatud juba 1987. aastast. Juulikuu esimesel täisnädalal peetaval festivalil, mis keskendub põlisrahvaste ja nende kultuuride tutvustamisele, kohtuvad teadlased ning filmiloojad. Üks festivali algatajaid oli president Lennart Meri. Ürituse peakorraldaja on algusest peale olnud Mark Soosaar. Kõik festivalil linastunud filmid on deponeeritud muuseumi kogusse ning kõik huvilised võivad neid kohapeal vaadata.

Muuseumi teine n-ö firmamärk on rahvusvaheline aktinäitus „Mees ja naine”, mida on korraldatud alates 1993. aastast ning millest on saanud üks suvise kunstielu tippsündmusi. Muuseumi kollektsioonis on esindatud teiste seas niisugused autorid nagu Corneille, Jean Rustin, Martin Garcia Rivera, Michael Manoussakis, Yoko Ono, Joel-Peter Witkin ja Kalev Mark Kostabi.

Eesti kunstnikest on oma töid talletanud Jaan Elken, Peeter Mudist, Jüri Arrak, Evald Okas jt. Tehnikatest on esindatud maal, foto, graafika ning skulptuur. Enamik teoseid on annetatud muuseumile.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa. Saaremaa. Hiiumaa. Pärnumaa. Viljandimaa. Peatoimetaja VILLEM RAAM. Tallinn, 1996.

http://entsyklopeedia.ee/artikkel/p%C3%A4rnu_uue_kunsti_muuseum (30.09.2013).

<http://www.chaplin.ee/eesti/index.htm> (30.09.2013).

1. Mis eesmärgil ja kelle projekti järgi on rajatud praegune Pärnu Uue Kunsti Muuseumi hoone?

Eesmärk: _____

Arhitekt: _____

2. Kust pärineb sõna muuseum? Seletage tähendust.

_____
_____

3. Mark Soosaar on korraldanud Pärnu Uue Kunsti Muuseumis filmifestivale. Mis on nende väärtus?

_____
_____

4. Kellelt pärineb idee pidada Pärnu Uue Kunsti Muuseumis foorumeid, kus kohtuvad teadlased ja filmiloojad?

_____
_____

5. Nimetage kaks kunstnikku ja nende teosed, mida on viimaseil aastail esitletud Pärnu Uue Kunsti Muuseumis näitusel „Mees ja naine”.

_____
_____

6. Tutvuge Uue Kunsti Muuseumi koduleheküljega ning uurige, kes on järgmiste teoste autorid.

„Kaks linna” – _____

„Mõttemanum” – _____

7. Uurige ise edasi. Leidke lisainfot teabetekstis nimetatud kunstnike kohta ja koostage lühiuurimus. Mis töid on nad loonud? Mis temaatika on nende loomingus peamine? Kuidas on nende töid hinnanud kunstikriitika?

Nimi – informatsioon

_____
_____
_____
_____

Pärnu rannapromenaad

Rannapromenaad

Foto: Jaak Nilson (<http://www.bpc2013.ee/about-parnu/>)

Selle sajandi seni kõige suurejoonelisem lisand Pärnu maastikukujundusse on 2006. aastal valminud rannapromenaad, mis pälvis nii Pärnu parima kommunaalehitise kui ka Pärnu Postimehe aasta teo tiitli. Poole kilomeetri pikkune piki randa kulgev promenaad algab rannakohvikust ning kulgeb Tervise Paradiisi nime kandva veekeskuseni. Promenaadi äärde jääb ka rannahotell ning noorte seas populaarne Aloha surfikeskus.

Rannapromenaadi on loonud arhitekt Kersti Lootus. Kogu ulatuses merele avaneva vaatega looklevat teed ääristavad purskkaevud, kibuvitsapõõsaste vahele paigutatud laiad puitpingid, kohvikud ja paviljonid. Omaette vaatamisväärsus on õhtupimeduses helklevad purskkaevude värvimängud. Oluline muutus on see, et nüüd on põhjust randa tulla ka nendel inimestel, kellele meeldib liival lebamisest rohkem ringi jalutada ning ümbrust ja kauneid suveõhtuid nautida.

Promenaadiga haakub kuursaaliesine lehtla. Teises suunas on valmimas rannapromenaadi pikendus kuni Raekülani. See läbib rannaniite ning sealt saavad alguse kohalikku taimestikku ja loomastikku tutvustavad matkarajad.

Pärnu promenaad on omataoliste seas esimesi. 2009. aastal valmis promenaad ka Võrus Tamula järve ääres ning 2011. aastal Tartus Emajõe vasemal kaldal.

KARRI TIIGISOON, Pärnu rand. – Sirp, 30.09.2011: http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=13069:paernu-rand-&catid=20:arhitektuur&Itemid=25&issue=3362 (30.09.2013).

<http://uudised.err.ee/?06282532> (30.09.2013).

<http://www.goethe.de/ins/ee/tal/kul/mag/arch/et10402512.htm> (30.09.2013).

1. Mis on promenaad?

---

2. Avage näidete või argumentide toel Pärnu rannapromenaadi väärtuslikkus.

---

3. Leidke võimalus jalutada promenaadil. Mis teile seal kõige enam meeldib? Põhjendage, miks.

---

4. Kuidas on rannapromenaadi mõjutanud loodus ja inimesed?

Loodus: _____

Inimesed: _____

---

5. Mis projekte on maastikuarhitekt Kersti Lootus veel teinud? Lugege lisaks <http://www.ap3.ee/?PublicationId=31503ED6-39D4-4163-9D98-74AA1E3959CE&code=62967>.

---

6. Mis linnades paiknevad veel tuntud rannapromenaadid?

Eestis: _____

Mujal maailmas: _____

Soomaa rahvuspark

Soomaa rahvuspark paikneb Pärnu ja Viljandi maakonna piiril aktiivsest inimtegevusest puutumatul alal. 1993. aastal moodustatud rahvuspark loodi suurte rabade, lamminiitude, metsade ja kultuuripärandi kaitseks. 80% Soomaa rahvuspargi pindalast hõlmavad rabad koos soostunud niitude ja soometsadega.

Inimasustuse ajalugu Soomaal ulatub kiviaega. Rohked leiud – luust ja sarvest ahingud, nooleotsad, õngekonksud, kivist talvad ja kirved – tõestavad, et Pärnu jõgikond oli keskmise ning noorema kiviaja üks tihedamini asustatud piirkondi

Eestis. Möödunud aastatuhandel jäi Soomaa suurtest teedest ja keskustest kõrvale. Esimesed kirjalikud teated siinsast asustusest pärinevad 17. sajandist. Külad hakkasid kasvama 19. sajandil ning külaelu õitseage langes 1920.–30. aastasse.

Soomaa nimi pärineb Tartu ülikooli botaanikaprofessorilt Teodor Lippmaalt, kes jagas kirdest edelasse kulgeva hõredalt asustatud Vahe-Eesti lõunapoolseks Soomaaks ja põhjapoolseks Kõrve- maaks. Soomaal on viis aastaaga: kevad, suvi, sügis, talv ning suurveeaeg, mil kõik madalamad metsad, teed ja isegi õued on üle ujutatud. Suurvesi võib kesta mõnest päevast mõne kuuni. Vee- taseme kõikumise absoluutne amplituud Soomaal on 5,7 meetrit. Suurvee ajal liiguti siledakoore- lisest ja tervest haavapuust tahutud ühepuulootsikutega ehk haabjatega, mille tegemist õpetatakse Soomaal praegugi. Nendega käidi kalal ja jahil ning viidi piim meierisse. Haabjat peetakse vani- maks veesõiduvahendiks Eesti alal üldse.

Inimtegevuse taandumine on teinud Soomaa pelgupaigaks nii suurtele kui ka väikestele imetajatele. Metsades elutsevad põdrad, metskitsed, metssead, ilvesed, hundid ja karud. Vesiseid maastikke aitavad kujundada koprad. Lindudest elavad Soomaal rabapüüd ning kaljukotkad, rabaservades leidub metsiste mängupaiku ja kevaditi kostab avarabalt tetrede kudrutamist. Niisketes metsades on palju rähne ja kakulisi. Luhad on koduks kurvitsalistele, siin elavad ka rohunepid ja rukkiräägud.

Soomaa mitmekesine loodus, omapärane rippilla- ja ühepuulootsikukultuur on muutnud rahvus- pargi väga populaarseks kohaks. Alates 2009. aasta oktoobrist on Soomaa rahvuspark PAN Parksi liige. PAN Parks on Euroopa kaitstavate alade võrgustiku rahvusparkide ühendus, kes toetab põlis- looduskaitsealade ja kohaliku kogukonna turismiettevõtluse koostööd.

Viies aastaag

Foto: Kadri Simson (<http://2.bp.blogspot.com/-y2F3GxvKro/Tbm8WY5NkGI/AAAAAAAAABps/II4hLMxlwb0/s1600/a5.JPG>)

1. Milleks kasutati muinasajal järgmisi tööriistu?

Ahing – _____

Talv – _____

Harpuun – _____

2. Mis viitab asjaolule, et Pärnu jõgikond oli keskmise ja noorema kiviaja üks tihedamini asustatud piirkondi Eestis?

_____

3. Miks pole Eesti alalt leitud vanema kiviaja ehk paleoliitikumi asulapaiku?

_____

4. Selgitage erinevust raba ja luha vahel.

_____

5. Mis tingib Soomaa viie aastaaja olemasolu?

_____

6. Miks on haabjate valmistamise oskuse säilitamine tähtis eestlaste kultuuriloos?

_____

7. Miks on oluline Soomaa rahvusparki kuulumine PAN Parksi liikmete hulka?

_____

8. Mis on Teodor Lippmaa tähtsus Eesti teadusmaailmas?

_____

9. Uurige ise edasi.

9.1. Vaadake Keskkonnaameti kodulehelt <http://www.keskkonnaamet.ee/soom/kulastajale/>, mida pakub Soomaa keskus seal käijaile. Täpsema programmide kirjelduse leiata aadressilt <http://www.keskkonnaharidus.ee/50/?57>. Vaadake ka kodulehel olevat filmiklippi. Pange näited siia kirja.

9.2. Mis on Soomaa rahvusvaheline tähtsus (<http://www.keskkonnaamet.ee/soom/uldinfo/rahvusvaheline-tahtsus/>)?

9.3. Milliseid linnu-, looma- ja taimeliike Soomaal on (<http://www.keskkonnaamet.ee/soom/uldinfo/>)?

9.4. Tutvuge kultuuripärandi lingi alt <http://www.keskkonnaamet.ee/soom/uldinfo/kultuuriparand/> Mart Saare ja Johan Köleri majamuuseumiga.

Pärnu Muuseum

Aida 3, 80011 Pärnu

tel 443 3231

<http://www.parnumuuseum.ee>

info@parnumuuseum.ee

Muuseum tutvustab Pärnu ja Pärnumaa ajalugu kiviajast tänapäevani. Muu hulgas saab näha 14. sajandist pärineva hansakoge parrast ning klaaspõranda alt avanevat vaadet keskaegsele linnamüürile ja säilinud väravapostidele. Just nende väravate kaudu on keskajal toodud kaupa Uus-Pärnu sadamast tollasesse hansalinna. Muuseum ise on rajatud omaaegsesse aidahoonesse.

Lydia Koidula Majamuuseum

J. V. Jannseni 37, 80032 Pärnu

tel 443 3313

<http://parnumuuseum.ee>

info@parnumuuseum.ee

Muuseum asub 1850. aastal ehitatud unikaalse interjööriga koolimajas. Siin oli kuni 1863. aastani Johann Voldemar Jannseni kodu ja Perno Postimehe toimetus. Siin kasvas üles Lydia Koidula. Muuseumis on jäädvustatud Jannseni ning Koidula elu ja tegevust.

Uue Kunsti Muuseum

Esplanaadi 10, 80010 Pärnu

tel 443 0772

<http://www.chaplin.ee>

muuseum@chaplin.ee

Pärnu Uue Kunsti Muuseumis kogutakse ja eksponeeritakse nüüdisaja kunsti maailmaklassikat. Muuseumil on töid nii rahvusvaheliselt tuntud moodsa kunsti esindajailt kui ka Eesti kunstnikelt. Koostöös muuseumiga korraldatakse igal suvel rahvusvahelist antropoloogiafilmide festivali. Üldtuntud on ka igaaastane rahvusvaheline aktinäitus „Mees ja naine”.

Audru muuseum

Pärna allee 14, 88301 Audru, Pärnumaa
tel 446 4191
info@audru.ee

Audru muuseumis saab tutvuda valla eluoluga 19. sajandi II poolest tänapäevani. Muuseum asub koos Audru valla raamatukoguga endises mõisa valitsejamajas. Klassitsistlikus stiilis mõisavalitseja maja on praeguseni säilinud täies mahus. Endise mõisa viinakeldris ehk õuemuuseumis saab näha rehepeksu- ja põllutöömashinaid. Läheduses asuvad mitmesugused meie ajani säilinud hooned, nagu viinaköök, magasiait ja kõrtsimaja.

Eesti Muuseumraudtee Lavassaare muuseum

Lavassaare, 87001 Lavassaare vald, Pärnumaa
tel 441 1287
<http://www.muuseumrailway.ee>
mehishelme@hotmail.ee

Lavassaare muuseumis saab tutvuda aastail 1896–1975 tegutsenud kitsarööpmelise raudtee ning sõjaväe- ja tööstusraudtee ajalooa.

Carl Robert Jakobsoni Talumuuseum

Kurgja küla, 87701 Vändra vald, Pärnumaa
tel 445 8171
<http://www.kurgja.ee>
jakobsoni.talumuuseum@mail.ee

Muuseum asub Carl Robert Jakobsoni rajatud talus, millest pidi saama omaaegne näidistalu põllupidajatele õpetuseks ja eeskujuks. Aastail 1875–1880 valmisid saun, mesipuude maja, vesiveski ja karjalaut. Elumaja sai valmis juba pärast Jakobsoni surma. Ainulaadne on see, et ainsana Eesti muuseumide hulgast tegutseb Kurgja toimiva majandusüksusena. Siin toodetakse põllusaadusi, kogutakse mett ning kasvatatakse kariloomi.

Tõstamaa Muuseum

Kalli mnt 13, 88101 Tõstamaa, Pärnumaa
tel 449 6226
<http://www.mois.tostamaa.ee>
mois@tostamaa.ee

Muuseum asub Tõstamaa mõisas, kus tegutseb ka Tõstamaa gümnaasium (mõisakool). Muuseumis tutvustatakse piirkonna ajalugu. Vaadata saab restaureeritud mõisakooli.

Sindi Muuseum

Pärnu mnt 26a, 86705 Sindi, Pärnumaa
tel 447 4014
<http://www.sindi.ee/index.php?menuID=59>
heidi.vellend@mail.ee

Muuseumis on antud ülevaade Sindi linna ja tekstiilivabriku ajaloost.

Kihnu Muuseum

Linaküla küla, 88001 Kihnu vald, Pärnumaa
tel 446 9717
<http://www.kihnuvald.ee>
muuseum@kihnuvald.ee

Kihnu muuseum asub Kihnu vanas koolimajas ning muuseumis säilitatakse ja tutvustatakse Kihnu pärimuskultuuri.

NR NIMI

- 1 Mihkli kirik
- 2 Soontagana maalinn
- 3 Edasi kolhoosi keskus
- 4 Pärnu-Jaagupi kirik
- 5 Vöidula mõis
- 6 Kurgja talu
- 7 Väandra kirik ja kalmistu
- 8 Väandra gümnaasium
- 9 Lydia Koidula sünnipaik
- 10 Tootsi turbabriketitehas
- 11 Lepplaane koolimaja
- 12 Tori kirik
- 13 Tori hobusekasvandus
- 14 Soomaa rahvusparki külastuskeskus
- 15 Pulli muinasasula
- 16 Sindi kalevivabrik
- 17 Kuldlõvi kõrts
- 18 Audru kirik
- 19 Valgeranna puhkekompleks
- 20 Tõstamaa mõis
- 21 Seliste õigeusu kirik
- 22 Vana-Pärnu toomkirik
- 23 Punane torn
- 24 Tallinna värav
- 25 Eliisabeti kirik
- 26 Katariina õigeusu kirik
- 27 Raekoda
- 28 Jannsenite elukoht Ülejõel
- 29 Mudaravila
- 30 Pärnu poeglaste gümnaasium
- 31 Ammende villa
- 32 Waldhofi tselluloosivabrik
- 33 Mälestusmärk iseseisvusmanifesti väljakuulutamisele
- 34 Vabadussõja monument Pärnus
- 35 Koidula mälestussammas
- 36 Rannakohvik
- 37 Rannahotell
- 38 Raimond Valgre skulptuur
- 39 Sanatoorium Tervis
- 40 Uue Kunsti Muuseum
- 41 Rannapromenaad
- 42 Konstantin Pätsi ausammas
- 43 Kanaküla kõrts
- 44 Lodja postijaam
- 45 Voltveti mõis
- 46 Punapargi lahingupaik
- 47 Voltveti raudteejaam
- 48 Kihnu kirik
- 49 Kihnu tuletorn
- 50 Mälestusmärk Häädemeestel ehitatud purjekatele
- 51 Tali vallamaja
- 52 Heinaste merekool

